

UPPSALA UNIVERSITET
Teologiska Institutionen
Diakonivetenskapliga Institutet DVI
Magisteruppsats 10p
Vt 2007
Handledare:
TD Ninna Edgardh Beckman

*”Den lilla syföreningen i trakten
kring kyrkan...”*

**Rättviks kyrkliga Syföreningskvinnor –
Aktörer för hjälp inom den egna församlingen,
från 1880 - talet till 1948**

Uppsatsförfattare:
Rosita Borum – Halvars
e-postadr: rosita.borum-halvars@svenskakyrkan.se

KAPITEL I	4
INTRODUKTION	4
AVGRÄNSNING	5
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	6
MATERIAL OCH METOD	7
DISPOSITION.....	8
TIDIGARE FORSKNING	9
KVINNOFORSKNING OCH GENUSPERSPEKTIV	10
KAPITEL II	11
1880 – TALET - 1913 PIONJÄRERNA	11
SYFÖRENINGARNAS FÖRHISTORIA I RÄTTVIK	13
SYFÖRENINGARNAS MÖJLIGGÖRANDE OCH ETABLERANDE I RÄTTVIK	14
RÄTTVIK VID TIDEN FÖR SYFÖRENINGARNAS TILLKOMST	16
EN SYFÖRENING I TRAKTEN AV KYRKAN... ..	18
...STARTADE ETT BARNHEM ÅR 1900	18
BARNHEMMET I NITTSJÖ, SAMT FATTIG- OCH SJUKVÅRD	19
<i>Fru Julia Sundell, en av initiativtagarna till Barnhemmet</i>	21
FÖRSAMLINGSRÖRELSEINITIATIV FÖR ATT NÅ UNGDOMEN	21
<i>"Kvinnan i samhället", tal av en kvinna ute på kyrkvallen 1908</i>	22
ETT ORGANISERAT UNGDOMSARBETE BILDADES I RÄTTVIK	23
FRÅN FATTIGVÅRD TILL SOCIALVÅRD	25
SAMMANFATTNING	27
KAPITEL III	27
1914 - 1933 UNDERSTÖDDE FÖRSAMLINGSSYSTRARNA	27
SOCIALPOLITISKT TILLSTÅND OCH KVINNORS ÖKADE RÄTTIGHETER	28
KVINNORS MÖJLIGHETER TILL ANSTÄLLNING INOM KYRKANS ORGANISATION	30
RÄTTVIK VID SAMMA TID	32
<i>Julia Sundell om krigsåren 1914 - 1918</i>	33
<i>"Bort med turisterna", upprop 1918</i>	34
<i>Julia Sundell om den kvinnliga rösträtten</i>	35
1920 UPPHÖRDE SYFÖRENINGEN I TRAKTEN AV KYRKAN	35
UNGDOMSKRETSEN MED ANSVAR FÖR FLERA AV ARBETSKRETSARNA	36
SYFÖRENINGSKVINNORNA EN BETYDANDE RESURS INOM FÖRSAMLINGEN	38
REDOVISADE AUKTIONSMEDEL TILL RÄTTVIKS DIAKONIKASSA 1922 - 1933	38
UTDELNING TILL FATTIGA INOM FÖRSAMLINGEN 1918 – 1933.....	40
<i>Lön och apoteksvaror</i>	40
SUMMA UTDELNING, LÖNER OCH APOTEKSVAROR	41
DEN LOKALA HJÄLPEN FÖRMEDLADES GENOM FÖRSAMLINGSSYSTRARNA	42
<i>Anställda församlingssystrar i Rättviks församling</i>	42
<i>Syföreningsdeltagande ingick i anställd pastorsdiakons arbetsuppgifter</i>	45
<i>Församlingshemmets tillkomst</i>	46
BARNHEMMET I NITTSJÖ ÖVERTOGS AV KOMMUNEN 1929	47
ANSVARET FÖR ARBETSKRETSARNA FRÅN UNGDOMSKRETSEN TILL KYRKOHERDEN	50
UNGDOMSKRETSEN BEFRIAD FRÅN ANSVARET FÖR ARBETSKRETSARNA	52
150 SYFÖRENINGSKVINNOR ARBETADE I FÖRSAMLINGENS 14 ARBETSKRETSAR	53
RÄTTVIKS DIAKONIRÅD BILDADES 1933.....	53
SAMMANFATTNING	54
KAPITEL IV	55
1934 – 1948 EN KRAFTKÄLLA I FÖRSAMLINGEN	55
FOLKHEMSBYGGET TOG FART OCH VÄLFÄRDSSTATEN VÄXTE FRAM	57
"BEREDSKAPSRELIGIOSITET" MEN AVSTÅND FRÅN RELIGIÖS VÅRD OCH OMSORG	58
KVINNORS MÖJLIGHETER I ÖVRIGT INOM SVENSKA KYRKAN	59
RÄTTVIK FÖRE, UNDER OCH EFTER ANDRA VÄRLDSKRIGET	60

ÅTTA KYRKLIGA ARBETSKRETSAR MED 150 SYFÖRENINGSKVINNOR	62
ARBETSKRETSARNAS DIAKONIAUKTIONER I FÖRSAMLINGENS OLIKA BYAR.....	64
UTDELNING TILL FATTIGA INOM FÖRSAMLINGEN 1934 - 1948	66
SUMMA UTDELNING, LÖNER, FÖRBRUKNINGSMATERIAL OCH APOTEKSVAROR	66
UNGDOMSKRETSENS FORTSÄTTNING OCH UPPHÖRANDE 1945.....	67
<i>Anställda inom diakonin i Rättviks församling 1934 - 1948.....</i>	68
<i>1938 tillsades församlingssystrarna, att prioritera syföreningsarbete före sjukvårdsinsatser.....</i>	70
<i>Kyrkligt scoutarbete växte fram, med diakonissan som ledare</i>	70
<i>Handbok för syföreningarna utkom 1945.....</i>	71
<i>Förhållandet män – kvinnor vid denna tid</i>	72
<i>Några församlingsbors syföreningsminnen från dessa år.....</i>	73
SAMMANFATTNING	74
KAPITEL V.....	76
SLUTSATSER.....	76
FÖRKORTNINGAR	80
KÄLL - OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	80
<i>Hos författaren</i>	80
OTRYCKTA KÄLLOR	81
UPPSATSER, TIDSKRIFTER, TIDNINGAR, JULBREV, ÅRS- OCH MINNESSKRIFTER	82
LITTERATUR:.....	84

KAPITEL I

INTRODUKTION

”Den lilla Syföreningen i trakten kring kyrkan”, hade funnits i flera år, när den första gången dokumenterades i 1892 års ämbetsberättelse.¹ Deltagarna hade på frivillig väg, under några år lyckats samla in 260 – 300 kronor. Dessa pengar hade delats ut till julen, i några hem där det var som svårast, varvid den värsta nöden hade kunnat mildrats, så att det också där blev högtid.

Denna notering är den första som finns om en syförening i en kyrklig ämbetsberättelse i Rättvik och den fångade mitt intresse. Tankarna spann vidare, hur mycket hjälp och vilken hjälp har syföreningskvinnor förmedlat inom den egna församlingen ett sekel framåt? I denna magisteruppsats inom ämnesområdet diakonivetenskap, redovisar jag resultatet av mina efterforskningar.

Kvinnors arbete och insatser inom den kyrkliga syföreningsrörelsen har inte på samma sätt som mäns delaktighet i kyrkliga verksamheter lyfts fram och synliggjorts. Syföreningskvinnorna i Rättvik, deras arbete och insatser för hjälp på olika sätt har endast i ringa omfattning noterats i allt det material jag funnit i Rättviks kyrkoarkiv.

Först på senare år, har kvinnors arbete och insatser i syföreningssammanhang blivit synliga, framförallt genom projektet ”Sy för livet”.² Detta genomfördes av organisationen Kvinnor i Svenska Kyrkan i samarbete med Svenska kyrkan på nationell nivå. Målet var att väcka intresse för de kyrkliga syföreningarnas betydande insatser och lyfta fram osynliggjorda kvinnors omfattande arbete. En viktig del av kvinnors engagemang, arbete och insatser i både kyrka och samhälle har härigenom åskådligt dokumenterats.

Mitt eget intresse väcktes då jag, studerade ”Diakoni och genus”, inom ämnet diakonivetenskap, med anslutning till projektet ”Sy för livet”. I arkivmaterialet omnämndes syföreningskvinnornas hjälpinsatser inom den egna församlingen med få ord, liksom syföreningskvinnorna överhuvudtaget. Redan 1995 hade jag dock skrivit en uppsats inom ämnet diakonik, om Rättviks första församlingssystem ”*Gerda Larsson 1884 – 1958*”.³ Med denna uppsats vill jag utforska och beskriva syföreningskvinnornas insatser för hjälp inom Rättviks församling och därmed bidra till ny kunskap om syföreningskvinnornas betydelse som aktörer för framväxten av välfärden på lokalplanet.

¹ R.K. N II:1 Berättelse af pastor i Rättvik, moderförsamling afgiven till 1892 års prestmöte i Vesterås stifts presterskap. Ämbetsberättelser 1842-1949.

² Folder. Kvinnor i Svenska Kyrkan. Sy för livet. Svenska Kyrkans syföreningar 1844 – 2004. Hösten 2003.

³ Borum – Halvars 1995.

Samtidigt kommer jag i någon omfattning att beskriva människors sociala förhållanden, särskilt de förändringar som ökade kvinnors livsmöjligheter, och samhällets åtaganden för att hjälpa fattiga, sjuka och på annat sätt nödställda människor. Syföreningskvinnornas möjlighet att agera under olika tidsperioder beaktas också utifrån ett kyrkohistoriskt perspektiv där genusaspekten och maktstrukturen också synliggöres. Kvinnor i Rättviks kyrkliga arbetskreter träffas regelbundet och har så gjort sedan 1880-talet. Vilket omfattande hjälparbete syföreningskvinnor förmedlat, vet jag av egen erfarenhet då jag sedan 1989 är anställd som diakon med ansvar för syföreningarna inom den del av församlingen jag tjänstgör.

Avgränsning

Denna uppsats startar med 1880-talet och den lilla syföreningen i trakten kring kyrkan, som redan funnits i flera år, då den för första gången blir antecknad i 1892 års ämbetsberättelse.

Syföreningskvinnornas arbete och insatser började med, att de tog ansvar för, att några av de mest nödställda inom församlingen kunde få pengar till mat till jul. På detta sätt fortsatte det decennium efter decennium. Från början syntes kvinnorna helt själva ha bestämt till vem eller vad hjälpen skulle gå. Hur deras möjligheter i detta avseende påverkades, när syföreningarna inordnades i kyrkans verksamheter, hör till det jag vill utforska.

Ungdomskretsen som bildades 1913, hade redan från början som målsättning, att anställa en församlingssystem och bygga ett församlingshem.⁴ Den första församlingssystem, Gerda Larsson, anställdes 1918.⁵ Ungdomskretsen och syföreningarna bidrog sedan delvis till hennes och efterföljande systrars löner och deras möjlighet, att förmedla hjälp till behövande i sitt församlingsarbete. Ungdomskretsens ansvar för syföreningarna upphörde 1933.⁶ Efterföljande år stod syföreningarna under kyrkoherdens ansvar. Uppsatsen avslutas med år 1948, då en första materialgenomgång visar, att efterföljande 35 år innebar en markant förändring för syföreningarna med Syster Inga.⁷ Hon kom att stå som samordnare av allt syföreningsarbete.⁸

⁴ R.K. PIV: 1 Rättviks kyrkliga ungdomskrets arkiv. 19/10 och 2/11 1913. Ungdomskretsens tillkomst. PIV Stadgar för Rättviks kyrkliga ungdomskrets. 19/10 och 2/11. 1913 §5. Övrigt frivilligt kyrkligt arbete.

⁵ Syster Gerda Larsson. (1884 – 1957). Hon var Rättviks första församlingssystem och föddes i Lofta församling i Småland. Utbildades och invigdes till församlingssystem vid Samariterhemmet i Uppsala 1917. Hon tjänstgjorde i Rättvik 1918 – 1939, men bodde, med kortare avbrott kvar här till sin död 1958 Borum - Halvars 1993, 1995.

⁶ R.K. Utdrag ur protokoll vid sammanträde med Rättviks kyrkliga ungdomskrets styrelse 23.1.1933. PIV Handlingar rörande ungdomskretsens ställning inom frivilligt kyrkligt arbete. Rättvika Kyrkliga Ungdomskrets Arkiv. 1904 – 1949.

⁷ Diakonissan Inga Johansson (1920 – 1984). Född och uppvuxen på Kållandsö i Väneren. Vid Samariterhemmet utbildades hon till sjuksköterska och diakonissa. Syster Inga kom till Rättvik 1 sept. 1949. Hon blev Rättvik trogen fram till sin död, vid 64 års ålder av en svår sjukdom. Åkerkund. Till Syster Ingas minne. Falu - Kuriren 21 nov. 1984.

⁸ Arbetsuppgifter – Detaljerad beskrivning. Punkt 13. ”Leda och organisera arbetskreter”. Fastställt av Rättviks och Bingsjö - Dådrans församlingsskyrkoråd. 1983 09 15. I pärm hos förf.

Det är syföreningskvinnor som var med i syföreningar, arbetskretsar och Ungdomsarbetskretsen i själva Rättvik med omgivande byar, som ingår i min utforskning, samt den hjälp dessa kvinnor förmedlade eller vidareförmedlade genom senare anställda församlingssystrar/diakonissor inom samma geografiska område.

Syföreningarnas totala insamlade penningssummor, som går att belägga, anger jag i uppsatsen. Men jag kommer här inte, att ta upp syföreningskvinnornas omfattande bidrag till hjälp utanför den egna församlingen eller utomlands. Ej heller deras hjälp till kyrkliga textilier eller andra kyrkliga inventarier. Ungdomskretsens insamlade av medel för byggandet av Församlingshemmet, anges i denna uppsats endast kortfattat och i noterna.

Med syföreningskvinnor menar jag de kvinnor som var med i den första syföreningen och efterföljande arbetskretsar. Ett begreppsligt problem är, att ordet ”syförening”, som användes vid tillkomsten av de första syföreningarna, sågs som frikyrkligt präglad och gav intryck av att ej höra till kyrkan. Därför började benämningen ”arbetskretsar” redan i slutet av 1800-talet, att användas inom Svenska kyrkan.⁹ Syföreningarna har befunnit sig i gränsområdet mellan privat och offentligt inom församlingsarbetet och namnen på grupperna som sydde, har ofta innehållit ordleden förening eller krets.¹⁰ Jag använder båda begreppen, som de angivits och förekommit i de källor jag utforskat. Ungdomsarbetskretsen angavs i källorna endast med denna benämning, jag kommer därför att använda detta ord för denna krets i uppsatsens samtliga delar. Avgörande var också samhällsutvecklingen och kvinnors förändrade livsvillkor i olika avseenden.

Syfte och frågeställningar

Uppsatsen syftar till att utforska syföreningarnas sociala hjälpinsatser inom Rättviks församling från 1880-talet till 1948. Syföreningarna bestod till helt övervägande del av kvinnor, samtidigt som de verkade inom Svenska kyrkans manligt dominerade struktur. Hur detta på olika sätt påverkat syföreningskvinnornas insatser, är av intresse i uppsatsen. Detsamma gäller kvinnornas möjligheter i samhället, som kontinuerligt förändrades under den tid uppsatsen täcker. Ytterligare aspekter som täcks in rör förhållandet mellan samhällets utveckling och karaktären av syföreningarnas insatser. Uppsatsens frågor kan sammanfattas på följande sätt:

⁹ Bexell 2003, s 68, 219.

¹⁰ Wejryd 2005, s 454 – 455.

1. Den övergripande frågan vid analysen av varje utforskad tidsperiod, är vilken hjälp syföreningskvinnorna på olika sätt förmedlat inom Rättviks församling, vad hjälpen bestått av.
2. En delfråga rör hur har samhällsutvecklingen påverkat syföreningskvinnornas möjligheter till hjälpinsatser och hjälpmottagarnas behov av hjälp, liksom hur syföreningarnas funktionen i samhället förändrats som en följd av välfärdssamhällets framväxt. Har syföreningarna speglat samhällsutvecklingen, eller har de också spelat en roll som pionjärer för välfärdsinsatser?
3. Hur har syföreningarna förhållit sig till samtidens genuskonstruktion och vilken roll har genusaspekter spelat för syföreningarnas roll inom kyrkans struktur?

Material och metod

Uppsatsen bygger på litteratur- och arkivforskning. Det mesta primärmaterialet finns i Rättviks Kyrkoarkiv, samt i Rättviks kommuns Centralarkiv. Genom att källorna delvis återger samma skeende har jag fått möjligheter att kontrollera tillförlitligheten i vissa uppgifter. Min utgångspunkt har varit att den dokumentation som skedde i nära anslutning till det som beskrivs, innebär större tillförlitlighet.¹¹

Syföreningarna och arbetskretsarna förde ej protokoll eller medlemsregister. Men alla synes ha fört räkenskapsredovisningar vid auktioner och försäljningar, varav en del finns bevarat. Kassaböcker, bankböcker och årsredovisningar av inkomster, utgifter och fördelning av pengar till olika hjälpverksamheter finns till viss del bevarade. Verksamhetsberättelser där syföreningsverksamhet mera ingående beskrivs finns ej för de år jag utforskat.

Från Ungdomskretsens tillblivelse och verksamhet finns mera primärmaterial i kyrkoarkivet, i form av verksamhetsberättelser, protokoll och medlemsförteckningar. Då Ungdomskretsen var ansvarig för flera av Arbetskretsarna fram till år 1933, omnämns dessa i deras verksamhetsberättelser under en följd av år. Ungdomskretsen omnämns något utförligare i ämbetsberättelserna. Kyrkobröderna med sina 15 manliga deltagare existerade från 1937 och en period framåt i Rättvik. Namn på deltagarna och deras verksamhet fanns noggrant dokumenterad i kyrkoarkivet.¹² Slutsatsen blir, att syföreningskvinnorna i Rättvik fick mindre utrymme i ämbetsberättelserna, än de fåtaliga kyrkobröderna. Förhållandet att mäns kyrkliga

¹¹ Alvesson – Sköldberg 1994, s 123 – 130. Ekstrand – Gustafsson – Janus 2001, s 40. Repstad 1999, s 89 – 91.

¹² R.K. NII: 1 Ämbetsberättelse för tiden mellan visitationerna åren 1927-1945 angående Rättviks församling. Ämbetsberättelser 1842-1949.

verksamhet dokumenterades långt mer än kvinnors, förefaller ha varit detsamma överallt inom Svenska kyrkan.¹³

Följande sekundärkällor är en tillgång vid mitt uppsatsskrivande. Syster Gerdas brev till syskonbarn i Småland och hennes föreläsning, om sitt arbete i Rättvik i *Hälsningar från Samariterhemmet*. Täpp Gunhild Jonsson från Vikarbyn, fick i sin ungdom följa Syster Gerda i en del av hennes arbete och skrev ner sina minnen om detta. Diakonissan Karin Adolfsson berättade både om Syster Gerdas och sitt eget arbete i Rättvik. Gunnel Larsen, Rättvik, som i sin ungdom varit med både i Ungdomskretsen och scouterna, har berättat om detta. Två församlingsbor har berättat egna syföreningsminnen och en son, om moderns syföreningsengagemang. Intervjuupplysningar från en kvinna, som vill vara anonym och som några år på 1920-talet bodde i Rättviks första barnhem, förstärker anteckningar om Nittsjö barnhem.

Wejryds forskningsrapport innehåller omfattande uppgifter och ger åtskilliga uppslag och ledtrådar. I mina tidigare opublicerade forskningsuppsatser, har jag dokumenterat användbart forskningsmaterial av betydande intresse för denna uppsats.

För att beskriva det sociala tillståndet i samhället, särskilt för kvinnor, barn, gamla och sjuka, liksom rådande genus- och maktstrukturer i både kyrka och samhälle, kommer jag att använda relevant bakgrundslitteratur.

Uppsatsen är en historiskt, kronologiskt upplagd framställning. Det historiska materialet analyseras och tolkas löpande, utifrån de olika frågeställningarna.

Disposition

Uppsatsens inledande kapitel innehåller en introduktion av forskningsuppgiften, en redogörelse för dess bakgrund, syfte och frågeställningar, följt av avgränsning, material och metod, disposition och tidigare forskning, inklusive en diskussion om kvinnoforskning och genusperspektiv. Efter detta följer uppsatsens huvudtext, vilken indelas kronologiskt i tre tidsperioder, som diskuteras i varsitt kapitel. Den första perioden är från 1880-talet, då den första syföreningen hade tillkommit, samt flera efterföljande. 1913 bildades Ungdomsarbetskretsen. Den andra perioden omfattar åren från 1914, då Ungdomskretsen hade ansvar för flera av syföreningarna, fram till år 1933, då kyrkoherden propsade på ansvar för de flesta syföreningar. Ett diakoniråd bildades också detta år. Den tredje perioden, 1934 – 1948, innesluter åren runt andra världskriget. Påverkade kriget syföreningskvinnornas arbetsinsatser? Den första diakonissan anställdes i Rättvik 1945. Hennes arbetsuppgifter var mera socialt inriktade än försam-

¹³ Wejryd Sy för livet. Svenska kyrkans syföreningar 1844-2004. Nyhetsbrev Nr 2 1.12 2003.

lingssystrarnas, då samhällets ansvar för vård och omsorg utvidgats. Dessa år utgör ramen för tredje och sista perioden. Det fanns då sex till åtta arbetskretsar med cirka 150 syföreningskvinnor tillsammans. Varje tidsperiod sammanfattas och besvaras utifrån syfte och frågeställningar, sedan jag tolkat och analyserat befintligt forskningsmaterial. Sist följer avslutande diskussion.

Tidigare forskning

Projektet ”Sy för livet”, som nämnts ovan, resulterade i två böcker. Cecilia Wejryds, forskningsrapport, ”*Svenska kyrkans syföreningar 1844 – 2003*” skriver syföreningarnas historia och för samtidigt in dem i både samhälleligt och kyrkligt sammanhang. Detta är den enda mer omfattande forskningsuppsats som publicerats om syföreningar i Sverige.¹⁴ Däremot finns en rad mer populärt inriktade publikationer. Cecilia Dahlbäck, projektledare och redaktör för ”*På vidsträckt fält. Svenska kyrkans syföreningar 1844 – 2004*”, synliggör de kyrkliga syföreningarnas historia, verksamhet och betydelse under 160 år.¹⁵ Denna bok är innehåller både personliga minnen och fotografier, engagemang i välfärdsinsatser inom och utom landet.

Föreliggande magisteruppsats, som handlar om syföreningskvinnor som lokala hjälpaktörer, är en uppföljning av min tidigare opublicerade uppsats, ”*Kvinnornas roll i Rättviks kyrkliga Syföreningar, Ungdomskrets och Arbetskretsar. Från 1860-talet till 1984.*”¹⁶

Grundläggande studium av Svenska kyrkans syföreningar började Kerstin Sjöqvist med i ”*Deras händers verk*”, 1977, och ”*Ingen förspild kvinnokraft*” med samma författare jämte Eivor Askmark och Anders Beijbom, 1974.¹⁷

Genom Lunds stifts kvinnoråd gjordes ett upprop till syföreningar, vilket 78 besvarade och boken ”*Vi syr för livet. Syföreningar i Lunds stift berättar sin historia*”, tillkom 1995.¹⁸

Dokumentation av kretsar och syföreningar i Västerås stad, har Runa Enochsson företagit med ”*Från småskolehuset vid Stenläggargatan till Kyrkbacksgården. Frivillig kyrklig verksamhet i Västerås under 1900-talets första årtionden*, 1991 och ”*Prästfrun i Västerås. Om livet i domprostgården med make, barn, gäster; om kyrkan, staden, stiftet på 1940-talet.*” 1997.

¹⁴ Wejryd 2005.

¹⁵ Dahlbäck 2005.

¹⁶ Borum – Halvars 2004. Uppsats inom kursen diakonivetenskap: Diakoni och genus.

¹⁷ Sjöqvist – Askmark – Beijbom 1974. Sjöqvist 1977.

¹⁸ Wejryd 2005, s 11.

Ett stycke kvinnohistoria är boken ”*En Arbetskrets historia. Viksängs församling. Västerås*”. 1997.¹⁹ Kerstin Urby, diakon, har gjort dokumentationen, där medlemmarna i Viksängskyrkans Arbetskrets är huvudpersonerna.

Barbro Borgs uppsats från 2003, ”*Syföreningar som diakonala aktörer och miljöer i Gävle från 1916 – till idag*”²⁰ visade, att stadens kyrkliga syföreningar haft kraft att påverka diakonins inriktning i Gävle.

Nr 4/2003 av Stora Tunas och Torsånga församlingsblad,²¹ hade temat *Kyrkliga syföreningar*. Här kan man i kort läsa om syföreningarnas uppkomst och utbredning i församlingarna.

Kvinnoforskning och genusperspektiv

Inom kyrkohistorisk forskning är kvinnoperspektivet av intresse inom alla områden, inte minst kvinnors insatser och aktiviteter i kristna sammanhang. Här har kvinnor varit föregångare både som enskilda och kollektivt. Områden som kan nämnas är exempelvis diakoni och inom kvinnoforskning är det oftast lättare att finna källmaterial på lokal nivå, än på riksnivå. Kvinnor som verkade som pionjärer i olika sammanhang, syntes i början ha fått betstämma mera själva, än när de inordnades i institutioner och villkoren dikterades av män.²² Av tradition har forskning om upprinnelsen till socialt arbete haft låg prioritet, trots att det blir allt tydligare att det frivilliga sociala arbetet varit omfattande och utförts på många sätt.²³ Kvinnors frivilligt insamlade pengar, deras egna beslut till vad pengarna skulle användas, gjorde att de kunde påverka samhället politiskt. Syföreningen blev därmed en ekonomisk maktfaktor. Detta förhållande ändrades när syföreningarna inordnades i kyrkans regelverk och syföreningarna kom att ledas av prästen eller annan icke prästvigd person.²⁴

Det vetenskapliga område som studerar kön kallas med ett paraplybegrepp för genusforskning. Kunskapsområdet handlar lika mycket om män, som om kvinnor. Inom denna forskning undersöker allting i mänskligt liv som på något sätt är relaterat till det som på svenska normalt kallas för kön, men som i forskningssammanhang ibland kommit att betecknas genus. Att ha ett genusperspektiv, att ha en förförståelse om genusförhållanden leder till ökad kunskap om ex. kvinnor, då det oftast är de som glömts bort eller hamnat i skymundan. Genus har stor betydelse för hur resurser fördelas och makt konstrueras.²⁵ Genom att använda genusbe-

¹⁹ Urby 1997.

²⁰ Borg 2003. Uppsats inom kursen diakonivetenskap. Diakoni och genus.

²¹ *Kyrkstöten* Nr 4. 2003.

²² Franzén 1990, s 113 – 128.

²³ Jeppsson Grassman 2001, s 25 - 28.

²⁴ Weijryd 2005, s 25.

²⁵ Thurén 2003 s 10 ff.

greppet, går det att se på interaktionen mellan kvinnor och män i förhållande till deras makt och kompetensområden. Studier åskådliggör hur kvinnligt och manligt socialt konstrueras. Framväxten av välfärdsstaten, under den period uppsatsen omfattar, har exempelvis haft betydelse för synen på kvinnor och män.²⁶ Genom sitt agerande inom områden, där kvinnor tilläts verka, kunde de påverka samhället politiskt, trots att de var uteslutna från denna arena.²⁷ Dessa förändringar utgör en vidgad bakgrund för förståelsen av de första syföreningarnas framväxt.

KAPITEL II

1880 – talet - 1913 PIONJÄRERNA

Kyrkan angav till stor del villkoren för människors liv. Prästerna värnade om hustavlans samhällsordning. Syföreningskvinnornas möjlighet att agera var starkt begränsat och omgärdat av normer och regler, på kristen grund, angivna och befästa av män. Den s.k hustavlans, kan ses som en pedagogisk sammanfattning av överhetens samhällssyn.²⁸ Men den bestod av en sammanställning av bibelord, som fanns att läsa i Luthers Lilla katekes.²⁹ Hustavlans slog fast, att kvinnan skulle vara sin man underdånig och genom sitt leverne förverkliga sin kallelse som maka, mor och husmor.³⁰ Kvinnans aktiva kallelsegärning var förlagd till hushållsståndet och hon skulle helt avstå från det offentliga livet.³¹

Denna ordning försvann successivt under 1800-talets senare del. Att reglera människors liv och traditioner genom lag och påbud, accepterades inte längre. Prästerna fick försöka att finna nya vägar för att få till stånd samverkan mellan kyrkan och hemmen.³² Prästerna var också ofta kritiskt inställda till 1800-talets framväxande industrialisering.³³ Med denna följde stor missär för många människor som arbetade och levde under svåra förhållanden framförallt i storstäderna. 1860-talet var på flera sätt en svår tid för hela vårt land. Hungersnöd följde när skörden slagit fel i flera år. Barnadödligheten var hög, sjukdomar krävde många människors liv, social misär, befolkningen ökade och försörjningen räckte ej till alla.³⁴ Omständigheterna drabbade i hög grad fattiga kvinnor och barn som var så gott som utestängda från möjlighet

²⁶ Hedenborg – Wikander 2003, s 20 – 24.

²⁷ Thurén 2003, s 39. Wejryd 2005, s 456 f.

²⁸ Ahlberger – Kvarnström 2004, s 71.

²⁹ Bexell 2003, s 337.

³⁰ Hammar 1999 s 31

³¹ Hammar 1998:1, s 1-11 och 1998:2, s 16 - 25.

³² Bexell 2003, s 332 – 339.

³³ Thidevall 2000, s 45-47.

³⁴ Bexell 2003, s 77 f.

till egen försörjning. Männerna kontrollerade omyndiga kvinnors inkomster. Lagen tillät endast män att driva hantverk och handel. Undantaget var änkor som kunde ärva sin mans rättigheter, att fortsätta den affärsverksamhet maken idkat.³⁵

Omsorgen om svaga i det patriarkala samhället skedde inom familjens hägn. Samhället sågs tidigare som delat i ”Hans sfär”, den stora världen, samt ”Hennes sfär”, den lilla världen, där han kunde vila ut och hämta nya krafter. 1800-talets samhällsförändringarna gav upphov till förändringar i traditionella familjemönster och roller. Det uppstod då ett ”tomrum” dvs., ingen tog ansvar för eller hand om ensamma kvinnor, barn, fattiga, sjuka m.fl. Barnhem, fattighus, sjukhus, dårhus, fängelser och arbetsstugor uppfördes och sköttes utifrån en sorts hushållstänkande med föreståndaren som en Fader och föreståndarinnan som en Moder. Här rådde sträng fostran, disciplin, renlighet och arbetsamhet. Utifrån rådande genustänkande och hur dåtidens samhälle var konstruerat, var det mannens oförmåga att försörja kvinnor och barn som skulle ersättas.³⁶

Genom den stora nöd som rådde, blev kyrkan tvungen att omdefiniera privat/offentligt, då det blev uppenbart att kvinnors insatser behövdes utanför hemmet. Den s.k. privata sfären utvidgades till den del av offentligheten som tillät kvinnors medverkan i olika hjälpverksamheter.³⁷ Kvinnor behövdes både i kyrka och samhälle, ”som samhällsmödrar”.³⁸ Särartänkandet tillät härigenom, att kvinnor från alla samhällskikt fick möjlighet, att skapa socialt goda miljöer, där barn växte upp och fostrades till goda samhällsmedborgare.³⁹ Därmed kunde kvinnor verka utanför det egna hemmet, i uppgifter där deras givna kvinnoroll kom till användning. Via filantropiskt engagemang vidgades kvinnans livsrum, främst i de högre samhällsklasserna. Mannens överordnade position hotades på intet sätt av detta.⁴⁰ Likaså förväntades männen, att ta ett mindre ansvar, fastän de hade både ekonomisk, juridisk och politiskt starkare ställning än kvinnorna. Detta visar, att männen hade makten, men kunde avsäga sig ansvaret. Trots att många ensamstående kvinnor för sin och sina barns försörjning, arbetade utanför hemmet, eller som gifta i familjens jordbruk eller hantverk, resulterade rådande samhällsordning i, att kvinnor hade ansvar men var utan makt att själva bestämma över sina tillgångar.⁴¹

³⁵ Hedenborg – Wikander 2003, s 52 ff.

³⁶ Hirdman 2004, s 123 -125.

³⁷ Christensson 2006, s 37. Hammar 1998:2, s 21- 22. Kvinnovetenskaplig Tidskrift. Hammar 1999, s 39 ff.

³⁸ Södling 1997, s 149 f.

³⁹ Qvarsell 1993, s 224. Wejryd 2005, s 456.

⁴⁰ Ahlberger – Kvarnström 2004, s 213 – 215.

⁴¹ Ohlander 1997, s 3 - 8. Hammar 1999, s 42 - 43.

Vid tiden för syföreningarnas tillkomst hade kvinnor fått möjlighet att träffas till gemensamma andliga sammankomster utanför det egna hemmet, tack vare att konventikelförordningarna mildrades 1858 och 1868.⁴² Hädanefter blev det tillåtet, att samlas i någons hem till gemensamma träffar, varvid både bibelläsning, psalmsång och gemensam bön kunde ingå.

Från och med 1873 medgavs genom lagstiftning, att kvinnor hade tillträde till universitet och högskolor. Undantaget var dock juridisk licentiatexamen och examina vid teologiska fakulteten.⁴³

Kvinnors möjlighet till anställning inom Svenska kyrkan, hade öppnats för diakonissor och församlingssystrar redan 1898. Från sekelskiftet 1900 och framåt anställdes också kvinnliga missionsarbetare och resesekreterare.⁴⁴

Syföreningarnas förhistoria i Rättvik

Rättviks första kända syförening var EFS-syföreningen i Lerdal, som startades av ”Erikes – Mor” på 1860-talet.⁴⁵ Syföreningsintresset hade vunnit insteg i Rättvik genom kontakter utifrån, inte minst från Gagnef, och genom prästernas positiva inställning till nya verksamheter, influerade via väckelsen och av den enskildes syn på vad kristet ansvar för sina behövande medmänniskor innebar.

Flera församlingsbor i södra Rättvik, där även ”Erikes-Mor” bott, hade hört till Österdalar-nas Missionsförsamling.⁴⁶ Men hur det sedan gick med denna syföreningsverksamhet, fann jag ej ledtrådar till att vidare utforska.⁴⁷ När ”Erikes-Mor” gått ur tiden övergick Sö-

⁴² Bestämmelserna i 1726 års konventikelplakat hade vid dess upplösning, lagt ansvaret för den religiösa enheten hos polismyndigheten. Detta mildrades genom 1858 och 1862 års konventikelförordningar. Det blev möjligt till gemensamma andliga sammankomster utanför den egna familjen. Det kyrkliga ansvaret att främja enhet och motverka separatism hade nu flyttats till den lokala församlingen och dess kyrkoråd. Bexell 2003, s38f, s 76. Wejryd 2005, s 435.

⁴³ Dispens för blivande lärarinnebefattningar kunde här ges av Kungl. Maj:t. Detta hade skett vid två tillfällen, vid teologiska fakulteten 1905 för Lydia Wahlström (1869 – 1954) och 1907 för Emilia Fogelklou (1878 – 1972). Kvinnliga studenter bemöttes vid samtliga fakulteter med misstro och aversion vid denna tid. Hammar, s 365 I Brohed 2005. Emilia Fogelklou kom som 23 åring in vid teologiska institutionen, där var hon ensam kvinna bland prästämnena. Den obligatoriska kursen om jungfrufödelsens dogm berörde henne fysiskt illa, men hon klarade studierna mycket bra och blev fil. kand. på ett år och teol. kand. på två år. Knutsson 2004, s 177.

⁴⁴ Den 3 dec. 1898 innebar en vändpunkt i svensk pastoralhistoria. Församlingar i Svenska kyrkan kunde nu anställa icke prästvigde personer i pastoral verksamhet. Kyrkoförsamlingar behövde icke längre gå administrati va omvägar via privaträttsliga diakoniföreningar eller andra konstruktioner. Bexell 2003, s 220 –221. Wejryd 2005, s 100, 132.

⁴⁵ R. K - bibl. Ejeby, Rättviks Missionsförsamling 50 år. 1906-1956. En minnesskrift. 8 dec. 1956.

⁴⁶ R.K. NII:1 Embetsberättelse af pastor i Rättvik afgiven till Biskopsvisitationen d. 16 och 17 juni 1888. Ämbetsberättelser 1842-1949.

⁴⁷ Borum – Halvars 2004.

deråskvinnorna till Missionsförsamlingen, som bildades i Rättvik 1906.⁴⁸ Någon EFS-syförening har därefter inte omnämnts i Rättvik.

Syföreningarnas möjliggörande och etablerande i Rättvik

Kvinnor i Rättviksbygden var således inte främmande för begreppet ”syförening” och jag kommer att lyfta fram, vad som jag menar kan vara upphov till syföreningens väg till Rättvik och vad som föranledde att den startade.

Från början var det i Rättvik, liksom landet i övrigt, en positiv inställning till den inre missionen.⁴⁹ Den behövdes både religiöst, för här var intresse lågt, liksom moraliskt, då alkoholmissbruket var omfattande. Väckelsens utbredning medförde, att redan sommaren 1846, hade missionären Peter Fjellstedt (1802 – 1881)⁵⁰ talat i Rättviks kyrka.⁵¹ Vi kan i syförenings-sammanhang heller inte bortse från, att en av landets starkaste pådrivare, att starta EFS-syföreningar, Hans Jacob Lundborg (1825 – 1867), kom från Gagnef, fyra mil från Rättvik.⁵² Predikant Forsberg kom också därifrån och Lundborg avlönade honom som kolportör.⁵³ Det hade varit ”Erikes-Mor” som ordnat verksamheten för Forsberg i Rättvik, samt givit honom mat och husrum.⁵⁴

⁴⁸ R. K-bibl. Ejeby, Rättviks Missionsförsamling 50 år. 1906-1956. En minnesskrift. 8 dec. 1956. Även idag har Missionsförsamlingen ett flertal tillhöriga i Söderås och södra Rättvik. Förf. anm.

⁴⁹ Bexell 2003, s 55 f.

⁵⁰ Peter Fjellstedt. Född i Värmland, prästvigd 1828. Tillbringade flera år ute i missionen. 1856 förlades missionsinstitutet till Stockholm, senare till Uppsala och ombildades till läroverk för blivande präster, Fjellstedtska skolan. 1862 lämnade Fjellstedt skolan och reste under 40 år land och rike runt som evangelist och missionshärold. Han var en av landets mest omtyckta predikanter och samlade stora skaror, var han än framträdde. Biografisk uppslagsbok. Svenska Män och Kvinnor 1944. Wejryd 2005, s 443.

⁵¹ Åberg i samarbete med Landberg 1959, s 280.

⁵² Hans Jacob Lundborg . Här får vi veta, han var prästson från Norrbärke? Bexell 2003, s 52-56, 68. Hans Jacob Lundborg föddes i Gagnef 1825, där hans far var präst. Han prästvigdes för Västerås 1853. Sjöqvist 1977, s 14. Vid en resa till Skottland 1855, tog han starka intryck av det andliga liv, som han där mötte och vad som utifrån detta kunde vara till nytta för fosterlandet. ”Egentlig mission”, skolor, söndagsskolor, och andra kristliga inrättningar. Redan 1861 lämnade han förslag till syföreningsstadgar, med 16 paragrafer och många EFS-syföreningar tillkom genom Lundborg. I Lindesberg mellan 1858 – 1859, 16 stycken. 1860 bildades flera syföreningar i både Mora och Stora Tuna, liksom i Gävle och Hälsingland. Lundborg avled 1867, endast 42 år gammal. Sjöqvist – Askmark – Beijbom 1974, s 36 – 46. Wejryd 2005, s 61 f, 454, 457.

Den 20 april 2006, hade vi ”Kontraktssyföreningsdag”, för Nedan - Siljans kontrakt i Gagnef med närmare 200 syföreningsdamer i Gagnef Församlingshem. Tidningsartiklarna visade en bild, med alla kvinnorna i bakgrunden och närvarande fyra präster i förgrunden. Den manlige reporter hade som rubrik ”seglivade föreningar... kyrkans gamla kämpar”. Falu – Kuriren 2006 04 21. I samband med EFS 150 – årsjubileum den 7 maj 2006, lades blommor vid Lundborgs minnessten vid Gagnef kyrka. Falu - Kuriren 2006 05 04.

⁵³ EFS - föreningen i Gagnef avlönade en kolportör som arbetade i Dalarna. Wejryd 2005, s 67.

⁵⁴ Genom att ”Erikes - Mor” samverkade med en from gårdfarihandlare, ”Blind - Olle”, kunde Forsberg kallas till Rättvik. Åberg – Landberg 1959, s 281 – 282.

Kyrkoherde Boethius (1803 – 1874) positiva inställning till väckelsen, gjorde att predikanter fick använda byskolorna för sina sammankomster.⁵⁵ Forsberg hade hållit sitt första möte i Borns skola 1866, trots motstånd från många sockenbor.⁵⁶

Kyrkoherde Denis Borg (1830 –1899) från Mora som kallades ”kolportörbiskopen”, hade inbjudits till och talade i Rättviks kyrka 1872.⁵⁷ Kyrkoherde i Rättvik blev 1875 Per Pettersson (1822 – 1892) från Leksand.⁵⁸ Han var kritisk till väckelserörelsen. Efter Boethius död blev det därför kärvare för väckelsen. Flera uppmärksammade sammanstötningar ägde rum redan under Petterssons första tjänstgöringsår.⁵⁹

Somliga såg andlig fattigdom som rådande orsak till både politiska och sociala problem. Kristendomen sågs här som ett medel att upphäva detta tillstånd, genom att förespråka omvändelse. Kyrkan som institution ifrågasattes först inte av dessa. Men i brytningen mellan det kyrkliga enhetssamhället och den framväxande, sekulariserade staten, växte kyrkokritiken inom den inre missionen fram. Kyrkans försvagade ställning gav utrymme för sådan kritik, och utgjorde en bakgrund till att hjälparbete på, vad som uppfattades som ”sann kristen grund” initierades.⁶⁰ Ofta kallades denna verksamhet för ”inre mission”.⁶¹ Den inre missionen gick, enligt Christiansson, längre än kyrkans dåvarande fattigvård.

Jacob Lundborg, som först arbetade på EFS expedition, spred syföreningsidéen genom tidskriften ”Budbäraren”. Senare återgick Lundborg till församlingstjänst i Västerås stift och fortsatte att bilda och arbeta för syföreningar.⁶²

Befolkningen i Rättvik hade på olika sätt, kommit i nära kontakt med väckelsen och kyrkans präster tog från början inte avstånd från den. Rättvikskvinnorna hade härigenom fått

⁵⁵ Per Ulric Boethius. Kyrkoherde i Rättvik från 1840, till sin död 1874. Genom hans moderata inställning till väckelsen, genom ”taktfull och effektiv kontroll” kunde tillåta den dåvarande lekmanaktiviteten”, hölls motsättningarna tillbaka under hans tid. Ekström – Landberg 1966, s 156 – 157. Boethius positiva inställning att kanalisera väckelsen i kyrkliga banor inom kyrkans hägn, omnämns också i boken om baptismen i Rättvik. Aglert Perols 1982, s 10.

⁵⁶ Åberg i samarbete med Landberg 1959, s 281.

⁵⁷ Denis Borg. Kontraktsprost i Mora och en förgrundsgestalt bland de präster i Västerås stift som var öppna för den nyevangeliska väckelsen, samtidigt som han höll fast vid en kyrklig linje. Borg var med i ledningen för de stora uppbyggelsemötena som sommartid anordnades på 1870- och 1880-talen. Elsa Borg (1826 – 1909), filantrop och väckelseförkunnare var hans syster. Bexell 2003, s 90, 204.

⁵⁸ Per Pettersson. Bondson från Västanvik i Leksand. Han tillträdde som kyrkoherde i Rättvik 1875. P.P. motarbetade aktivt separatistiska rörelser i bygden. (Han kallades för ”Peder Gröm”). Pettersson var starkt pådrivande i järnvägens tillkomst i Rättvik, då han var ledamot i riksdagens första kammare. Det var på Järnvägsstationen han i jan. 1892 fick en kraftig hjärnblödning, som ledde till döden. Ekström – Landberg 1966, s 161 – 163. Pettersson invaldes också i riksdagen, för sin kritiska ståndpunkt till lagändringar som gagnade frikyrklighet och nyevangelism. Bexell 2003, s 130.

⁵⁹ Åberg 1959, s 284 f. Pettersson var också den siste kyrkoherden som, var ordförande i kommunalstämman. Landberg 1966, s 161 f.

⁶⁰ Christiansson 2002, s 57, 80 ff. Wejryd 2005, s 94.

⁶¹ Bexell 2003, s 55 f. Wejryd 2005, s 56.

⁶² Wejryd 2005, s 62 – 63.

höra, att syföreningar själva kunde ansvara för lokalt, diakonalt arbete. Väckelsens influenser bidrog till, att några kvinnor tog initiativ till att bilda en syförening i trakten kring kyrkan och genom den hjälpa en del fattiga människor i sin närmiljö.

Rättvik vid tiden för syföreningarnas tillkomst

I detta avsnitt beskriver jag något om sockenbornas möjlighet till försörjning inom Rättvik. De små jordbruken som fanns i bygden vid denna tid, räckte ej till försörjningen på grund av jordsplittringen och ägoblandningen, då alla ville stanna kvar på fädrens jord som självägande bönder.⁶³ Genom att alla arvtagare vid arvskifte behöll sina jordandelar, istället för att lösa ut dem med pengar, blev skiftena små och starkt uppdelade.⁶⁴ Därför hade människor för sitt uppehälle gjort ”arbetsvandringar”, dvs. gått långa sträckor till fots, till andra orter i landet och årligen utfört ”herrarbeten”, med vilket menas, säsongarbetsvandringar till annan ort.⁶⁵ Både män och kvinnor arbetade periodvis borta och Rättviksborna var kända som duktiga, kunniga, pålitliga och eftertraktade yrkesmänniskor.⁶⁶

Kvinnor i bygden var vana, att ta ansvar för livsuppehållet både genom jordbruksarbete, när mannen var borta på herrarbete eller hade emigrerat till Amerika. År 1863 var det 414 fler kvinnor än män folkbokförda i Rättvik.⁶⁷

Rättviks marknad började på 1880-talet. Marknaden kom att få stor betydelse inte bara för att göra affärer. Den blev lika viktigt för, att träffa släkt och vänner och att komma i kontakt med människor och byta tankar och idéer med människor från andra orter. Rättviks marknad bestämde till viss del årsrytmen och var känd långt utanför sockengränsen.⁶⁸

⁶³ Vid arvskifte, skulle alla arvingar ha lika stor del, av främst de bättre jordarna. De blev därför allt mindre och föranledde, att åkrar, gården och hagar kunde för samma fastighet, kunde vara spridda över halva socknen. Joh: Borg 1961, s 122 ff.

⁶⁴ Sedan meddeltiden hade Dalarna tvingat statsmakterna, att ge dem undantag från förbudet mot hemmans klyvning, utifrån att sedvanerätten i detta landskap var stark. Rosander 1967, s 135.

⁶⁵ Ahlberger – Kvaranström 2004, s 60 – 61. Dalska säsongarbetsvandringar till annan ort, har både i dagligt tal och i vetenskaplig litteratur, gått under benämningen *herrarbete*. Herrarbete användes och innebär: *säsongarbete utfört av person från Dalarna*. Rosander 1967, s 17, 18.

⁶⁶ Ända sedan Gustav Vasas dagar, hade dalfolket gjort arbetsvandringar och varit kända och efterfrågade, som skickliga hantverkare. Lindberg 1961, s 173 f.

⁶⁷ Den 1 jan. 1863 var Rättviks folkmängd 3 996 kvinnor och 3 582 män. Under första delen av 1866 emigrerade 72 personer till Amerika och mellan 1850 – 1925 cirka 1 500 personer från kommunen. Berg 1966, s 230 ff. Emigrationen för Dalarna var långt under riksmedeltalet, men det kan ha varit så, att de emigrerade från orter där de var bosatta och hade arbete. Rosander 1967, s 135.

⁶⁸ Från början var Rättviks marknad, kreaturs- och varumarknad och hölls första lördagen varje månad. Men man övergick snart till vårmarknad, första lördagen i maj och höstmarknad, första lördagen i oktober. Jörgen Hallman 1987, s 44 – 45 och Selim Åberg 1987, s 46 – 51. I *Rättvikskrus*. Rättviks påverkas ännu idag mycket av Rättviks marknad, som numera varar fredag – söndag, första lördagen i maj och oktober. Rättviks församling har ex. ”Marknadsgudstjänst” på marknadssöndagen, sedan några år tillbaka. Förf. anm.

Turister hade redan tidigare besökt den vackra Rättviksbygden, men med järnvägens tillkomst 1890 ökade antalet tillresande och flera hotell byggdes. Fru Wilhelmina Skogh (1849 – 1926) blev direktris för Turisthotellet från 1897.⁶⁹ Här bekostade hon själv, bl.a. installation av elektriskt ljus, som blev det första hotellet i socknen som fick elektrisk belysning. Centralvärme var en annan nymodighet som fru Skogh introducerade. Då gifta kvinnor från år 1874 erhållit rätt, att genom äktenskapsförord förvalta sin enskilda egendom och rätt att bestämma över sin egen arbetsinkomst,⁷⁰ kunde fru Skogh själv utveckla och förvekliga sin företagsamhet med egna medel.

I anslutning till järnvägen anlades sågverk och affärsmän etablerade sig.⁷¹ Tegelbruket i Nittsjö, hade grundats 1843 och var i drift till 1915.⁷² Men från 1890-talet tillverkades här istället keramik.⁷³ Kullsbergs kalkverk startade 1898.⁷⁴ År 1900 var folkmängden i Rättviks kommun 8 862 personer.⁷⁵ För bygdens befolkning gavs utökade möjligheter till försörjning, utöver jord- och skogsbruk, men inte så det räckte till alla.

Hotellverksamheten gav också arbetstillfällen till kvinnor på hemorten. De kom härigenom i kontakt med fru Skogh och fick ökad insikt om kvinnors möjligheter till egen försörjning, vilket också var av betydelse, då många män arbetade borta. Att en kvinna innehade ledarskapet vid ett av de större hotellen dessa år, var en pionjärverksamhet som kan ha inspirerat syföreningskvinnorna. Flera mindre pensionat startades av kvinnor i bygden, som också drev dem själva tillsammans med hemmavarande barn och ungdomar, vilket flera Rättvikskvinnor berättat för uppsatsförfattaren.

⁶⁹ Wilhelmina Skogh var pionjär inom hotellbranschen. Från 1902 var hon direktör för Grand Hotell i Stockholm. Ahlberger – Kvarnström 2004, s 230. Fru Skogh var något av ett organisatoriskt geni och var föreståndarinna för Stockholms utställningens restauranger 1897. Samtidigt som hon drev Turisthotellet i Rättvik, arrenderade hon Bollnäs och Storviks Järnvägshotell. Hon inköpte för egna pengar värdefulla inventarier. Under hennes tid i Rättvik, installerades elektriskt ljus i hotellen, de första i socknen. Hon lät även inrätta en slags centralvärme, inblåsning av varmluft i rummen. Landberg 1961, s 323 –324. W. Skogh var den första kvinna i Sverige som fick rättigheter som restauratris för järnvägsrestaurangen i Storvik. I Frankrike såg hon, att grönsaker ingick tillmaten och anlade en köksträdgård och introducerade grönsaker till maten. Svenskt biografiskt lexikon 2006.

⁷⁰ Bladh 1997, s 133.

⁷¹ Lindenor 1990, s 3 – 16. I *Rättvikskrus*.

⁷² Nittsjö 2002, s 75.

⁷³ Lergöken är keramikfabrikens symbol och namnet "Guckubruket" är Rättviksbarnas benämning på fabriken i Nittsjö. Tidigt sökte sig turister hit, för att handla. Nittsjö – Människorna och deras verksamheter. 2004, s 88.

⁷⁴ Genom ett meteoritnedslag för 360 miljoner år sedan, skapades förutsättningar att kunna bryta kalksten av hög kvalitet i både detta och flera andra kalkbrott. Brytning pågick mellan 1898 – april 1991. Samma sommar besökte operasångerskan Margareta Dellefors det djupa brottet, med en blågrön liten sjö på botten, och dess enorma akustik. Detta var begynnelsen till Dalhalla. Bergman 1998, s 132 – 157.

⁷⁵ Berg 1966, s 237.

En syförening i trakten av kyrkan...

1892 hade den första dokumentationen om en syförening gjorts. Den ansågs då som en inomkyrklig verksamhet, men omnämndes bara med en fåordig anteckning, utan namn på deltagarna. Syföreningskvinnorna hade då insamlat 260 – 300 kronor i flera år. Pengarna hade utdelats till några familjer till jul, för att de skulle kunna fira lite helg.⁷⁶ Prosten Pettersson, som var kyrkoherde från 1875 – januari 1892, hade varit emot alla yttringar av nyevangelism, och ej dokumenterat någonting om denna syförening. Men noteringen, att den funnits i flera år före 1892, belägger dess tillblivelse till 1880-talet.

...startade ett Barnhem år 1900

Syföreningskvinnorna initierade ett betydande pionjärbete, då de den 5 mars 1899 hade besökt kommunalnämnden i Rättvik och framställt sin avsikt, att starta ett barnhem i Rättvik. Här hade de för avsikt, att ta hand om 15 – 16 av de äldsta barnen, mot erhållande av samma ersättning som gavs för barnens utackordering. Att anställa en föreståndarinna, ingick också i planen. Kvinnorna hade sagt nej, till att istället ta hand om gamla, orkeslösa och sinnessvaga personer, som kommunen nu hade ansvar för, men hade svårt att finna vårdare till, varför kommunen fortsatte att utackordera dessa människor enligt ett entreprenadsystem där lägstbjudande fick bli vårdare, oavsett deras lämplighet. I detta avseende behandlades gamla och orkeslösa sämre än de egna husdjuren.⁷⁷

Fattigvårdsstyrelsen fattade samma dag, följande beslut:

” Ehuru fattigvårdsstyrelsen med glädje skulle vilja undslippa den sedvanliga utackordering av barn, den emellertid föga nyttigt, sundt och lämpligt i sedligt afseende att på föreslagna sätt hopa tillsammans en mängd tillvuxna, för hvarandra främmande barn, gossar och flickor, att der vara tillsammans både dag och natt, ty äfven om den blivande föreståndarinnan kommer att blifva aldrig så utmärkt, kan hon ändå näppeligen förskaffa sig aldrig så nödig respekt af alla, ännu mindre ständigt öfva tillsyn öfverallt och öfver alla och detta ännu mindre, då hon ej har någon lämplig sysselsättning åt dem under fristunderna och ferierna från skolan, utan de måste roa sig på egen hand, antingen de äro inne eller ute och sanningen af det bepröfvade gamla ordspråket torde äfen här komma att få sin tillämpning. ”Den fåfäng gå lärer mycket ondt.” Däremot beslöt fattigvårdsstyrelsen erbjuda dem att från nästa års början på försök få öfvetaga så många af de yngsta barnen, som ansågs lämpligt, ty dessa äro mindre sjelfsvåldliga än de äldre

⁷⁶ R.K. Berättelse af pastor i Rättvik, moderförsamling afgiven till 1892 års prestmöte i Vesterås stifts presterskap. N II:1 Ämbetsberättelser 1842-1949.

⁷⁷ ”Profithungern gick före barmhärtighet, de gamla behandlades sämre än de egna husdjuren.” Åberg 1967, s 279 ff.

och arbete för dem kunde icke heller behöfva sörjas för, samt två äldre flickor som kunna biträda med hushållsbestyr och tillsyn öfver de mindre barnen, och för dessa erlægga samma ersättning som nu lämnas för deras vård.”

Kommunalnämndens protokoll: Sammanträde den 5 mars 1899 § 3.⁷⁸

Syföreningskvinnorna erbjöds härmed, att ta hand om så många av de yngre barnen, som var lämpligt, mot samma betalning som annars lämnades för deras vård. Kvinnorna agerade genom att ta fasta på konkreta uppgifter, särskilt avseende barnen.

Barnhemmet i Nittsjö, samt fattig- och sjukvård

Initiativ till stiftelsen för att bilda ett Barnhem i Nittsjö, togs av fru Hulda Landberg, folkskollärarinnan Elisabeth Forsslin, fru Emma Söderberg och fru Julia Sundell. Kvinnorna drev Barnhemmet, till kommunen 1929 övertog ansvaret.⁷⁹

Genom kvinnornas initiativ hade fattigdomen inom församlingen minskat något.⁸⁰ Men det fanns ett stort behov av en större fattiggård inom kommunen.⁸¹

Från 1902 och tio år framåt, bidrog kommunen med stöd till barnhemmet, via fattigvårdskassan och dess inkomstbringande intäkter från hundkassan.⁸² 1905 inköpte kommunen gården till fortsatt barnhemsverksamhet, då man såg resultatet av syföreningskvinnornas goda arbete.⁸³ I ämbetsberättelsen från 1905 nämndes inte någonting om syföreningen, som startat barnhemmet.⁸⁴ Det var således ej församlingen som inköpt gården, vilket angavs i 1906 års berättelse av pastor till prästmötet i Västerås.⁸⁵

Vid Nittsjö Barnhem var fru Anna Andersson från Orsa, föreståndarinna till 1906 och därefter fru Kerstin Loman. Från början var det omkring 20 barn, senare 13 – 15. Kommunen

⁷⁸ Rk C. A I:2. Kommunalnämndens protokoll 1880 – 1899. Den 5 mars 1899, § 3.

⁷⁹ Åberg 1967, s 290 – 291. R.k C. A1a:3 Kommunalfullmäktiges handlingar till protokoll. Protokoll fört vid sammanträde med delegerade den 18 juni 1929.

⁸⁰ R.K. NII:1 Berättelse af pastor i Rättviks församling afgiven till 1900 års prestmöte i Vesterås stifts presterskap. D) Om fattigvården och yttringar af barmhertighet. Ämbetsberättelser. 1842 – 1949.

⁸¹ Kommunalstämman hade 1903 tillsatt en kommitté, för inköp av en gård för fattigvård. Bl.a i Nittsjö föreslogs en gård, inköpspris 8 000 kronor, vilket ej aktualiserades. (ks 29/10 1905). Om ”nådigt” tillstånd, att få expropriera en del av Rättviks kyrkoherdeboställes mark gjordes också, men även detta avslogs. Berg 1966, s 304.

⁸² Hela behållningen av hundskatten gick från 1913 till kommunens fattigkassa. Berg 1966, s 275 – 276.

⁸³ Ks 19/3 1905. Berg 1966, s 335. I föreståndarinnan Elisabeth Forsslins redogörelse över Barnhemmet 1929, angavs, att ”kommunen sedan 1904 håller fri bostad”. R.k C. A1a:3 Kommunalfullmäktiges handlingar till protokoll. 1930 – 1933. Sammanträde 18 juni 1929

⁸⁴ R.K. Nämndes gjordes däremot, att en liten syförening i Westberg bildats för hednamissionen. Det antogs också att flera syföreningar skulle bildas, vilka även de skulle arbeta för hednamissionen. Berättelse af pastor i Rättviks församling afgiven till Biskops visitation 17 och 18 Juni 1905. N II:1 Ämbetsberättelser 1842-1949.

⁸⁵ (Vid kommunens övertagande 1929, framkom, att det var kommunen som inköpt gården åt kvinnorna, INTE församlingen.) R.K. Ämbetsberättelse af pastor i Rättviks moderförsamling afgiven till 1906 års prästmöte i Västerås. NII:1 Ämbetsberättelser 1842–1949.

bidrog med 15 kr per barn och år. Resten anskaffades genom insamlingar och fester av olika slag. Föreståndarinnornas sätt att sköta hemmet och barnen, ”gjorde det till ett hem i ordets rätta bemärkelse”, enligt Åbergs dokumentation och en kvinnas intervju berättelse.⁸⁶

Ämbetsberättelsen 1906 – 1910 vittnar om stöd till ”den inre missionen”, till vilket barnhemmet räknades.⁸⁷ Från 1910 var Erik Lefrin (1851 – 1941) kyrkoherde i Rättvik. Han omtalades ha haft gott hjärta för fattiga människor.⁸⁸ 1911 – 1915 omnämndes Barnhemskretsen som ”enskild välgörenhet”. Vid den kommunala fattigvården, angavs den nya fattiggården i Utby, samt ett mindre barnhem, ”delvis underhållet genom enskild välgörenhet”. Det hade noterats, att det inte fanns någon ordnad kyrklig fattigvård. Penniggåvor hade delats ut till hjälpbehövande som inte tillerkänts kommunalt fattigunderstöd. Kyrkoherden hade försökt påverka, att understödet skulle höjas och att en del personer behövde intagas på fattiggården. Dock hade antecknats, att det från enskilda gjordes mycket gott, som inte kunde redogöras för.⁸⁹ Kommunen hade tagit större ansvar för Barnhemmet, då det ”delvis underhölls genom enskild välgörenhet”. Hjälparbete som enskilda hade utfört, hade inte redogjorts för i ämbetsberättelsen, varför inte heller eftervärlden givits möjlighet att veta mera om detta.

Kommunen anställde från och med 1911 en sjuksköterska. En okänd donator hade skänkt pengar till första årslönen och fortsättningsvis lönebidrag. Men redan efter ett år var kommunen utan sjuksköterska igen.⁹⁰ Det kom att dröja, innan en ny sjuksköterska tillsattes. Tjänstgörande läkare var då doktor Hildebrand.⁹¹ Han ansåg, att det var mer motiverat med en för-

⁸⁶ Hemmet drevs som självhushåll med eget potatisland och egen gris. Kostnaden för driften var då 44 öre per barn och dag. Fru Loman var frånskild och fick ha sina båda barn hos sig. 1910 hade föreståndarinnan en kontant månadslön på 5 kronor. Åberg 1967, s 290 - 291. Intervju med en kvinna, född 1914, som några år på 1920-talet bodde på Nittsjö barnhem. Våren 2006. Minnesanteckningar hos förf.

⁸⁷ R.K. Det angavs, att det för kyrklig inre och yttre mission, fanns föreningar och arbetskreter, som arbetade för kyrkans hednamission. För dessa ändamål hade år 1910 insamlats 655 kronor. Ämbetsberättelse rörande kyrkliga förhållanden i Rättviks församling af Västerås stift under femårsperioden 1906 – 1910. N II:1 Ämbetsberättelser 1842 - 1949. I ämbetsberättelsen nämndes inte heller den syförening som startas under ledning av fru Margaretha Gisslar i Vikarbyn, för missionen. Landberg 1966, s 167.

⁸⁸ Anders Erik Lefrin. Född i Möklinta församling och blev moderlös vid tre års ålder. Fadern var hemmansägare och Erik fostrades av sin syster., som bara var sex år äldre. I barndomen var han tämligen ensam. Lefrin prästvigdes 1877 och var från 1881 kapellpredikant i Tyngsjö, komminister i V. Färenbo 1882 – 1892, därefter kyrkoherde i By och kontraktsprost 1899, e.o. hovpredikant 1897 – 1906. Kyrkoherde i Rättvik 1910 – 1931. Lefrin bekostade själv till största delen byggandet av kapellet i Öja – Vikarbyn 1916. Andrén. Julbok för Västerås stift 1941, s 149 – 155. Ekström - Landberg 1966, s 164 – 168.

⁸⁹ R.K. NII: 1 Ämbetsberättelse rörande kyrkliga förhållanden i Rättviks församling af Västerås stift under femårsperioden 1911- 1915. Ämbetsberättelser 1842-1949.

⁹⁰ Hennes årslön var 500 kronor, samt en taxa av 50 öre per dag för biträde vid sjukvård. Berg 1966, s 318. R.K. PI:41 Hon hade ej lyckats göra sig hemmastadd i bygden och flyttade därför. Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

⁹¹ Albin Hildebrand född i Kalmar län 1861. Tjänstgjort i Uppsala, Västanfors, järnvägläkare vid bandelen Krylbo – Frövi 1900 – 1912. Provinsialläkare i Rättviks distrikt 1912 – 1923. Svenska Läkarkåren 1924.

samlingssystemer ”för tillsyn och vård av sjuka och gamla personer i byarna”.⁹² Att anställa en församlingssystem blev således ett önskemål, både från Ungdomskretsens och läkarens sida.

Fru Julia Sundell, en av initiativtagarna till Barnhemmet

En av initiativtagarna till Barnhemmet var Julia Sundell (1856 – 1930), bosatt i Klockargården, helt nära kyrkan. Fru Sundell kan därför antas ha varit med från början i ”den lilla syföreningen i närheten av kyrkan”. I hennes efterlämnade dagboksanteckningar, ges inget direkt besked om detta. Men syföreningen omnämndes längre fram i tiden av fru Sundell.⁹³ När hon 1920, hade bevistat väninnans och syföreningens initiativtagares begravning, nedtecknade fru Sundell sina tankar, om vad syföreningen betytt för henne, vilket återges vid redovisning av denna tidsperiod.⁹⁴

Församlingsrörelseinitiativ för att nå ungdomen

Från kyrkans ledning såg man allvarligt på tillståndet inom Svenska kyrkan och tog fasta på, att det var ungdomen som det i första hand, gällde att bygga framtiden på. Ett landsomfattande önskemål var, att försöka samla den konfirmerade ungdomen till ungdomskretsar. Detta arbete kom att se olika ut i olika stift och berodde mycket av enskilda prästers engagemang.⁹⁵

Initiativ till att en sådan krets bildades i Rättvik, hade tagits redan 1904. Ungdomskretsar tillkom tidigare på andra håll inom Västerås stift, varför det 5:e allmänna Ungdomsmötet hölls i Rättvik midsommarhelgen 1908.

Kvinnors situation i samhället började också alltmer uppmärksammas och ifrågasättas. Att en ung, då känd författarinna höll ett tal ute på kyrkvallen under Ungdomsmötet på midsomardagen detta år, är av intresse. Delar av talet återges längre fram.

1902 ingick i Västerås Domkapitlets cirkulär en vädjan till prästerskapet:

”att med särskild omsorg ägna sig åt den konfirmerade ungdomens andliga vård och med pastoral vishet försöka utfinna med den lutherska andan överensstämmande medel och vägar för dennas besörjande”⁹⁶

⁹² Berg 1966, s 318.

⁹³ R.K. Julia Sundell var gift med organisten Alfred Sundell, som tjänstgjorde i Rättvik 1879 – 1930. PI:41 Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

⁹⁴ R.K. När den ”trefliga”syföreningen upphörde, skulle fru Sundell aldrig mera få träffa sina bekanta. PI:41 Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

⁹⁵ Fjellander 1972, s 103,104, 122 ff. Bexell 2003, s 219, 225,226. Brohed 2005, s 60.

⁹⁶ Föreningsformen var på modet. Det blev därför i allt flera församlingar naturligt, att samla ungdomar i föreningsorganiserade kretsar. I Västerås stift stod ungdomsvården högt. Allmänt förekommande var ungdomsguds-

Den 12 juni 1904 kungjordes i Rättviks kyrka, att om intresse fanns skulle ”ett organiserat arbete i kristlig anda påbörjas”⁹⁷. Pålysningen gjordes av adjunkt Walter Westling (1878 – 1939).⁹⁸ Westling anordnade därför, tillsammans med en ung lärare ett ungdomsmöte i Rättvik. En ungdomskrets var någonting helt nytt och för att få sitt initiativ förankrat bland äldre församlingsbor, tog Westling med sig den gamle skolprästen Barchaeus (1824 – 1906),⁹⁹ som tilltalades av det löftesrika initiativet och höll ett tal till ungdomen. Westling flyttade från Rättvik efter sitt adjunktår, varför någon ungdomskrets då ännu ej kom till stånd. Erik August Norman (1831 – 1908), var kyrkoherde.¹⁰⁰ Men han var gammal och de sista åren sjuklig.¹⁰¹ Därför kom det att dröja till 1913, innan ett organiserat ungdomsarbete kom igång i Rättvik.

”Kvinnan i samhället”, tal av en kvinna ute på kyrkvallen 1908

Vid Västerås stifts Ungdomsmöte midsommarhelgen 1908 i Rättvik, deltog cirka 5 000 personer.¹⁰² Kvinnors situation började uppmärksammas alltmer och debatten handlade om kvinnors ökade rättigheter och insikt om, att ett demokratiskt samhälle måste bygga på lika hänsyn till alla och jämlikhet mellan män och kvinnor.¹⁰³ Uttrycket ”Moder Svea”, låg bakom tankarna på kvinnors samhällsmedverkan på alla nivåer. Kvinnligheten sågs som förknippad med

tjänster och möten med forna konfirmander, som ett försök att fostra unga in i församlingen. Hellsten 1944, s 13, 136.

⁹⁷ R.K. Till en början skulle endast tre kretsar bildas. En som omfattade Stumsnäs, Vikarbyns och Röjeråsens skolområde under folkskollärare Lindqvists närmaste ledning. Den andra skulle omfatta Backa skolområde under Storgårds Anders Anderssons närmaste ledning. Den tredje kretsen skulle omfatta Gärdsjö skolområde under skollärare Bergs närmaste ledning. Varje församlingsmedlem kunde fritt inträda. Så fort tillräckligt antal medlemmar anmält sig, skulle arbetet upptas efter fastställt program. PIV:1 Ungdomskretsens tillkomst. Kungörelse i Rättviks kyrka (II Sönd. e. Tref. 12/6 1904).

⁹⁸ Walter Westling. Prästvigd i Västerås 1903 av biskop Nils Lövgren. Westling kom till Rättvik på sin första adjunktjänst och tjänstgjorde här 1 år. Andrén. Julbok för Västerås stift. 1940, s 157 – 163. Nils Lövgren. Född i Värmland. Prästvigd 1866. Kyrkoherde i Gävle från 1889, där han fick igenom en omfattande organisation för församlingsarbetet och anställde fyra diakonissor. Han tog initiativ till det 1898 bildade Svenska diakonsällskapet för manlig diakoni. Från år 1900 till sin död 1920, var Lövgren biskop i Västerås stift. Han genomdrev bildandet av Svenska kyrkans diakonistyrelse och Västerås stifts frivilliga synodalorganisation. Ihrmark 1920. Julbok för Västerås stift, s 29 – 40. Lövgren hade startat en Ungdomskrets i Gävle redan 1892 och i Stora Tuna (sju mil från Rättvik) hade det bildats en Ungdomskrets. Fjellander 1972, s 41 – 50. Wejryd 2005, s 135.

⁹⁹ Gustaf Wilhelm Barchaeus. Ingen annan präst har tjänstgjort så länge i Rättvik, 46 år. Han var också församlingens siste skolpräst. Från 1898 var han, p.g.a. ohälsa, permanent tjänstledig och hade en rad adjunkter vid sin sida. Ekström – Landberg 1966, s 159 – 160.

¹⁰⁰ Erik August Norman. Norman kom till Rättvik vid 63 års ålder. Hans tjänstgöringstid präglades av lugnt, uthålligt arbete och tilltagande ohälsa. Ekström och Landberg 1966, s 163-164.

¹⁰¹ F H-bibl. Det omnämns redan 1908, att Kh E. A. Norman i Rättvik, för sjukdom åtnjuter tjänstledigt för tiden maj, juni och juli månader. Dala Bladet. Nyhets- och annonstidning för Kopparbergs län med omnejd. N:o 71 Fredagen den 8 maj 1908.

¹⁰² Extra tåg hade gått med deltagare till Ungdomsmötet i Rättvik. Därtill en mängd turister från landets olika delar. Midsommardagen i Rättvik började med samling vid Wasastenen, därefter följde högmässa i kyrkan med predikan av rektor Natanel Beskow. Dala Bladet. Nyhets- och annonstidning för Kopparbergs län med omnejd. N:o 71. Fredagen den 26 juni 1908. Fredrik Natanel Beskow. Rektor vid Djursholms samskola 1897 – 1909. En av initiativtagarna till Birkagården 1912, varit dess föreståndare. Bexell 2003, s 155. Svenska Män och kvinnor. 1944.

¹⁰³ Hedenborg – Wikander 2003, s 145 ff.

naturen och borde försvaras.¹⁰⁴ Den unga författarinnan Hilma Söderberg,¹⁰⁵ hade tagit till sig dessa ideal. Delar av hennes tal, som hon höll under eftermiddagen ute på kyrkvallen, ”Kvinnan och samhället” återges:

Aldrig förut har stärvanden för folkets höjande och förädling varit så stark som i vår tid och den kraft som driver på har i väsentligaste mån varit kvinnan. Ehuru den kvinnliga kraften i våra dagar väl får göra sig mera gällande än förr, finns det dock ännu många hinder för kvinnans verksamhet som måste falla. Det är icke som inkräktare kvinnan vilja komma, utan såsom hjälp. Bästa jordmånen för karaktärens bildande är ock att få dela ansvaret. [...] Hemmets intressen behöva ej lida på, att kvinnan får större delaktighet i samhällsarbetet. Tvärtom. Allt arbete blir halfgjort om ej såväl män som kvinnor göra sin insats däri. De båda måste gå sida vid sida i kampen.¹⁰⁶

Författarinnans tal om mannens och kvinnans lika ansvar i samhällsbyggandet, recenserades i Falu Bladet. Lyssnande syföreningskvinnor kunde här ha stärkts i sitt företag, att ha startat ett barnhem. Många kvinnor i bygden ansvarade sedan länge för jordbruksarbetet, när männen långa tider var borta på annat arbete. Kvinnorna själva lönearbetade periodvis på annan ort, förutom ansvar för barns vård och fostran, omsorg om gamla och sjuka anhöriga m.m. Detta räknades emellertid ännu inte som officiellt erkännande av deltagande i samhällsarbetet.

Ett organiserat ungdomsarbete bildades i Rättvik

I Rättvik fanns intresse, att prova nya föreslagna mål för församlingsarbetet. Bland önskemålen 1906 – 1910, framhölls särskilt, ”barngudstjänster och ungdomsmöten”.¹⁰⁷ Med Församlingsrörelsens tillkomst skulle frivilligarbetet från 1910 organiseras via Svenska kyrkans Diakonistyrelse.¹⁰⁸ Lefrin som 1910 kommit till Rättvik som kyrkoherde, blev vid 1913 års stiftskonferens utsedd till suppleant i stiftsrådet. Planeringen av det frivilliga arbetet, främst diakoni, kom till stor del att ske härifrån. Lekfolket skulle hädanefter ges plats och rum för aktivt ansvarstagande på alla nivåer.¹⁰⁹ Därmed blev det både önskvärt och legitimt, att ett

¹⁰⁴ Från och med 1890 försågs nya svenska sedlar med ”Moder Svea”. Ahlberger – Kvarnström 2004, s 264.

¹⁰⁵ Hilma Katarina Söderberg. Född 1881 i Sundborn. Dalarna. Gift med en engelsman. Svenskt författarlexikon 1900 - 1940.

¹⁰⁶ F. H-bibl. Dala Bladet. Fredagen den 26 juni 1908.

¹⁰⁷ R.K. NII:1 Ämbetsberättelser rörande kyrkliga förhållanden i Rättviks församling af Västerås stift under femårsperioden 1906 – 1910. Ämbetsberättelser 1842–1949.

¹⁰⁸ Stadgarna fastställdes 1910 av Kungl. Maj:t. Församlingsrörelsens uppgift skulle vara, att samverka med präster och lekmän inom kyrkoförsamlingarna och i samförstånd med stiftsstyrelserna dvs. domkapitlen verka för ett rikare församlingliv och den kristna kärleksverksamheten inom Svenska kyrkan. Bexell 2003, s 219 – 220, 231f.

¹⁰⁹ I de synodalt uppbyggda kyrkliga organen kunde jämställdhetsaspekten slå igenom mycket tidigare, än i de statsreglerade organen. Bexell 2005, s 49 – 51.

organiserat ungdomsarbete kom till stånd också i Rättvik. Inom det frivilliga arbetet skulle kvinnor och män även arbeta mera jämställt.

Inspirerande för Ungdomskretsen i Rättvik, kan ha varit, att det i Leksand bildats en diakonikrets 1908, som samma år anställt sin första församlingssystem,¹¹⁰ och en andra syster anställdes redan 1911,¹¹¹ liksom att Svenska Missionsförbundet 1910 startat församlingssystemutbildning i Rättvik.¹¹² Detta kan ha bidragit till, att Ungdomskretsen redan vid sin tillblivelse, inskrev i stadgarna om anställandet av en församlingssystem.

Ungdomskretsen kom till stånd först när komminister Hjalmar Alner (1878 – 1952) kom till Rättvik 1913.¹¹³ Det var han som tog initiativ till att en Ungdomskrets i Vikarbyn, bildades den 19 oktober och 2 november samma år. I stadgarna avseende kretsens verksamhet utåt, formulerades då bl.a.

- 3) insamling af medel till diakonikassa med ändamål att få till stånd ett församlingshem och anställa en församlingssystem inom Rättvik och att vidmakthålla och uppehålla och understödja verksamheten genom densamma.
- 4) att, då så möjligt är, anordna auktioner å syföreningsarbeten och insamlade livsmedel till hjälp åt mindre bemedlade, särskilt åt fattiga barn.
- 5) besök å Ålderdomshemmet.¹¹⁴

Ungdomskretsen följde härmed det förslag, som också distriktsläkaren förordat, att anställa en församlingssystem. Finansiering av fattigvård låg på den borgerliga kommunen, varför det ej var tillåtet, att avlöna en församlingssystem med uttaxerade medel.¹¹⁵

1911 - 1915 fanns en Ungdomsförening med 24 medlemmar. De hade haft flera möten och några ungdomsgudstjänster i kyrkan.¹¹⁶ Ungdomskretsen hade även fört protokoll, medlems-

¹¹⁰ Stadgar för Leksands diakonikrets, stiftad den 18 oktober 1908.

¹¹¹ Von Knorring 1932. I *Hälsningar från Samariterhemmet*. Leksands första församlingssystemar. Elisabeth von Knorring, anställd 1908 – 1938, Johanna Ehlin, anställd 1911 – 1940 och Betty Nilsson, 1916 – 1939. Enroth, Gustaf 1995. Syster Johannas odaterade minnesanteckningar, original. Hos förf.

¹¹² Församlingssystemutbildningen skedde vid Gärdebygården, som tillhörde Svenska Missionsförbundet. Brohed 2005, s 89.

¹¹³ Hjalmar Pontus Alner. Född i Skara stift, efter studenten i Uppsala kom han 1903 som seminarieadjunkt till Falun. Prästvigd för Luleå stift 1905. 1909 gifte han sig med en kyrkoherdeänka och gav henne och två små barn ett nytt hem i Sorsele. Han var den siste prästen som "konserverade" en prästänka. J. Nilsson 1957, s 7 – 12. Alner tjänstgjorde till 1911 i Lappmarken och innan han 1913 kom till Rättvik, tjänstgjorde han några år i Idre. Det var med Alner som kyrklig aktivitet i nya former tog fart, inte minst ungdomsarbetet. Alner anlade en medveten attityd av *bondkaplan*, han klädde sig ofta i Rättviksdräkt. Ekström och Landberg 1966, s 165-167.

¹¹⁴ R.K. Stadgar för Rättviks kyrkliga Ungdomskrets. 19/10 och 2/11. 1913. §5. Rättvik. PVI. Övrigt frivilligt kyrkligt församlingsarbete.

¹¹⁵ Christensson 2006, s 111.

¹¹⁶ R.K. NII:1 Ämbetsberättelser rörande kyrkliga förhållanden i Rättviks församling af Västerås stift under perioden 1911 - 1915. Ämbetsberättelser 1842 - 1949.

förteckning fanns på de kvinnor och män som ingått och en präst hade oftast varit ordförande.¹¹⁷

För flertalet av Rättviks kyrkliga Arbetskretsar med dess många syföreningskvinnor, skulle kommande år innebära, att de framledes skulle stå under Ungdomskretsens ansvar. Kretsen hade från början formulerat, att verka för lokal hjälpverksamhet, både genom syföreningsauktioner och att insamla livsmedel, främst fattiga barn, och att anställa en församlingssystem och hjälpa till att understödja hennes verksamhet. 1913 hade som en följd av tagna beslut, intäkter till finansiering börjat bokföras i Diakonikassan.¹¹⁸

Från fattigvård till socialvård

Syföreningskvinnornas engagemang för fattiga människor i Rättvik, särskilt barn, är nära förknippat med synen på ansvarstagande av fattiga och sammankopplat med hur fattigvården var ordnad inom kommunen.

1847 års fattigvårdsförordning ålade socknarna ansvaret för fattiga, som inte kunde klara sin försörjning. Den borgerliga och kyrkliga kommunen hade definitivt skilts åt 1863. Men i prästernas förvaltningsuppgifter ingick, utifrån deras ledarskap, att även befatta sig med fattigvård och skolvård.¹¹⁹ År 1871 tillkom en ny fattigvårdsförordning, vilken förutom fattiga, även omfattade sjuka och handikappade.¹²⁰ För år 1883 var fattigvårdsintäkterna från kyrkan 318 kronor. De hade inkommit genom insamlandet av gåvor vid vigsel, barndop, begravingar och kollekter, samt ur kyrkans fattigstock.¹²¹

Fattigvården upptogs som en särskild redovisningsgrupp i kommunens finanser. År 1895 var 124 barn understödstagare, vilket var flest antal barn mellan åren 1875 – 1915. Samma år

¹¹⁷ R.K. PIV 2 Rättviks kyrkliga Ungdomkrets arkiv. (Matriklar, årsberättelser.) 1913 – 1945.

¹¹⁸ R.K. P III : 1 Diakonikrets och diakonirådets arkiv. (Kassaböcker) 1913 – 1965.

¹¹⁹ Berg 1966, 300 f.

¹²⁰ Ahlberg – Kvarnström 2004, s 213.

¹²¹ Fattigbössan från 1827 finns ännu kvar till höger om den port av tre, som finns kvar vid Rättviks kyrka, vid inträde på kyrkans vigda mark. I denna lade kyrkobesökarna sina gåvor till församlingens behövande. Landberg 1967, s 116. I början av 1960-talet användes den fortfarande. Men efter att några pojkar med hjälp av tuggummi på en pinne, lyckats ”fiska upp” 1000 kronor, som de på Rättviks Järnvägsstation skulle köpa biljetter för, varvid polis och präst tillkallades och stölden uppdagades, plomberades fattigbössan. Sune Garmo, emeritus prost, Rättvik, berättat för förf. Fattigbössan, som ännu står kvar utanför porten är i form av en stock, (därav benämnd ”fattigstocken”) men i Rättvik helt av järn och på tavlan ovanför finns texten: ” Ps 41:2 Säll är then som låter sig vårda om then fattiga: honom skall Herren hjälpa i then onda tiden. II Kor. 9:7 Hvar och en som han sielf wil: icke med olust eller af twång: ty en gladan gifare älsakar Gud.” Fattigbössan kunde vara placerad utanför kyrkan eller i vapenhuset. Förf. noteringar. År 1883 upphörde de s.k. personella avgifterna, som detta år var 50 öre för man och 25 öre för kvinna, vilket givit 1 400 kr. Andra inkomster var minuterings- och utskänkningsmedel för brännvinshandeln 449 kr, hundskattemedel 105 kr, en del gåvomedel insamlade vid vigslar, barndop och begravingar samt kollekt från kyrkan och eller pengar ”utur fattigstockarne”, tillsammans 318 kr. De större utgifterna detta år var: Utackordering och understöd 4 230 kr, hospital- och legosängsavgifter 400 kr och till främmande fattigvårdssamhällen 200 kr. Berg 1966, s 302.

fanns det 4 fattigstugor med 24 vårdplatser.¹²² Utby fattiggård tillkom 1909 med 40 vårdplatser. Tack vare dess tillkomst, kunde antalet personer som på grund av fattigdom utackorderades minskas, från 68 personer år 1905 till 16 personer år 1910. Efter institutionens ombyggnad 1912, blev där 100 platser. Rättvik hade efter dåtidens förhållanden, därmed fått en både modern och rymlig fattiggård. Utbygården kallades därefter för ”Åldersomshemmet i Utby”.¹²³

Namnbytet från fattigvård till socialvård, var en följd av, att samhället hade antagit ett annat synsätt och språkbruk, avseende vård och omsorg om fattiga människor. Begreppet socialt arbete började användas, som ersättning för fattigvårdsarbete, välgörenhetsarbete, hjälparbete, räddningsarbete, barmhärtighetsarbete och filantropi. På riksnivå bildades Centralförbundet för socialt arbete (CSN) år 1903.¹²⁴ Förbundet var en sammanslutning med ledare från flera politiska och filantropiska föreningar. Man tog även avstånd från delar av den gamla fattighus- och fattiglagstiftningstraditionen och talade istället om den sociala frågan och sociala institutioner. Målsättningen var att få staten att ändra de mycket restriktiva principerna i gällande fattigvårdslagstiftning från 1871.¹²⁵

Socialdemokratin arbetade vid denna tid varken för fattigvårdande eller folkuppfostrande åtgärder, vilka kunde ha uppfattats som ett sätt att dölja grundläggande intressekonflikter. Arbetarrörelsen var kritiskt inställda till statskyrkan.¹²⁶

Kvinnors upplevelse av individuell omvändelse och individuellt ansvarstagande motiverade dem att göra samhällinsatser för behövande. Den lilla syföreningen i trakten av kyrkan tillkom också i en tid, när det pågick en omdefiniering av genuskonstruktionen, som gav kvinnor fler tillerkända lagliga rättigheter och större frihet. Enskilda kvinnor kunde genom detta få tämligen stort utrymme, vilket ej betydde att flertalet kvinnor hade det. Den tidiga syföreningen, som hade lokal hjälpverksamhet som ändamål, påverkade också den sociala situationen i lokalsamhället.¹²⁷ Genom att syföreningarnas kvinnogrupper redan tidigt i syföreningarnas historia började arbeta för att hjälpa fattiga och sjuka, blev de med sitt omsorgsarbete föregångare till efterföljande socialtjänst.¹²⁸

¹²² Antalet vuxna som år 1895 utackorderades var 62 personer + därutöver 105 vuxna understödstagare. Kommunens totala utgifter för samtliga var år 1895 kronor 8 000. Berg 1996, s 301. Fattigvårdens utgifter var år 1895 7 999,01 kr och dess inkomster 9 305,55 kr. Rk. C. GI – II:1Rättviks kommuns fattigkassa. Räkenskapsbok 1848 – 1904.

¹²³ Rättviks kommun, var så nöjd med den nyuppförda fattiggården, att medel avsattes för att medelst fotografier medverka vid den s.k Baltiska Utställningen . Berg 1966, s 301, 304.

¹²⁴ Meeuwissi – Swärd 2000, s 25 f.

¹²⁵ Qvarsell 1993, s 227ff.

¹²⁶ Christensson 2006, s 110.

¹²⁷ Dahlbäck och Wejryd 2005, s 84 – 85. Wejryd 2005, s 92 f.

¹²⁸ Dahlbäck 2005, s 41 f. Wejryd 2005, s 94, 445 f, 456 f.

Sammanfattning

Hjälpen till fattiga och utsatta var en viktig drivkraft, för syföreningskvinnorna som börjat sin verksamhet någon gång på 1880 – talet. De hade under flera år insamlat och utdelat 260 – 300 kronor, för att också några av de fattigaste barnfamiljerna skulle få fira jul.

Syföreningen initierade ett omfattande pionjärarbete och startade, som en följd av att fattiga barn bortauktionerades, ett barnhem för 15 – 16 barn i Nittsjö år 1900. De hade själva besökt och framlagt förslaget för kommunalnämnden den 5 mars 1899. Bakgrunden var att samhällets lagar medgav att även gifta kvinnor i större utsträckning ägde rätt att förfoga över egna pengar. Likaså fanns förebilder av driftiga kvinnor i Rättvik. Syföreningskvinnorna erhöll 1905 ett officiellt erkännande för sitt goda arbete, då kommunen inköpt gården för kvinnornas fortsatta stöd till barnhemsverksamhet.

1913 bildades en Ungdomskrets, som redan vid sin tillblivelse formulerat stöd till fattiga, särskilt barn. I stagarna inskrevs även att anställa en församlingssystem, vilket även varit ett uttalat önskemål från distriktsläkaren, och att stödja hennes verksamhet. Att möjliggöra byggandet av ett församlingshem, fanns även med från början. Ungdomskretsen skulle även komma att ansvara för flertalet av församlingens syföreningar.

Syföreningskvinnorna var i början av sin tillblivelse helt självständiga och kunde själva ta beslut, vilken hjälpverksamhet de skulle prioritera. Ett tydligt bevis för detta, var deras pionjärinsats med, att starta ett barnhem år 1900, för 15 – 20 barn som annars utackorderades till lägstbjudande. Fattigvårdsstyrelsens förslag, att kvinnorna istället skulle ta hand om gamla, orkeslösa och sinnessvaga personer, för vilka det var svårt att finna vårdare, ansåg sig kvinnorna ej ha möjlighet att åta sig.

KAPITEL III

1914 - 1933 UNDERSTÖDDE FÖRSAMLINGSSYSTRARNA

Inledningsvis beskriver jag tillståndet i samhället vid denna tid, samt den sociala utvecklingen, liksom att kvinnors ökade rättigheter och möjligheter till försörjning utvidgades. Medförde dessa förändringar, att syföreningskvinnornas hjälpinsatser förändrades? Därutöver beskriver jag en del mera övergripande fakta, som påverkade människors liv i krigs- och depressionstider. Medborgarnas inflytande ökade, men kvinnorna fick ännu kämpa för sina rättigheter vilket inom kyrkans struktur blev än mer påtagligt.

Socialpolitiskt tillstånd och kvinnors ökade rättigheter

Under första världskriget styrdes landet av en tjänstemannaministär. Regeringen Hammarskjöld, kallades i folkmun för ”Hungerskjöld”. Rika såkallade gulaschbaroner gjorde sig förmögna genom att producera mindre än vad som efterfrågades. Priserna på varor steg och arbetslösheten var hög. Härav följde svält och nöd på många håll i vårt land. 1916 infördes ransonering på livsmedel och hungerdemonstrationer startade.¹²⁹

1915 blev skilsmässor möjliga och 1920 infördes en ny giftermålsbalk, som innebar att männens målsmansrätt upphörde.¹³⁰ Inom socialpolitiken var modern den centrala gestalten. Mors dag infördes 1919. Därmed fick modersrollen både en religiös och fosterländsk betydelse och medförde en samling över klassgränserna.¹³¹ Kvinnor och män erhöll allmän och lika rösträtt vid valet 1921. Giftna kvinnor blev detta år myndiga vid 21 år och jämställdes med män i giftermålsbalken. Både mäns och kvinnors plikter, ansvar, skyldigheter och rättigheter, bedömdes som likvärdiga prestationer. Genom sitt hemarbete – hushållsarbete sågs kvinnor som medförsörjare. Lagparagraferna uppvisade med detta ett tillrättalagt idealtypiskt genuskontrakt.¹³² Under 1920-talet fick kvinnor också rätt att gå på statliga läroverk.¹³³ 1921 var det första valet som genomfördes efter den allmänna rösträttens införande. Endast fem kvinnor fick dock plats i riksdagen.¹³⁴ När det gällde kvinnors möjligheter till att förkovra sig, kan här nämnas den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad, som bildats 1921.¹³⁵ Från 1930 försvagades kvinnorörelsen, men hade bl.a. vid medborgarskolan på Fogelstad fortsatt starkt

¹²⁹ Ahlberg – Kvarnström 2004, s 254. Några hundra kvinnor i Söderhamn började demonstrera, men det var arbetarna i Västervik som framgångsrikt organiserade demonstrationerna och gick till livsmedelsnämnden och stadsfullmäktige och krävde, att livsmedel skulle skaffas fram. Arbetarnas framgångar spred sig snabbt över landet och ca en kvarts miljoner människor deltog. Ransoneringskortet berättigade per person: 1 kg socker i månaden, 250 gram bröd, spannmål och gryn, som sänktes till 200 gram. De som hade tungt arbete erhöll 50 gram extra. Flera varor ransonerades, också mjölk och smör. De som kunde begav sig ut på landet, för att handla direkt av bönderna. Åsa Blomstedt i Tidskrift Populär Historia. Nr 2 2007, s 29 – 32.

¹³⁰ Ahlberger – Kvarnström 2004, s 321.

¹³¹ Ahlberger – Kvarnström 2004, s 265. Hedenborg – Wikander 2003, s 137. Samtidigt var Sverige först i världen med att 1922 öppna ett statligt institut för rasbiologi. Hagerman 2006. I de 15 banden om *Den svenska historien*, som började komma ut 1966, omnämndes ej rasinstitutet och man får även leta förgäves efter både minoriteter och genusperspektiv. Marja Hagerman 2006, s , s 20 i Tidskrift Populär Historia. Nr 2/2007. Marja Hagerman föreläste om sin bok ”*Det rena landet*”, vid besök Falu Museum 6 feb. ”Det var en enhällig riksdag, som fattade beslut om öppnandet av ett rasforskningsinstitut i Sverige 1921. Ett glömt kapitel, som vi ej velat kännas vid.” Falu – Kuriren onsdagen den 7 februari 2007.

¹³² Hirdman 2004, s 147 – 148.

¹³³ Wejryd 2005, s 98 – 99.

¹³⁴ Två av kvinnorna som tog plats i riksdagen var Kerstin Hesselgren och Elisabeth Tamm. Ahlberger – Kvarnström 2004, s 307.

¹³⁵ Här ville man ge kvinnor möjlighet, att förkovra sig. Fogelstad ägdes av Elisabeth Tamm, som tillsammans med Elin Wägner fått idén till denna skola. I Fogelstadsgruppen ingick också Kerstin Hesselgren, Ada Nilsson, Honorine Hermelin. De utgav tidskriften *Tidevarvet* 1923 –1936. Knutsson 2004. Hedenborg – Wikander 2003, s 165 - 166.

fäste.¹³⁶ Sveriges Husmodersföreningars Riksförbund, som riktade sig till hemarbetande kvinnor, samlade många på landsbygden.¹³⁷ Jordbruksbygd dominerade ännu vårt land och Bondeförbundet tillkom 1921, genom sammangående med Jordbrukarnas riksförbund.¹³⁸

Vid folkomröstningen 1922 mot totalt alkoholförbud, röstade 60% av kvinnorna för detta, mot endast 40% av männen, vilket betydde att många kvinnor röstade mot sina män.¹³⁹ Det var kvinnor som såg och upplevde de allvarliga konsekvenserna av alkoholmissbruk för hela familjen.

1923 gavs kvinnor rätt till statlig tjänst, genom den så kallade behörighetslagen, men kvinnors rätt till prästämbetet var ett av de få undantagen.¹⁴⁰ Radiotjänst började sända regelbundet från 1925, vilket fick betydelse för förmedling av nyheter.¹⁴¹ På kvinnodagen, den 8 mars 1926, samlades kvinnor över alla klassgränser till ett stort opinionsmöte i Stockholm. Frågan handlade om, en ideologisk kamp om hur en familj skulle försörjas, om gifta eller ogifta kvinnor, hade olika rätt till arbete. I den resolution som antogs hävdades ”att lika skyldigheter mot staten borde ge rätt till samma behandling som arbetskraft”.¹⁴²

Vid riksdagsvalet 1928 formulerade Gustav Möller (1884 - 1970),¹⁴³ tankar som blev grundläggande för socialpolitiken flera decennier. Genom generella bidrag skulle beroendet av fattigvård och välgörenhet minska.¹⁴⁴ 1931 tillkom en moderskapsförsäkring.¹⁴⁵ Ogifta mödrar fick då möjlighet, att behålla sina barn och inte som tidigare av ekonomiska skäl, tvingas lämna bort dem. Till nyblivna mödrar infördes moderskapshjälp, ett engångsbelopp.¹⁴⁶ De minskande födelsetalen blev alltmer uppenbara.¹⁴⁷ För vårt land blev detta ett stort be-

¹³⁶ Thurén 2003, s 21.

¹³⁷ Hedenborg – Wikander 2003, s 166.

¹³⁸ Ahlberger – Kvarnström 2004, s 248.

¹³⁹ Ohlander 1997, s 4.

¹⁴⁰ En kvinna kunde ännu inte bli gymnastiklärare och att bli präst dröjde ända till 1958. Ahlberger – Kvarnström 2004, s 327.

¹⁴¹ Ahlberger – Kvarnström 2004, s 385. Wejryd 2005, s 99.

¹⁴² I hela västvärlden restes samma krav på gifta kvinnors rätt till lönearbete i samband med de dåliga tiderna. Hedenborg – Wikander 2003, s 167.

¹⁴³ Gustav Möller. Han genomförde även blindersättning på 1930-talet. Svenskt Biografiskt Lexikon. Band 26. 1987 – 1989.

¹⁴⁴ Ovarsell 1993, s 234 –235.

¹⁴⁵ Ett utredningsförslag hade kommit 1911 avseende kvinnor mellan 15 – 51 år och som arbetade i industrin och deras rätt till försäkring. Kostnaderna för denna försäkring skulle fördelas mellan kvinnorna, staten och arbetsgivarna. Männen – fäderna förutsattes ej lämna något bidrag till denna försäkring, trots att de hade högre löner än kvinnorna och räknades som familjeförsörjare, vilket inte kvinnorna gjorde. I denna fråga hade män inget ekonomiskt ansvar vare sig för sina egna barn eller barn överhuvudtaget. Förslaget om moderskapsförsäkring underkändes av lagrådet 1912. Men kvinnorna påtvingades vara borta från industriarbete i sex veckor efter barnsbörd. Ogifta kvinnor förväntades kunna ta hand om sina nyfödda barn, utan försörjning. Ohlander 1997, s 6. Hedenborg – Wikander 2003, s 204.

¹⁴⁶ Denna moderskapshjälp utbetalades till år 1955. Hedenborg - Wikander 2003, s 138.

¹⁴⁷ Ahlberger – Kvarnström 2004, s 273.

kymmer, vilket starkt engagerade Alva Myrdal (1902 - 1986).¹⁴⁸ Med tanke på barnens situation menade makarna Myrdal, att barnpassning skulle ske i offentliga institutioner, där barnen fostrades till sociala varelser medan mödrarna arbetade utanför hemmet.¹⁴⁹

Ekonomi i Sverige påverkas av börskraschen på Wall Street 1929, då både jordbruk och industri drogs in i den nya internationella krisen, exporten minskade och arbetslösheten ökade. I Ådalen sköts fem personer till döds den 14 maj 1931. Dödsjutningarna mot demonstranterna, som protesterade mot att strejkbrytare satts in vid pappersmassfabriken i Grångeverken, utfördes av inkallad militär.¹⁵⁰ Som en följd av detta, fick militär ej tas i anspråk för polisiära uppdrag i vårt land, i fortsättningen.

1932 begick Ivar Kreuger självmord. Han hade varit en ledande industrikapitalist, som sittande högerpolitiker i hemlighet tagit emot ekonomiskt stöd av och därför tvingades avgå. Per Albin Hansson (1885 - 1946) fick uppdraget, att bilda ny regering. Han kom att bli en sammanhållande symbol för i stort sett alla befolkningslager och svensk demokrati under krigsårens påfrestningar.¹⁵¹ 1933 var arbetslösheten 25%. När socialdemokraterna övertagit regeringsmakten påbörjades folkhemsbygget i vårt land.¹⁵²

Kvinnors möjligheter till anställning inom kyrkans organisation

Svenska kyrkan hade kunnat anställa diakonissor och församlingssystrar ända sedan 1898 och kvinnliga missionsarbetare och resesekreterare från 1900.¹⁵³ Det var vid denna tid inte ovanligt, att syföreningarna i många församlingar svarade för diakonikassor och för systrars lön och deras verksamhet bland sjuka och fattiga.¹⁵⁴ Kyrklig fattigvård syftade längre än till enbart fysisk hjälp, den eftersträvade även människans gudsrelation.¹⁵⁵ Vid upptagningen till församlingssystem betonades ”Tron utan gärningar är död” och i de plikter som ålades systrarna fanns ”trohet mot Jesus och de elända”.¹⁵⁶ Samariterhemmet formulerade själva om sina

¹⁴⁸ Alva Myrdal, gift med Gunnar Myrdal. Svenskt Biografiskt Lexikon. Band 26. 1987 – 1989. Sagan om svensk politiks största succé någonsin började i maj 1931 i Genève. Alva skriver till Elsa att nu har de skickat in ett par artiklar om befolkningsfrågan till Tiden. De kom ej med. Hirdman 2006, s 189.

¹⁴⁹ Hednberg – Wikander 2003, s 141 – 142.

¹⁵⁰ Artur Engberg (1888 – 1944) socialdemokratisk politiker och tidningsman, dömdes för tryckfrihetsåtal till 3 månaders fängelse, men erhöll amnesti. Nationalencyklopedin. Femte bandet. 1991.

¹⁵¹ Per Albin Hansson. Statsminister 1932 – 1945, under olika regeringskonstellationer. Svenskt Biografiskt Lexikon. Band 18. 1969 – 1971.

¹⁵² Ahlberger – Kvarnström 2003, s 313 f.

¹⁵³ Den 3 dec. 1898 innebar en vändpunkt i svensk pastoralhistoria. Församlingar i Svenska kyrkan kunde nu anställa icke prästvigda personer i pastoral verksamhet. Kyrkoförsamlingar behövde ej längre gå administrativa omvägar via privaträttsliga diakoniföreningar eller andra konstruktioner. Bexell 2003, s 220 –221. Wejryd 2005, s 100, 132.

¹⁵⁴ Wejryd 2005, s 148, 445 f.

¹⁵⁵ Christensson 2006, s 119.

¹⁵⁶ Inghammar 2005, s 85, 95.

systrars utbildning ”Dessa systrar erhålla *utöver* sjukvårdsutbildning, teoretisk och praktisk utbildning för socialt hjälpsamt gärning i vidsträckt mening, i den kristna kärlekens anda.”¹⁵⁷ Denna grundsyn, menar jag, fanns hos Ungdomskretsen i Rättvik vid anställandet av den första församlingssystemen 1918, då de annars kunnat inrikta sig på, att anställa en sjuksköterska. Även dåvarande läkare hade förordat en församlingssystem före en vanlig sjuksköterska. Ungdomskretsen förbehöll sig även att ansvara för, att systemen skulle få ekonomi för sin verksamhet. Likadant förhöll det sig till efterföljande anställda systrars verksamhet. Syföreningarna fortsatte därmed att hålla fast vid en av sina ursprungliga inriktningar, diakonala insatser i det egna lokalsamhället.¹⁵⁸

Kvinnors rätt till prästtjänst, började diskuteras i samband med kvinnors rätt till statliga tjänster överhuvudtaget. Redan 1920 hade frågan om, kvinnors rätt till prästtjänst väckts, genom en statlig utredning. Till detta ställde man sig från kyrkans sida avvisande.¹⁵⁹ I samband med behörighetslagens tillkomst 1923, som givit kvinnor tillträde till i stort sett alla statliga tjänster, hade Edvard Rodhe (1878 – 1954), gjort en statlig utredning och 1921 förslagit, att kvinnor skulle få tillträde till prästämbetet, då han ”inte funnit någonting som motsäger tanken på att kvinnor skulle kunna användas i de olika tjänsterna, som ett organiserat kyrko- eller församlingssystem kan antagas kräva och ävenledes i vissa fall kvinnliga präster skulle utgöra ett värdefullt tillskott i kyrkans arbetskrafter”. Men till detta hade biskopsmötet sagt nej.¹⁶⁰

Ester Lutteman (1888 – 1967) kan här inte förbigås. Hon kände tidigt en kallelse att bli präst och arbetade i flera år både politiskt och som medlem i Svenska kyrkan, för att förverkliga kallelsen för sig och för andra kvinnor.¹⁶¹ 1929 predikade hon från predikstolen i en

¹⁵⁷ R.K. OIV 1. Församlingssystemens kontrakt 1917 - 1946.

¹⁵⁸ Brohed 2005, s 67.

¹⁵⁹ Brohed 2005, s 158.

¹⁶⁰ Rodhe, Edvard. Hade även stort intresse för ungdoms- och undervisningsfrågor. Rodhe utgav bl.a. ut standardverket ”*Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*” 1930. Var även ordf. i 1936 års psalmbokskommitté. Svensk Biografiskt Lexikon. Band 30, s 271, 272. 1998 – 2000.

¹⁶¹ Ester Lutteman. Hennes far var präst, likaså maken. Hon deltog i den framväxande unglyrkörörelsen och bejakade deras strävan, att både män och kvinnor skulle ta på sig lika ansvar och arbete för att evangelisera och verka för kyrklig samling. Maken dog tidigt och E.L. avlade 1925 teol. kand. examen med höga vitsord i samtliga ämnen. Hon anställdes som församlingsssekreterare av diakonistyrelsen med uppgift att verka för ”evangelisation inom svenska kyrkans kvinnovärld”. Hon reste runt några år och föreläste för bl.a syföreningar. Det skar sig med diakonistyrelsen då E.L. framförde en historisk bibelsyn. Många upplevde detta som en befrielse, andra tog anstöt och beklagade sig hos styrelsens ledare, som av ekonomiska skäl fruktade alltför radikala åsikter. 1929 avskedades E.L. av diakonistyrelsen. Trettondagen detta år predikade hon i en fullsatt Gustav Vasa kyrka. Hon anlätades härefter flitigt och fortsatte i olika kyrkorum att predika, vilket försiktigt benämndes föreläsningar. Hon pinades av den kyliga snålblåsten från statskyrkans toppar. Många kvinnor sökte henne som själasörjare. Fredsarbetet var för E.L. en mycket viktig angelägenhet. 1957 begärde E.L. urträde ur Svenska kyrkan. Tre motiv var ledande för hennes beslut till detta: hon ville lyda kraven på trohet mot kvinnorörelsen, den lutherska reformationen och det kristna evangeliet. Hennes drastiska beslut kom att påskynda det officiella beslutsfattandet, att 1958 års kyrkomöte med klar majoritet, antog kyrkomötets förslag, att kvinnor kunde inneha prästämbetet. E.L. blev de följande åren en ännu mer anlätad talare. I sin förkunnelse var hon kristocentrisk men odogmatisk. Hon

kyrka i Stockholm, vilket fick till följd att hon avskedades från sin tjänst i Diakonistyrelsen.¹⁶² Vid efterforskning, om kvinnors möjlighet till anställning inom kyrkan eller kvinnors möjligheter inom kyrkan överhuvudtaget, ges ringa upplysning i senaste utkomna delen av Sveriges kyrkohistoria.¹⁶³

Rättvik vid samma tid

De små jord- och skogsbruken, hantverken, här främst byggnadsarbete, var de viktigaste försörjningskällorna och bidrog till fortsatt konservativ inställning hos sockenborna. Kalkbruk och sågverk, medförde inte framgång för en industriarbetarkår, varför den framväxande arbetarrörelsen ej blev framgångsrik i bygden. Det var småbönderna som först hade enat sig, för att möta skogsbolagens starka ekonomiska övertag. Den blomstrande turistindustrin m.m. gav inkomstmöjligheter. Den tidigare omnämnda ägosplittringen medförde fortsatt behov av inkomstbringande arbete på andra orter, varför de så kallade ”arbetsvandringarna” fortsatte, nu med tåg och cykel.

De som flyttade från Rättvik, bosatte sig ofta på arbetsorten. Exempelvis bodde många på Söder i Stockholm. Många Rättvikskvinnor arbetade som trädgårdskullor och på de stora bryggerierna och var ofta inneboende hos dalfolk. Dalkullorna gifte sig i Stockholm och ville sedan gärna själva ha inneboende från hemorten. Sammanhållningen var stark inom Siljansfolket.¹⁶⁴

Under en fyraårsperiod fram till 1914, hade 130 byggnadshantverkare flyttat från Rättvik. Första världskrigets lågkonjunktur medförde, att folk stannade hemma. 1924 ökade utflyttningen igen, för att under krisåren omkring 1932 medföra, att många åter flyttade hem.¹⁶⁵ Rättviks folkmängd hade ändå minskat till 7901 personer 1930.¹⁶⁶

försökte förklara trossatserna på ett för åhörarna begripligt språk. Kärleken till nästan framhöll hon som kristendomens centrala bud. Svenskt Biografiskt lexikon. Band 24. 1984.

¹⁶² Biskopsmötet sade nej, då dessa präster ”skulle väcka den djupaste anstöt” bland kyrkfolket, ett påstående som drevs också i fortsättningen. Ann-Sofi Ohlander *Ofullständigt om Svenska kyrkans 1900-talshistoria*. Recension av Ingmar Broheds Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Band 8. 2005. I Svensk kyrkotidning nr 17 2006, s 219 – 220.

¹⁶³ Brohed 2005. I denna sista del av projektarbetet Sveriges kyrkohistoria, får man förgäves leta efter kvinnors möjligheter i kyrkan överhuvudtaget. Ann-Sofi Ohlander. *Ofullständigt om Svenska kyrkans 1900 – talshistoria*. Recension av Ingmar Broheds Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Band 8. 2005. I svensk Kyrkotidning nr 17 2006, s 219 –220.

¹⁶⁴ Borg 1959, s 360 – 361.

¹⁶⁵ Det är den högsta siffran av utflyttade, redovisade 1904 – 1954. Lindberg 1961, s 184 f.

¹⁶⁶ År 1900 var folkmängden 8 058 personer. Således en minskning med 157 personer till 1930. I hela kommunen fanns detta år 8 642 personer. En minskning med 220 personer. Berg 1966, s 237.

Sjuksköterska hade ej funnits inom kommunen sedan 1911. En dispensärsköterska, Anna Norén, anställdes 1916, tack vare donation av Sara Blomberg¹⁶⁷, som också var syföreningsdeltagare.

Tuberkulos var vid denna tid mycket smittosam. Flera åtgärder vidtogs för att hindra både denna och andra sjukdomars spridning. Exempelvis var det mötesförbud 1916 och 1919 på grund av difteri.¹⁶⁸ Denna sjukdom hade periodvis krävt många liv bland barnen och efter kriget, dog också många av spanska sjukan.¹⁶⁹ Spanska sjukan medförde att kommunalnämnden utfärdade förbud mot dans och andra nöjeställningar hösten 1918. En av de åtgärder som dispensärnämnden vidtog under dessa år, var att inrätta Knåparbodarnas sommarlovskoloni 1925.¹⁷⁰ Hälsovårdsnämnden försökte vidtaga åtgärder mot andra olägenheter, såsom bristande avloppsanordningar vid slakterier, mejerier och bagerier.¹⁷¹

En arbetslöshetskommitté tillsattes 1914. Tusentals kronor anslags till understödshjälp 1917. Men det blev än svårare för människor, att försörja sig och 1920 uppvaktades kommunalnämnden med krav på arbete. Kontantunderstöd var oförenligt med lagen, men för utförda nödhjälpsarbeten, såsom vägarbeten, kunde det utbetalas kontant ersättning. Genom olika åtgärder startades därför flera vägbyggen, exempelvis mellan Boda och Bingsjö. På 1920 – och 30 – talet tvingades många vara understödstagare, som mest 618 personer.¹⁷² Krig, matransoneringar, smittosamma sjukdomar och ekonomisk depression gjorde att människors livsvillkor blev mycket ansträngda.

Julia Sundell om krigsåren 1914 - 1918.

Julia Sundell, var som tidigare nämnts, en av syföreningskvinnorna. Tack vare hennes dagboks- och minnesanteckningar, har vi getts möjlighet, att få en samtidsbild av en del av det som hände ur en kvinnas perspektiv, både om försörjning och kvinnors situation.

Söndagen den 25 mars 1914, Marie Bebdelsedag, hade Dr Sven Hedin hållit ett försvarstal ute på Rättviks kyrkvall. Många hade lyssnat, troligen härstammade minst hälften från de Rättvikskarlar som en gång hörde Gustav Wasa på samma plats och för första gången uppma-

¹⁶⁷ R.K. PI: 41 Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

¹⁶⁸ Berg 1966, s 318. År 1919 insjuknade cirka 41000 personer i vårt land i difteri. Nordström, Maj-Britt. Sjukdomen difteri i Sverige och världen. I *Kvällsstunden Hemmets och familjens veckotidning*. Nr 33 onsdagen den 16 augusti 2006.

¹⁶⁹ R.K. PI: 41 Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

¹⁷⁰ Kommunen beviljade ett anslag på 8 000 kronor till att inrätta Knåparbodarna. Verksamhet var igång här fram till 1953. Berg 1966, s 318. Mait Udd född 1921, senare mångårig syföreningsdeltagare, har berättat om sitt arbete i ungdomen, hos barnen på somrarna i Knåparbodarna. Förf. noteringar.

¹⁷¹ Berg 1966, s 319 –320.

¹⁷² Berg 1966, s 301.

nade allmogen att biträda vid fäderneslandets räddning. Komminister Alner hade tagit upp flera allsånger och det hade hurrats för kung och fosterland. ”Socialisterna visslade dock.” Sinnesstämningen i landet påverkas av det pågående världskriget, som ingen visste när det skulle ta slut. Levnadsvillkoren blev allt hårdare och allt såldes kontant. Ingen tycktes tänka på vad de skulle leva av då de knappa förråden, som var svåra att ersätta, tog slut. Allt blev dyrare. Kanske skulle Englands blockad mot Sverige, lära svenskarna att leva av landets produkter och inte enbart tänka på den kontanta vinsten, som i alla fall ”rann bort”, genom att allt blev dyrare. Den 31 oktober 1916 infördes sockerbeslag, den 9 januari 1917 beslagstogs all brödsäd och brödet kom på de förhatliga brödkorten. I slutet av februari följde kaffe, gryn, ärtor och nästan allt utom kött, kom på kort. Genom starkt motstånd räddades köttet från att kortransoneras. Till slut fanns ingenting att köpa på de såkallade diversekorterna och det var märkvärdigt, att folk klarade sig. Om någon fick tag i smör, kostade det 15 – 25 kr/kg och fläsk 8 – 10 kr/kg. I början av år 1919 upphörde beslagen och omedelbart fanns allt att köpa. ”Var hade alla varor gömts under tiden?” Kaffe kostade både i fria handeln och i smyghandeln 35 kr/kg. Julia skrev: ”För oss gick det dock temligen bra, ty bönderna voro snälla och läto oss få kornmjöl till gröt. Man magrade rysligt.”¹⁷³

Denna skildring ger oss en bild av dalkarlarnas inställning till att försvara ”kung och fosterland”, den framväxande socialismen sågs med ovilja. I bygden var konservatismen stark. Matförsörjningen var svår för människor i Rättvik och en del försökte berika sig på svårigheterna att få tag i livsmedel. Tack vare böndernas välvilja, fick organistens familj lite utöver vad som ransoneringskorterna medgav. Turister som hade god ekonomi, sågs inte med blida ögon av alla i bygden, allra minst av de som ej hade någonting att avvara till försäljning.

”Bort med turisterna”, upprop 1918.

På landsbygden var mattillgången relativt god, jämfört med i städerna. Turisternas tärande väckte dock organiserad opposition i Rättvik. Flygblad hade delats ut, med parollen ”Bort med turisterna”. 200 personer samlades till ett offentligt möte söndagen den 21 april 1918, under följande uppmaning:

”Bort med turisterna!

Under dessa dyrtider då knappheten på livsmedel gör sig alltmer kännbar för mindre bemedlade, uttala vi vår bestämda protest mot turistinvasion i våra bygder och uppmana på det bestämdaste alla som tänka resa till Rättvik att avstå därifrån. Vidare uppmana vi alla jordbrukare och affärsmän i orten att icke

¹⁷³ R.K. PI: 41 Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

tillhandahålla livsmedel av något slag till turister till förfång för den bofasta befolkningen. Skulle denna vår uppmaning icke lända till önskat resultat, förbehålla vi oss rätt att vidtaga kraftigare åtgärder.”

Hamrin, Örjan 1998, s 30 Om ”turisteriet” – turismens baksida I *Rättvik 100 år som turistort*.

Det framkom inte, att några kraftigare åtgärder hade behövt vidtagas och när första världskriget upphörde, gjorde restriktionerna också det.

Julia Sundell om den kvinnliga rösträtten

Julia Sundell hade också tankar och åsikter om den kvinnliga rösträtten, som tillkom 1921. Bygdens kvinnor var vana, att fatta egna beslut i angelägna saker, då männen ofta var borta på lönearbete. Fru Sundells beskrivning av att kvinnorna ”föstes” till valurnorna, synes motsägelsetfull, men bygden var starkt konservativ och inställningen till socialisterna var övervägande negativ.

Julia Sundell, som hade föresatt sig att inte skriva om politik i sina anteckningar, tog ändå upp, denna sak då hon ”i alla sina dagar ifrat för kvinnans rösträtt”. När hon för första gången hade fått begagna sin politiska rösträtt och varit och röstat, nedtecknade hon sina tankar. Hon menade, att rösträtten genomdrivits på ett sådant sätt, att det hade kunnat göra det samma, då det varit socialisterna som genomdrivit den, ”genom att fösa sina kvinnor till valen, som ett medel att tillförsäkra majoritet åt sig själva, istället för olika åtgärder som gav rättvisa åt kvinnor”.¹⁷⁴

Julia Sundell hade hoppats på åtgärder, som gav mera rättvisa och inflytande åt kvinnorna, men hon menade, att kvinnorna användes som medel, för att deras män skulle kunna tillskansa sig makten. Fru Sundell önskade, att kvinnornas inflytande skulle ha ökat, ej socialisternas. Hon delade Rättviksbarnas negativa inställning till socialismens framväxt.

1920 upphörde syföreningen i trakten av kyrkan

Julia Sundell gav följande upplysningar om den första syföreningens vidare öden. Att det var Sara Blomberg, som hade satt igång och förestått ”den trefliga” syföreningen, skrev dagboks-författaren, när hon i januari 1920 hade varit på väninnans begravning. Det skulle bli tomt efter henne och fru Sundell befarade, att syföreningen skulle komma att upphöra.¹⁷⁵

¹⁷⁴ R.K. PI: 41 Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

¹⁷⁵ R.K. När syföreningen upphörde, skulle fru Sundell aldrig mera få träffa sina bekanta, skrev hon också. PI:41 Övriga handlingar. Julia Sundells dagboks- och minnesanteckningar 1891 – 1920.

Ungdomskretsen med ansvar för flera av arbetskretsarna

Ungdomskretsens hade 1917 i sin kassa 13 050,95 kronor. 1915 hade en gåva på 5000 kronor erhållits från Hertiginnan af Dalarnas sterbhus. Gåvan var Diakonikassans grundplåt och avkastningen fick användas för diakoniändamål. Pengarna började användas till inventarier och lön för församlingssystem, Gerda Larsson som inflyttade i Prostgården den 22 december 1917.

¹⁷⁶ Ungdomskretsen hade i och med systemens anställning förverkligat en av sina föresatser och skulle med syföreningskvinnornas hjälp, fortsätta att bidra till hennes verksamhet.

Komminister Hjalmar Alner, hade startat kretsen 1913, och varit dess ordförande till han lämnade Rättvik 1920. Han hade tvingats till detta, för att det länge rått osämja mellan honom och kyrkoherde Lefrin.¹⁷⁷ Ungdomskretsen leddes under större delen av 1922, av Syster Gerda och lärarinnan Elvira Lönnqvist. Kretsens medlemmar hade själva anordnat en auktion, som inbringat 500 kronor, till systemens arbete bland fattiga och sjuka.¹⁷⁸ I fortsättningen anordnade Ungdomskretsen inte själva några auktioner. De ägnade sig åt, att starta och ansvara för nya arbetskretsar, vars auktioner i de olika byarna i fortsättningen blev av stor betydelse.

Ungdomskretsens ordförande var mellan 1922 – 1924, kyrkoadjunkt Bertel André (1879 – 1969)¹⁷⁹ och pastor Gunnar Ekström (1893 – 1990) från 1924.¹⁸⁰ Mellan 1925 – 1926 var 20 – 40 medlemmar inskrivna. Medlemsavgiften var 1 krona per medlem och år. Det var 33 kvinnor och 5 män, som var ”mycket löst organiserade”.¹⁸¹ Vid kretsens sammankomster

¹⁷⁶ R.K. PIII : 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv (kassaböcker) 1913 – 1945. S-H. Dlb Liggare och register över systrarna. R.K OIV Liggare över församlingssystem i Rättvik. Kontrakt mellan Samaritehemmet och Rättviks församling rörande församlingssystem 1917 – 1955.

¹⁷⁷ Mellan kyrkoherde Lefrin och komminister Alner förekom tragiska motsättningar som alltmer stegrades. Det var både generationsavstånd och väsenkillnad mellan dem. Alner blev av kh anmäld till domkapitlet, för sitt sätt att predika. Det var mindre formsträngt och mer spontant, än Lefrins. Situationen blev till sist ohållbar och Alner lämnade 1920 Rättvik. Glädjande skedde dock en försoning mellan de båda prästerna, under Lefrins sista år i Rättvik. Landberg 1966, s 165-169. R.K. Julia Sundell skriver i sina anteckningar om *Den stora prestkonflikten i Rättvik* Denna i högsta grad bedröfliga historia, bekant i hela landet, genom presternas obehärskade utfall mot hvarandra i pressen. [...] Det är rent rysligt att läsa och vittnar om mycket hat och ilska, att allt tal om kristliga dygder därefter från den personens sida endast verka fullkomligt parode. Jag kunde ej höra honom predika på flera söndagar efter detta deras beteende i kyrkan mot hvarandra är både ynkligt och löjligt. PI:41 Övriga handlingar. Julia Sundells Dagboks- och minnesanteckningar. 1891-1920.

¹⁷⁸ R.K. Redogörelse över Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets verksamhet under år 1922. PIV:2 Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Ungdomskretsens protokoll och årsredogörelser. 1920-1925, 1929.

¹⁷⁹ Bertel André. Född i Göteborg. Under sin studietid i Uppsala, var han särskilt fäst vid bl.a. Billing. André prästvigdes 1905 av biskop Lövgren för Västerås stift. År 1915, samt sju år till, var André föreståndare för Svenska Diakonanstalten, Stora Sköndal. Endast i 2 år, var André kyrkoadjunkt i Rättvik, för att sedan vara komminister i Falu Kristine och Stora Kopparbergs församlingars pastorat, till sin pensionering. Västerås Stiftsbok 1971, s 132-136.

¹⁸⁰ Gunnar Ekström. När han kom till Rättvik, tog han itu med församlingshemsbygget. Han upprättade ett historiskt inventarium för Rättviks kyrka. Han blev kvar här som komminister till 1945. Landberg 1966, s168 –169. I början av sin bana tjänstgjorde han i flera församlingar. Han utförde en omfattande stiftshistorisk forskargärning och var under många år domkyrkosyssloman i Västerås. Ytterberg, 1990/91. Västerås Stiftsbok, s 114 – 115.

¹⁸¹ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks moderförsamling av Västerås stift avgiven till stiftets Biskop i januari 1925 och i juli 1926. Ämbetsberättelse 1842-1949.

hade församlingssystrarna ofta varit närvarande, senare även pastorsdiakonen. Kretsens verksamheter bestod av andakter, Bibelstudium, arbetsaftnar, söndagsskola, ordnande av offentliga möten med föreläsare och skioptikonbilder, till vilka konfirmander särskilt inbjöds. Utby Ålderdomshem besöktes en gång om året och någon gång hade därvid julfest ordnats.

Ungdomskretsen ansvarade för arbetskreternas organisation och trivsel och bestämde när och i vilken by auktion skulle hållas. Några medlemmarna hade varit med vid de olika syföreningarnas träffar och lämnat olika saker de tillverkat. Auktionsintäkterna för det som skulle gå till diakoniverksamhet, lämnades till Ungdomskretsens diakonikassa. Härifrån utbetalades varje år, en församlingssystems lön, samt ved, lyse och telefon. Därutöver sjukvårdsartiklar och apoteksvaror. Sjukvårdsbehovet var så omfattande, att en församlingssystem inte räckte till, varför en andra syster anställdes 1924 och den tredje församlingssystemen 1928 i Rättviks församling.¹⁸²

Till fattiga utbetalades varje år betydande summor, via församlingssystrarna. Matpaket, kläder till konfirmander, ibland skor m.m. betalades också ur diakonikassan. När en manlig pastorsdiakon 1927 anställdes, för att särskilt förmå samla unga män, utbetalades från diakonikassan 700 kronor av hans årslön. Ungdomskretsen organiserade också hjälp och penninginsamling till det blivande församlingshemmet. Blommor till kyrkans prydnad, bekostades via diakonikassan.¹⁸³ Likaså bildades Rättviks Blomsterfond för diakoniändamål 1929 av Ungdomskretsen.¹⁸⁴

Ungdomskretsen i Rättvik ägnade sig åt den verksamhet som förespråkades från centralt håll. Arbetet leddes oftast av en präst eller diakonissa, ibland lärare. Regelbundna samlingar anordnades med andakt, Bibelstudium, arbetsaftnar, föreläsare, musik och liknande. Konfirmerade ungdomar var särskilt önskvärt att samla. Ofta ägnade kretsen sig åt församlingsdiakoni, ordna söndagsskola, ”De gamlas dag”, sommarläger m.m.¹⁸⁵ Den ständigt återkommande frågan var, hur man skulle lyckas samla unga män och fundera ut vad de skulle ägna sig åt på arbetsaftnarna. Kvinnor var lätta att organisera och aktivera med synål och virknål.

¹⁸² Borum – Halvars 1993.

¹⁸³ R.K. PIV: 2. Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Ungdomskretsens protokoll och årsredogörelser 1920-1925, 1929. (Matriklar, ämbetsberättelser m.m.) 1913 – 1945.

¹⁸⁴ R.K. För att få ett bredare underlag för Blomsterfonden, omorganiserades den till en stiftelse, helt fristående från Ungdomskretsen. Blomsterfondens ändamål skulle varken vara ideologiskt, religiöst eller politiskt, utan allmänt socialt. Den skulle gagna alla sockenbor. Blomsterfonden. Dess stiftande och ombildning till en stiftelse. 1929 – 1945. PIV Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. 1904 – 1945.

¹⁸⁵ Fjellander 1972, s 41 – 48, 87 f. Brohed 2005, s 60 f. Wejryd 2005, s 135 f.

¹⁸⁶ Wejryd fann vid sitt forskningsarbete om syföreningar i Svenska kyrkan, att prästerna syntes haft svårt att se, att kvinnorna var en resurs.¹⁸⁷

Syföreningskvinnorna en betydande resurs inom församlingen

Kvinnorna i församlingens olika arbetskretsar, möjliggjorde den omfattande lokala hjälpverksamheten. Vad som antecknats i ämbetsberättelserna var inte mycket.

En syförening 1921 kallades ”Den allmänna syföreningen”. Den stod ej under Ungdomskretsens ansvar. Här samlades man en gång i månaden i komministergården eller hos församlingssystem.¹⁸⁸ De cirka 150 syföreningskvinnorna omnämndes inte i ämbetsberättelserna. Det framkom ytterst lite om de olika arbetskretsarna i dessa dokument. År 1925 – 1926 hade nedtecknats, att det fanns kyrkliga föreningar och arbetskretsar för mission, diakoni och andra ändamål och att ”intresset för dem var rätt stort”.¹⁸⁹ 1931 hade vid efterfrågan om kyrkliga föreningar eller arbetskretsar för mission, diakoni eller andra ändamål, endast ”Ja” angivits.¹⁹⁰ Trots att det nu fanns flera arbetskretsar som stod under Ungdomskretsens ansvar, samt därutöver flera som de inte organiserade eller ansvarade för.¹⁹¹ Ungdomskretsen fattade beslut om datum för auktioner och hur mycket pengar som skulle fördelas till behövande, genom församlingssystemen, för arbetskretsarna de ansvarade för.¹⁹²

Redovisade auktionsmedel till Rättviks Diakonikassa 1922 - 1933

Första gången en försäljning antecknades på inkomstsidan i Rättviks Diakonikassa var 1922. Åren före redovisades ej någon auktion i kassaboken. Intäkter till kassan inkom också genom församlingskollekt, gåvor genom församlingssystem, gåvor från enskilda och obligationsräntor.¹⁹³ De senare uppgifterna ingår ej i uppsatsens syfte att redovisa, men pengarna använ-

¹⁸⁶ Svårigheterna att få med unga män i Ungdomskretsar togs upp i flera årgångar av *Sveriges Ungdom*, redan från 1907 och framåt. Wejryd 2005, s 135 – 136.

¹⁸⁷ Wejryd 2005, s 136.

¹⁸⁸ R.K. Men det hände, att Ungdomskretsens medlemmar deltog i den ”Allmänna syföreningen”. Berättelse över Rättviks kyrkliga ungdomskrets verksamhet år 1921. PIV:2 Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Ungdomskretsens protokoll och årsredogörelser 1920-1925, 1929.

¹⁸⁹ R.K. ”Till hednamissionen” hade 18 352,56 kronor insamlats. NII:1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks moderförsamling av Västerås stift avgiven till stiftets Biskop i januari 1925 och i juli 1926. Ämbetsberättelser 1842-1949.

¹⁹⁰ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks moderförsamling av Västerås stift avgiven till Biskopen i januari 1931. Ämbetsberättelser 1842-1949.

¹⁹¹ R.K. Utdrag ur protokoll vid sammanträde med Rättviks kyrkliga ungdomskrets styrelse 23.1.1933. sekreterare, Nils Johansson. Handlingar rörande ungdomskretsens ställning inom frivilligt kyrkligt arbete. PIV Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets Arkiv. 1904 - 1949.

¹⁹² R.K P IV:2 Rättviks Ungdomskrets arkiv (matriklar, årsberättelser m.m.) PIV:3 Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Protokoll och årsredogörelser 1920 – 1925, 1929.

¹⁹³ R.K. PIII : 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv (kassaböcker) 1913 – 1945.

des vid utbetalning av främst lön till en församlingssystem och övriga utgifter för systrarnas verksamhet, som auktionsintäkter ej räckte till.

För att se i vilka byar auktioner anordnades dessa år, uppger jag byarna som de står antecknade för varje år. För några år hade auktionsbyarna ej angivits. Julauktionernas intäkter infördes året efter.

I närliggande byar turades man om, att anordna auktioner olika år. Exempelvis Gärdsjö och Ingels.¹⁹⁴ I Vikarbyn, Rättviks största by, fanns från 1910 en missionsarbetskrets. Fru Margaretha Gisslar hade lett denna krets och komminister Alner, hade stöttat den.¹⁹⁵ Rättviks diakoni erhöll genom åren starkt stöd från denna by, då Syster Gerda var bosatt hos Blombergs i många år.¹⁹⁶ På höstauktionen gick pengarna till diakonin och på vårauktionen till missionen. De sistnämnda redovisas ej i denna uppsats.

Från försäljning i Gärdsjö i december 1922		164,00	kronor
Auktionsmedel från N. Gärdjö	1923	156,70	”
” ” Vikarbyn	” Se auktionen i not. ¹⁹⁷	346,72	”
” ” N. Gärdsjö	1924	141,60	”
” ” Vikarbyn	”	367,36	”
” ” N. Gärdsjö	1925	186,96	”
” ” Vikarbyn	”	281,30	”
” ” N. Gärdsjö	1926	157,75	”
” ” Mårtanberg	”	175,05	”
” ” Vikarbyn	”	489,80	”
” ” ”	1927	403,79	”
” ” Ingels	”	304,58	”
” ” Västgärde	”	326,00	”
” ” Backa	”	286,65	”
Behållning från gåvoauktioner			
hösten 1927	1928	701,57	”
Från gåvoauktioner	1929	1138,70	”
Auktionsmedel	1930	1 100,00	”
Auktion i Backa	1931	238,25	”
” ” Vikarbyn och Västgärde	”	650,00	”
” ” ”	”	125,00	”
” ” Ingels	”	205,00	”

¹⁹⁴ R.K. PIII: 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. Rättviks Diakonikassa 1913 – 1945. (kassaböcker) 1913 - 1965

¹⁹⁵ Ekström – Landberg 1966, s 167. Missionsarbetskretsen, som startats 1910, av fru Margaretha Gisslar, inbringade mellan åren 1917 – 1939 7 524,37 kronor. R.K. PVI Förteckning över Missionsauktioner och diakoniauktioner i Vikarbyn. 1917-1939.

¹⁹⁶ Borum – Halvars 1995.

¹⁹⁷ R.K. Den 4 december 1922. Protokoll fört vid diakoniauktion i Vikarbyn till förmån för diakoniverksamheten inom församlingen. (Siffrorna betecknar krontal) Förkläde 3, Vantar 4, Örngott 3,25, Lakan 6,50, Grytlapp 0,60, Knäck 0,50, Rågmjöl 2,25, Fläsk 2, Äpple 1, Tunnbröd 2, Morötter 0,70, Kål 0,10, Blåbärssaft 1,10, Äpplemos 2,25, Matta 2,30. Lämnat till diakoniverksamheten 346,72. Lämnat till församlingssystem 5,15. PIII:4 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (Diakoniauktioner) 1922 – 1967.

”	”	Västgärde	”	71,00	”
”	”	Vikarbyn	1932	400,00	”
”	”	Backa	”	271,01	”
”	”	Vikarbyn	1933	260,00 + 28,10 + 280,00	”
”	”	Gärdsjö	”	187,23	”
”	”	Backa	”	207,51	”
”	”	Mårtanberg	”	110,00	”
				Summa:	9 761,63 kronor

Ungdomskretsen hade startat i Vikarbyn. Här hade man auktioner varje år, som inbringade mycket, för diakoniändamål.¹⁹⁸ Som jämförelse av intäkter till behövande kan här ses, ”fattigkassan” vid kyrkan som dessa år inbringade cirka 100 kronor per år.¹⁹⁹

Utdelning till fattiga inom församlingen 1918 – 1933

Samtliga anställda församlingssystrar erhöll pengar ur Diakonikassan, för utdelning till behövande, sammanlagt 9 596,67 kronor 1918 till 1933. Det mesta utdelades till julhelgerna, men också andra tider under åren.

Utöver kontanta medel utdelades ibland kläder, kängor eller skor, oftast till konfirmander, någon gång en skolväska för sammanlagt 446 kronor.

Summan som tillkom fattiga uppgick därmed sammanlagt till 10 042,67 kronor.²⁰⁰

Lön och apoteksvaror

En församlingssystemer avlönades av Diakonikassan. Under perioden var det inte samma person hela tiden, då det var den sist anställda systemer, som avlönades av denna kassa. År 1918 var lönen 950 kronor. Året därpå 1 020 kronor. Mellan 1920 till 1933 var församlingssystemerlönen 1 500 kronor per år. För de femton åren, mellan 1918 - 1933 utbetalades till lön åt en församlingssystemer summa 22 845 kronor.²⁰¹

Apoteksvaror betalades också ur Diakonikassan, men summor för alla år fanns ej redovisade. Fram till år 1931 redovisade systrarna sådana utlägg en gång om året. Därefter mindre poster månadsvis, när utlägg gjorts. Pastor förde alltid Diakonikassans kassabok och anteck-

¹⁹⁸ Borum – Halvars 1995.

¹⁹⁹ R.K. PIII : 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv (kassaböcker) 1913 – 1945.

²⁰⁰ R.K. PIII:1 De summor som 1918 – 1933 utdelades var: 306,64+540+211,20+510,50+605,02+480+1208,40+584 +609+300+665,50+678+705,41+690+825=9596,67 kr. Kläder, kängor, skor, en skolväska oftast till konfirmander: 27+135+14+70,25+199,75=446 kr. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (kassaböcker) 1913 – 1965. PIII:6. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (räkenskaper). 1931 – 1976.

²⁰¹ R.K. Summan som utbetalades per år, var beroende på när en syster tillträtt och tidigare syster i fortsättningen fick sin avlöning från kyrkokassan. PIII:I. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (kassaböcker) 1913 – 1965. PIII:6. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (räkenskaper). 1931 – 1976.

nade varje enskilt inköp. Summan för inköp av apoteksvaror, som fanns upptagna i Diakonikassan, uppgick för hela perioden till 684,36 kronor.²⁰²

Pastorsdiakonen anställdes 1926 och Ungdomskretsen tillsköt 700 kronor per år till hans lön, vilket blev 5 600 kronor för dessa år.

Diakonikassan med intäkter från syföreningskvinnornas auktioner, samt därutöver gåvor, kollektor och obligationsräntor, hade härmed bidragit med totalt 29 129,36 kronor åren 1918 – 1932 till utgifter för församlingens diakoniverksamhet.

Summa utdelning, löner och apoteksvaror

Rättviks syföreningskvinnor bidrog delvis under perioden 1918 – 1933, till följande hjälp, som utbetalades från Diakonikassan.

Utdelning till fattiga och behövande	9 596,67	Kronor
Inköp, utdelning, kläder, skor, skolväska	446,00	”
Till inköp av apoteksvaror	684,36	”
Till en församlingssystems lön	22 845,00	”
Till del i pastorsdiakons lön, från 1926	5 600,00	”
Summa:	39 172,03	Kronor

Redovisade intäkter från syföreningsauktionerna uppgick under samma period till 9 761,63. Det var den summan syföreningskvinnorna bidragit med. Resterande 29 410,40 kronor, var pengar som församlingssystrarna erhållit varje år av församlingsbor som gåvor, vilka redovisades till Diakonikassan. Därutöver gav Diakonikassans bankmedel räntor. Kollektor lämnades också varje år till Diakonikassan.²⁰³ Sammanlagt svarade syföreningskvinnornas intäkter därmed totalt för ¼ av utgifterna eller nästan exakt den summa som utdelades till behövande.

De direkta kontanta medlen har varit möjliga att redovisa. Vad syföreningskvinnorna härutöver betydde både för Ungdomskretsens verksamhet, församlingssystrarna och den lokala församlingen, gick inte att i reda pengar värdera, men enbart vetskapen om att detta omfattande hjälparbete fanns och fortsatte år från år, går ej att bortse ifrån. Hur mycket hjälp utöver vad som redovisats, bidrog syföreningskvinnorna med? Syster Gerda erhöll bland annat, gamla nötta lakan, som hon tog hem och tvättade samt lagade. De rena hela lakanen tog hon sedan med sig till sjuka i hem, där det inte fanns lakan att byta med. Också för egna pengar inköpte systemen apoteksvaror och sjukvårdartiklar. Syster Gerda fick mat i flera gårdar,

²⁰² R.K. PIII:I. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (kassaböcker) 1913 – 1965. PIII:6. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (räkenskaper). 1931 – 1976.

då hon hade svårt att försörja sig på den låga lönen. Förhållandena var lika för alla tre församlingssystrarna.²⁰⁴

Den lokala hjälpen förmedlades genom församlingssystrarna

Syföreningskvinnorna förmedlade sina moderliga diakonala omsorger, genom någon annan, här församlingssystrarna. Omsorgen liknade på många sätt det moderskap, som utövades i det privata hushållet. Systrarna öppnade dörren mot det offentliga.

Norge hade varit först med att utbilda ”Menighetsdiakonissor” med början på 1880-talet. Dessa systrar hade något kortare sjukvårdsutbildning än diakonissor. De behövdes för landsbygdsbefolkningens behov av sjukvård.²⁰⁵ Från Samariterhemmet hade man intresserat sig för dessa sjukvårssystrar, som fanns i både Norge och Finland.²⁰⁶ Genom att utbilda systrar för landsbygdens sjukvårdsbehov, behövde man ej konkurrera med Ersta, som utbildade diakonissor främst för tjänst i städerna.²⁰⁷ Församlingssystemutbildningen vid Samariterhemmet i Uppsala hade startat 1906.²⁰⁸

Den moderliga omsorgen blev yrkesmässig, genom att systrarna var anställda och avlönade, för att utföra vård och omsorg. Syföreningskvinnorna bidrog till socialt ansvarstagande, då de skapade en arbetsmarknad inom vård och omsorg, vilket samtidigt medverkade till att låsa kvinnor vid dessa arbetsuppgifter. Samtidigt medverkade kvinnorna i syföreningarna till, att Svenska kyrkan blev arbetsgivare för ett ökande antal sjukvårdsutbildade kvinnor.²⁰⁹ Detta skedde i många av landets församlingar, så även i Rättvik.

Anställda församlingssystrar i Rättviks församling

Vad som framkommit visar, att Rättviks församling enbart genom att ha tre församlingssystrar anställda, utförde ett omfattande sjukvårdsarbete och därtill social- och andlig vård för sjuka

²⁰³ R.K. PIII:I. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (kassaböcker) 1913 – 1965. PIII:6. Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. (räkenskaper). 1931 – 1976.

²⁰⁴ Diakonissan Karin Adolfsson nedtecknade 1984 ”Några uppgifter om syster Gerda”. Syster Karin bosatte sig i Rättvik efter sin pensionering. Hon hade varit god vän med syster Gerda, och berättade mycket om henne och övriga systrar, som tjänstgjort i Rättvik. Samtal med Diakonissan Karin Adolfsson 1986 – 2001. Minnesanteckningar i pärm hos förf.

²⁰⁵ Vid sekelskiftet 1900 var omkring 70 Menighetsdiakonissor i tjänst i Norges landsbygd. Martinsen 1984, s 288 – 289.

²⁰⁶ U.L.A. FIIIa:I Munck.L. Samariterhemmets Församlingssystemsak. Ett stycke förhistoria. Handlingar angående diakoniverksamheten, 1882 – 1970 + odaterat.

²⁰⁷ Kilström 1986, s 68 - 69.

²⁰⁸ Församlingssystrarnas utbildning var kortare än diakonissorernas och församlingssystrarna var inte lika tätt knutna till Samariterhemmet. Inghammar 2005, s 69,95. Kilström 1986, s 68 - 69. Munck – Weman 1919, s 100 – 102.

²⁰⁹ Wejryd 2005, s 156 – 157.

och behövande inom församlingen. Syföreningskvinnornas auktionsspengar bidrog genom detta till ett omfattande diakonalt lokalt hjälparbete.

Anställda församlingssystrar både erhöll ekonomiskt stöd till lön och pengar att dela ut till fattiga eller inköpa behövliga varor att dela ut. Församlingssystrarna som dessa år var anställda presenteras kortfattat.

Redan 1913 hade önskemål att anställa en församlingssystem i Rättvik formulerats i Ungdomskretsens stadgar. Men efterfrågan på församlingssystrar var större än tillgången. Först 1916 hade det noterats, ”Församlingssystem väntas mot slutet af detta år”.²¹⁰ Men det dröjde ännu ett år innan Syster Gerda (1884 – 1958) kom, efter avslutad församlingssystemutbildning vid Samariterhemmet i Uppsala.²¹¹ Systemen skrev kontrakt för Rättvik i januari 1917, ett år innan hon tillträdde tjänsten.²¹²

Först i januari 1918 började syster Gerda sin tjänst i Rättviks församling. Därvid skedde någonting helt nytt och banbrytande i syförenings-sammanhang. Att en anställd och avlönad kvinna, som i sitt arbete på olika sätt var involverad i kyrkans Ungdomskrets och Arbetskretsar, förutom sin huvuduppgift, som var sjukvårdsarbete.²¹³ Rättviks kyrkliga Ungdomskrets möjliggjorde härmed, att en utbildad kvinna erhöll en avlönad tjänst i församlingen.

I systemens anställningskontraktet angavs, att ”systemen ställdes till Rättviks församlings förfogande [...] i mån af tid och kraft, andligen och lekamligen bistå fattiga och sjuka”. Om deltagande eller ansvar för syföreningsarbete angavs ingenting. De första åren fanns det inte någon särskild instruktion, men önskemålet var ”att det till ledning för systemens arbete borde utfärdas särskild instruktion.”²¹⁴ Som församlingssystem skulle hon enligt § 1 i ”första rummet bringa hjälp åt fattiga sjuka, åldersstigna och ensamma, värnlösa barn med flera”. Men i § 6 fanns formuleringar som kunde hänсыfta till systemens syföreningsengagemang:

” liksom i annat socialt hjälpande arbete bör systemen tjäna de styrelser, nämnder, frivilliga organisationer eller enskilda personer, som äro verksamma i hjälpande

²¹⁰ R.K. NII: 1 Ämbetsberättelser rörande kyrkliga förhållanden i Rättviks församling af Västerås stift under femårsperioden 1911 – 1915. Ämbetsberättelser 1842-1949.

²¹¹ Församlingssystrar utbildades vid Samariterhemmet mellan 1906 – 1946. Utbildningen var kortare, än diakonissornas, men arbetsuppgifterna var desamma och de invigdes även. Systrarna var heller inte lika bundna till Moderhuset och erhöll ej lön härifrån, såsom diakonissorna. Bexell 2003, s 222. Förebilden till Församlingssystrar kom från Norges, ”Menighetsöstre”. Inghammar 2005, s 39. Kilström 1986, s 69. ”Menighetsöstre” började utbildas i Norge redan 1890. Munck – Weman 1919, s 144 – 146.

²¹² R.K. Det uppges, att systemen för sin tjänst skulle uppbära en lön av 1500 kronor kontant/år. Därtill fri möblerad bostad, fritt lyse och bränsle, samt fri telefon. Kontrakt mellan S-H och Rättviks församling, rörande församlingssystrar. OIV Liggare över församlingssystrar i Rättvik 1917-1955.

²¹³ Borum – Halvars 1995.

²¹⁴ R.K. Kontrakt. Samariterhemmet ställer härmed till Rättviks församling församlingssystem Gerda Larsson till förfogande. OIV Liggare över Församlingssystrar i Rättvik. 1917 - 1955.

syfte och som vilja anlita hennes tjänst, samt i allmänhet samarbeta med dem, så ofta hennes arbete ger anledning därtill ”.²¹⁵

Att Syster Gerda hade deltagit i syföreningssammanhang, framgick i hennes dagbok. Under 1924 hade Systemen närvarat vid 11 syföreningsträffar i olika hem, varav fem i komministergården. Därutöver vid följande auktioner, den 8 maj vid missionsauktion i Gärdsjö och den 8 december vid auktion för diakonin i Vikarbyn.²¹⁶

För att Syster Gerda skulle kunna ta sig till alla sjuka och fattiga i de många byarna, hade via en ”Teckninglista till systemens underhåll”, insamlats 870,10 kronor.²¹⁷ Redan efter 4 månaders tjänstgöring hade systemen erhållit en tjänstecykel. En ”Cycel Wauksal med Engelska däck”, som inköpts för 260 kronor.²¹⁸

Sjukvårdsbehovet var större, än vad en syster kunde hinna och orka, därför anställdes 1924 församlingssystem Frida Karlsson – Nordanås (1900 – 1967),²¹⁹ med ansvar för södra Rättvik. Inte heller för syster nummer två, hade någon särskild arbetsinstruktion upprättats. Arbetsuppgifterna fortsatte att vara flera, än de två anställda systrarna mäktade med. Den tredje församlingssystem Elsa Boman anställdes därför. I samband med hennes anställning, hade det den 14 juni 1928 utfärdats instruktioner. Men innehållet angav ingenting, om direkt arbetskretsdeltagande. Instruktionen innehöll dock tidigare citerade paragraf.²²⁰ Församlingssystem Cecilia Åkesson anställdes 1931 av kyrkorådet, sedan syster Elsa avflyttat.²²¹

I 1931 års ämbetsberättelse, hade antecknats, att den sist anställda församlingssystemen avlöndades alltid av Diakonikassan, som Ungdomskretsen ansvarade för. De två tidigare anställda erhöill lön av församlingen (kyrkokassan). Därutöver hade det noterats, ”att via församlingen var Församlingssystemerna af stor betydelse för de fattiga”.²²²

²¹⁵ R.K. OIV 2/ Instruktion för församlingssystemer och diakoniarbetare 1928 – 1933.

²¹⁶ R.K. De symöten Syster Gerda under året i sitt arbete deltagit i, var följande: 2/1 Säbb - Västbjörka, 15/1 K-gdn, 4/3, Mårsgården-Stranden, 5/3 Snis-Maria – N. Gärdsjö, 18/3 K-gdn, 1.4 Hjerpes – Nittsjö, 28/4 Mårs-Sjurberg, 9/10 K-gdn, 31/10 Snis-Maria – N. Gärdsjö, 4/11 K-gdn, 9/12 K-gdn. PIII:5 Diakonikretsen och Diakonirådets arkiv. (Dagböcker) 1924-1937.

²¹⁷ R.K. PIII: 2. Rättviks Diakonikrets. 1913 – 1945. Teckningslista för bidrag till församlingssystemens underhåll 1918.

²¹⁸ R.K. Komminister Hjalmar Alner. Debeterat den 19 april 1918. ”An Inst Cycel Wauksal Engelska däck.” Kronor 260. Kvitteras den 20 april. B.F. Lundgren. Rättvik. Verifikation Nr 15, 1918. PIII: 2 Verifikationer 1915 – 1918.

²¹⁹ Frida Karlsson Nordanås. Utbildad vid Samariterhemmet, Uppsala. Invigd till församlingssystem 1923. Kom till Rättvik 1924 och blev kvar till sin pensionering 1949. Borum - Halvars 1993.

²²⁰ R.K. Instruktion för församlingssystem Elsa Boman anställd i Rättviks församling. OIV Instruktioner för församlingssystemer och diakoniarbetare. 1928-1933.

²²¹ R.K. Cecilia Åkesson, Församlingssystem från Samariterhemmet. Anställd av Rättviks Kyrkoråd 1 nov. 1931. OIV1/ Kontrakt för församlingssystem i Rättvik 1917-1946. Liggare över församlingssystem i Rättvik.

²²² R.K. NII:1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks moderförsamling av Västerås stift avgiven till Biskopen i januari 1931. Ämbetsberättelser 1842-1949.

Församlingssystemer Fanny Sundstedt (1903 – 1997), som var född i Gagnef, anställdes 1933.²²³ Ännu avlönades två systrar av församlingen och en av diakonikassan.²²⁴

Rättviks församling hade från 1928 tre församlingssystemer anställda, för en befolkning på 7900 personer. Därutöver en pastorsdiakon, om vilken mera framkommer i följande avsnitt.

Syföreningsdeltagande ingick i anställd pastorsdiakons arbetsuppgifter

Under denna period anställdes också en pastorsdiakon i Rättviks församling. I hans arbetsuppgifter ingick syföreningsdeltagande, varför också han omnämnes i uppsatsen.

Anledningen till att pastorsdiakoner började utbildas, var dels lekmannaförkunelse och lekmäns position i kyrkan, samt prästbrist. Pastorsdiakoner utbildades från 1922 till 1935. Utbildningen var treårig med ”Ordets predikan som huvuduppgift”, viss sjukvårdutbildning ingick också. Men vilken yrkestitel männen skulle ha, var från början oklart. 1926 tog Kyrkomötet beslut, att de skulle kallas pastorsdiakoner. Då pastorsdiakonernas ställning förblev oklar, blev både deras arbetsuppgifter och ekonomiska ersättning detsamma.²²⁵

Rättviks kyrkliga Ungdomskrets hade, med kyrkoherdens medgivande, 1926 framställt önskemål till Svenska kyrkans Lekmannaskola i Sigtuna, ”att till Rättvik måtte beordras i och för tjänstgöring [...] assistent Fredrik Wiklund (1900 – 1952).²²⁶ I hans arbetsuppgifter skulle ingå, ”deltagande i vården av Ungdomskretsen, ledande av vissa arbetsmöten i syföreningarna runt om i församlingarna”.²²⁷ Instruktionerna undertecknade den 16 mars 1927 av kyrkoherde Lefrin, och här framkom också dessa arbetsuppgifter, ”att med sång och föreläsningar medverka vid kyrkliga arbets- och ungdomsmöten”.²²⁸ Wiklunds uppgifter i syföreningsammans-

²²³ S-H:s Församlingssystemerarkiv. Fanny Sundstedt (1903 – 1997). Invid till församlingssystemer 1932 vid Samari-terhemmet. Kom till Rättvik 1933 och var här anställd till och med 1937. Som arbetsgivare stod Diakonirådet. 1938 övergick hon till distriktsskötersketjänst åt landstinget, som då övertog huvudansvaret för samhällets sjukvård. 1946 flyttade syster Fanny till Särna, där hon träffade sin blivande make och gifte sig 1950 med Johan Favre. Utträtt ur kåren pga giftermål, återinträtt 1979. Bosatt i Lima – Transtrand till sin död.

²²⁴ R.K. NII: 1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks församling av Västerås stift avgiven till stiftets Biskop den 22 mars 1937. Ämbetsberättelser 1842-1949.

²²⁵ Pastorsdiakoner började utbildas i Härnösand, men flyttades 1923 till Sigtuna. 1925 vigdes de första sju männen i Sigtuna av biskop Einar Billing. Vid invigningen användes handbokens ritual för år 1921, med vissa ändringar. Både benämningar som ”Sändeman” och ”Kyrkobroder” hade föreslagits dessförinnan. Totalt vigdes 41 pastorsdiakoner. Då otydlighet förelåg avseende ämbetssyn, blev även deras uppdrag och arbetsuppgifter oklara. Formellt lades pastorsdiakonutbildningen inte ner förrän 1968. Inghammar 2005, s 162 – 172. Kilstrom 1986, s 99 – 101.

²²⁶ Fredrik Wiklund . Född i Ragunda. Fram till sin död, var han verksam i Rättvik. Samtal med Wiklunds hustru, som var bosatt i Rättvik till sin död 1992. Båda ligger begravda på Rättviks kyrkogård. Förf. noteringar.

²²⁷ R.K. PIV Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. 1904 – 1949. Handlingar rörande anställande och avlönande av en församlingsassistent. 1926-1936.

²²⁸ R.K. PIV:1 Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Instruktioner för pastorsdiakon (kontraktssistent) inom Rättviks kontrakt. 1927-1949. Pastorsdiakonerna anställdes ej för sjukvårdsarbete i församlingarna. Deras arbetsuppgifter var heller inte enbart diakonala, heller inte enbart prästerliga. De levde under svåra ekonomiska omständigheter. Inghammar 2005, s 162 – 172. Pastorsdiakon Wiklund bodde flera år med sin familj i Försam-

hang, kom således mera att innebära ledande och förkunnande uppgifter. Han avlönades delvis av Ungdomskretsen, resten bidrog Stiftsrådet och lekmannaskolan i Sigtuna (Lefrinska fonden) med.²²⁹

Ungdomskretsen hade framställt önskemål, vilket erhållit kyrkoherdens stöd, om att anställa en pastorsdiakon i hopp om att med hans hjälp få flera unga män intresserade av kyrkligt ungdomsarbete, vilket ej lyckades. Ungdomskretsens medlemmar var inte längre ungdomar och de fick med åren allt svårare, att fullfölja sina ekonomiska åtaganden, vilket längre fram kom att medföra, att kretsen helt upphörde.

Kvinnor var lättare att engagera, än män, överallt inom Svenska kyrkan i hela vårt land, men prästerna räknade ej kvinnorna som en resurs, då de ständigt sökte efter möjligheter att organisera män.²³⁰

Församlingshemmets tillkomst

I syföreningssammanhang, kan ej bortses från, att ”ett Församlingshem tillkom 1928, delvis genom Ungdomskretsens arbete”.²³¹ Här hade Ungdomskretsen själva på olika sätt samlat in pengar. Syföreningskvinnorna anordnade inte auktioner till förmån för Församlingshemmets tillkomst innan det var byggt. Men när det var färdigställt fick det stor betydelse för arbets-kretsarnas verksamhet och försäljningar. Församlingshemmen bidrog till att kvinnor ur olika sociala skikt kunde delta i syföreningssammanskomster, och inte bara de som hade ”stora hem med många stolar”.²³²

Församlingshemmet stod färdigt och invigdes Tacksägelsedagen, den 14 oktober 1928.²³³ Invigningen förrättades av biskop Einar Billing (1871 – 1939).²³⁴ Lilla salen hade iordning-

lingshemmet. Flera församlingsbor har berättat, att de levde under mycket knappa ekonomiska villkor. Förf. noteringar.

²²⁹ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks moderförsamling av Västerås stift avgiven till Biskopen i januari 1931. Ämbetsberättelser 1842-1949. R.K. NII:1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks moderförsamling av Västerås stift avgiven till Biskopen i januari 1931. Ämbetsberättelser 1842-1949.

²³⁰ Fjellander 1972, s 87 f. Wejryd 2005, s 134 - 136.

²³¹ R.K. Den 14 okt. 1928, Tacksägelsedagen, invigdes Rättviks Församlingshem av biskop Einar Billing. KV 4/5 Handlingar rörande Församlingshemmet. 1978 50 års-jubileum.

²³² Wejryd 2005, s 445.

²³³ R.K. 1918 hade Ungdomskretsen insamlat 1 200 kronor och skrev i mars kontrakt om arrende av 0,64 ha mark av kyrkoherdebostället. 1920 donerade Elias Hans Olsson, kyrkvård, 10 000 kronor. 1925 tog planeringen ny fart, sedan komminister Gunnar Ekström hade anställts. 1926 tecknade församlingsbor på utsända listor, gåvor i timmer, dagsverken, körslor och kontanter till ett värde av 18 000 kronor. Framlidna fru Anna Sandh tillförde byggnadskassan 10 000 kronor. 1926 påbörjade arkitekt Peder Clason ritningarna, som efter kompromissande blev klara 12 april 1927. Annandag påsk 1927 påbörjades bygget, beräknat till 73 000 kronor. Då fanns ca 40 000 tillgängliga. 26 april 1927 påbörjades bygget, där fram till hösten ca 20 man ingick. Den 2 maj skedde grundstenläggningen. Prosten Lefrin murade i norra gaveln, i en kopparkåda, in handlingar angående Församlingshemmets förhistoria. Den 17 augusti 1927 firades taklagsfest. Under hösten stod bygget stilla. Medel fattades! I januari 1928 anordnades en ”offerveck”, medel och lån erhöles. Med frivillig arbetskraft inreddes lilla

ställt av frivilliga krafter redan under våren. Härmed fick församlingsborna ”ett hem”, både för Ungdomskretsen och Julmarknaden, jämte annan kyrklig och frivillig verksamhet. Därutöver lokaler som socknens föreningsliv och senare realskolan också kunde användas.

I hela vårt land byggdes församlingshem. Att så skedde, har haft stor betydelse för de kyrkliga arbetskretsarnas tillkomst och fortlevande.²³⁵ För det kyrkliga lekfolksarbetet behövdes en byggnad, ett ”församlingens hus”. Hit kunde ensamstående och människor med små ekonomiska tillgångar komma och vara med i en mera otvungen gemenskap. Genom sitt deltagande här, kunde de sedan komma till söndagsgudstjänsten i församlingens kyrka.²³⁶

Vid Ungdomskretsens styrelsesammanträde den 8 mars 1930 hade syster Frida föreslagit, att en Julmarknad skulle anordnas i Församlingshemmet. Fredagen och lördagen den 6 och 7 december 1930, hade den första Julmarknaden anordnats.²³⁷ Det hade noterats, att den inbringat 800 kronor till församlingshemmets drift.²³⁸

Längre fram skulle Julmarknadsförsäljningens intäkter komma att delas ut både till att hjälpa behövande lokalsamhället, samt till hjälp i övriga Sverige och världen.²³⁹

Barnhemmet i Nittsjö övertogs av kommunen 1929

Tack vare enskild välgörenhet och frivilligt arbete, kunde Barnhemmet fullfölja sin verksamhet. De kommunala bidragen ökade också efter hand. Kerstin Loman var föreståndarinna i 22 år. Hennes på alla sätt omvittnade goda sätt, att sköta barnen och hemmet, så att det ”kändes som ett hem”, har även en äldre kvinna berättat, som vistades på Barnhemmet några år på 1920-talet. Likaså att det var många barn som bodde där, de låg både uppe, där det var två

salen våren 1928. I slutet av 1930 fullbordade konstnär Jerk Werkmäster målningarna. KV 4/5 Handlingar rörande Församlingshemmet. 1978 50 års jubileum.

²³⁴ Einar Billing (1871-1939). Biskop i Västerås stift 1920. Bexell 2003, s 271, 275.

²³⁵ Aldén 1989, s 18. Bexell 2003, s 219-221, 231, 232.

²³⁶ Det första församlingshuset uppfördes i Brynäs 1896, då Lövgren var kh i Gävle. Han sammanfattade funktionen för detta såhär ”I *Herrens hus*, kyrkan, utskiftar Gud sina gåvor åt församlingen, dessa göra församlingen nog rik att i *församlingens hus* kunna utskifta gåvor bland sina medlemmar.” Ordet församlingshem användes parallellt, men hade slagit igenom först på 1920-talet. Bexell 2003, s 219.

²³⁷ Julmarknaden i Rättvik firade 75 års jubileum den 5 dec. 2005, med en behållning på 49 200 kronor. Den första Julmarknaden hölls den 6 – 7 dec. 1930, på Syster Fridas ”fyndiga” förslag. Då blev behållningen 800 kronor, vilket omräknat i dagens pennigvärde blivit 20 800 kronor. Falu – Kuriren 5 december 2005. Förf. noteringar.

²³⁸ R.K. Vid styrelsesammanträdet den 8 mars 1930, kom syster Frida med ”det fyndiga förslaget, att Församlingshemmets Julmarknad skulle hållas”. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Rättviks kyrkliga ungdomskrets i församlingshemmet den 10 juli 1929. 8 mars 1930 och 3 feb. 1931. PIV:2 Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. (Matriklar, ämbetsberättelser m.m.) 1913-1945.

²³⁹ För åren 1930 – 1945, har jag ej för varje år funnit redovisade Julmarknadsintäkter, vilka förmodligen också användes till driften av församlingshemmet, såsom angavs vid de första Julmarknaderna. Men i Julmarknadsarbetskretsens Kassabok 1958 – 1984 insamlades och fördelades totalt 317 222,80 kronor. Av detta gick 60 900 kronor till Rättviks Diakoniråd eller Rättviks Diakoni. För kassabokens hela period: 1958 – 1995, samt kassa-

stora rum, och nere. I köket fanns det en soffa som kunde dras ut, så att flera hade plats i den. Antagligen fick flera dela på bäddarna. Barnen fick kalla föreståndarinnan för ”Moster”. Hon var mycket snäll och framförallt rättvis. De tyckte mycket om henne. Hennes två söner bodde där och hjälpte till. Alla fick hjälpa till med vad de kunde. På söndagarna var det söndagskola. Kvinnan mindes inte att, någon församlingssystem eller syföreningstamt besökt Barnhemmet. Föreståndarinnan var mycket duktig på att plåstra om sår och skråmor, som barnen ådragit sig.²⁴⁰

I Syster Gerdas arbetsjournaler framkom, att hon regelbundet besökt Nittsjö Barnhem.²⁴¹ Systemens dagbok av år 1924, gav besked om, att hon varit där 16 gånger under året.²⁴²

En barnsyförening hade varje vecka 1921 arbetsmöten i Nittsjö, ledda av en av Ungdomskretsens medlemmar.²⁴³ Förmodligen deltog ej de yngsta flickorna i syföreningen, i vilken kvinnan som lämnat uppgifter, i så fall skulle ha deltagit i.

Vid kommunfullmäktiges sammanträde den 24 mars 1929 hade beslut tagits, att en utredning skulle göras om övertagande av barnhemsverksamheten i Nittsjö. Föreståndarinnan fröken Forsslin, hade sagt upp sig och en ny skulle anställas. Här formulerades också: ”Barnhemsföreningens kassa, vilken uteslutande utgöres av till föreningen skänkta medel, överlämnas ej å kommunen, utan behålles av föreningen.”²⁴⁴

Föreståndarinnan gav en historisk redogörelse och önskemål om fortsatt inriktning på verksamheten. Med var barnavårdsnämndens ordförande och kommunalnämndens ordförande.²⁴⁵ Den sistnämnde hade ansett, att det nu ”icke skulle föreligga, att på privat väg sörja för vårdnaden av de barn, som kommunen hade vårdnadsplikten för”. Barnhemsstyrelsen önskade fortsätta sin verksamhet ”med spädbarn från hem där det med tanke på deras framtida hälsa så viktiga första levnadsåret finge nödig omvårdnad och hjälp”. För denna verksamhet önskade därför styrelsen behålla den överblivna summan, 6 388, 71 kronor, som till största delen var

rapporter 1996 – 2006, har Julmarknadsarbetskretsen insamlat och fördelat totalt 1 milj 511 210 kronor. Kassabok och kassarapporter. Diakonixpeditionen södra distriktet. Församlingshemmet. Rättvik. Förf. noteringar.

²⁴⁰ Juni 2006. Intervju med Rättvikskvinna född 1914. I pärm hos förf.

²⁴¹ R.K. P III : 5 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. Dagböcker gällande diakoniverksamheten. 1924 – 1937.

²⁴² R.K. I Syster Gerdas dagbok av år 1924, framkom också, att systemen besökt Utby Ålderdomshem 15 gånger under året och deltagit i Fattigvårdsarbetets sammanträden 8 gånger detta år. PIII:5 Diakonikretsen och diakonirådets arkiv. (dagböcker) 1924 – 1937.

²⁴³ R.K. PIV: 2 Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Berättelse över Rättviks kyrkliga ungdomskrets verksamhet år 1921.

²⁴⁴ R.k. C. A1a: 3 Utdrag ur protokoll hållet vid kommunalfullmäktiges i Rättvik ordinarie sammanträden den 24 mars 1929. § 12, § 13.

²⁴⁵ Perjons Anders Andersson. Hemmansägare. Söderås. Kommunstyrelsens vice ordf. 1908 – 1916. Kommunalnämnden ordförande. 1904 – 1933. Berg 1966, s 249.

donationsmedel. Barnhemstyrelsen ansåg också, att kommunen skulle utbetala en årlig pension till fru Kerstin Loman, vilket de också senare gjorde.²⁴⁶

Kommunen menade, att de hade varit den störste bidragsgivaren till verksamhetens drift och därför önskade förfoga över de överblivna medlen. Om inte annat, så till en årlig pension på 500 kronor, till fru Kerstin Loman, som i 22 år ”förbrukat sin tid och kraft i Barnhemsstyrelsens tjänst”. Kommunens talesman menade, ifall de överblivna pengarna skulle stanna hos barnhemsstyrelsen, ”att medlen kunna komma till användning för särintressen som icke helt tjäna det allmänna”.

”Ledarna för privat välgörenhet som icke har skyldighet att, utan hänsyn till politisk eller religiös åskådning, avhjälpa brist och nöd varhålst den förekommer, falla nämligen lätt för frestelsen att i första hand hjälpa dem som stå vederbörande närmast”

Protokoll fört vid sammanträde. Rättvik den 18 juni 1929

Föreståndarinnan berättade, att Barnhemmets tillkommit för, ”att avlösa det gamla systemet, att auktionera bort barnen, mot ett mera tidsenligt system”. Under de gånga åren hade cirka 62 barn vårdats där. Kommunen hade ansvarat för 44 barn och enskilda personer eller andra kommuner hade haft vårdnadsplikten för 18 barn.

Barnhemmets totala driftskostnaden hade uppgått till 123 000 kronor. Sedan 1904 hade kommunen hållit fri bostad till föreståndarinnan. Rättviks kommun hade svarat för cirka 73000 kronor och 50 000 kronor hade erhållits genom frivillig välgörenhet och gåvor.

I handlingarna fanns noterat, att det var kommunen som den 1 april 1905 inköpte H.K. Vallströms fastighet i Nittsjö till barnhem. Inköp, tillbyggnader och reparationer hade uppgått till 7300 kronor.²⁴⁷ Vårdavgifter för barnen hade lämnats till Barnhemsstyrelsen. Enligt kommunens beräkningar 55100 kronor, enligt föreståndarinnan Forsslins beräkningar ”ungefär” 53974 kronor. Barnhemsstyrelsen inte hade formulerat några stadgar, eller på annat sätt protokollfört beslut, om vad som skulle ske med tillgångarna, om verksamheten upphörde. Från kommunen framfördes, ”att Barnhemsstyrelsen utan gensägelse under tid som gått, utfört ett mycket godt och gagnande arbete som är värt allt erkännande”.²⁴⁸

²⁴⁶ Berg 1966,s 335.

²⁴⁷ Det var således EJ församlingen som inköpt gården, vilket felaktigt angivits i R.K. NII:I Ämbetsberättelsen af pastor i Rättviks moderförsamling, afgiven till 1906 års prästmöte i Västerås. Ämbetsberättelser 1842 – 1949. Under flera år, med början av min diakontjänst i Rättvik från 1989, besökte jag Sonja Löfgren. Tidigare mångårigt trogen syföreningsdeltagare, som var bosatt i före detta Barnhemmet, men senare flyttade till ett annat hus i Nittsjö. Förf. noteringar.

²⁴⁸ R.k.C Protokoll fört vid sammanträde med delegerade för närmare utredning av de spörsmål som stå i samband med kommunens övertagande av barnavården å Barnhemmet i Nittsjö samt barnhemsstyrelsens begäran om

Barnhemsstyrelsen önskemål, att ta hand om små barn, som ej hade god tillsyn första levnadsåret, avslogs av kommunen. Socialt stöd till ensamstående mödrar var ännu svagt. Moderskapsförsäkring infördes först 1931. Antalet barn minskade drastiskt i vårt land dessa år.

Kvinnorna i Barnhemsstyrelsen hade planerat, att använda summan 6 388,71 till vård av spädbarn. Efterforskningen visade inte, att någon sådan verksamhet tillkommit.

Syfyöreningen som i 1902 års ämbetsberättelse kallats "Barnhemskretsen", hade upphört 1920. Fram till detta år hade syföreningskvinnorna, haft del i de 50 000 kronor som influtit utöver kommunens tillskott på 73 000 kronor.

Stödet till Barnhemmet hade fortsatt via Barnhemsstyrelsen, företrädd av pastor Ekström, som också var ordförande i Ungdomskretsen. Genom Ungdomskretsen hade hjälpen på något sätt fortsatt, efterforskningen har ej givit exakta upplysningar. Men syster Gerdas regelbundna besök där och att en av Ungdomskretsdeltagarna ledde en barnsyförening varje vecka på Barnhemmet under 1921, gav bevis för fortsatt stöd.

När syföreningskvinnorna bildade barnhemmet år 1900, företrädde de sig själva, då de förhandlade med kommunen. Detta kunde de göra, eftersom syfyöreningen då ännu ej inorganiserats i kyrkans frivilligarbete. När kommunen helt övertog ansvaret, företräddes syföreningskvinnorna av pastor Ekström och barnhemmets föreståndarinna.

Barnhemmet i Nittsjö upphörde helt 1931, då hade kommunen för 10 000 kronor inköpt Hjortgården i Vikarbyn till Barnhem.²⁴⁹

Ansvar för arbetskretsarna från Ungdomskretsen till kyrkoherden

Kyrkoherde i Rättvik 1933 var Samuel Gabrielsson (1881 – 1968).²⁵⁰ Den 14 januari detta år hade han skrivit till Kyrkliga Ungdomskretsen, angående de kyrkliga arbetskretsarna, som skulle bli föremål för organisatoriska överläggningar.

pension åt Kerstin Loman, vilken varit i styrelsens tjänst i mer än tjugo år som förestånderska för barnhemmet i fråga. Rättvik den 18 juni 1929. Närvarande: för barnhemsstyrelsen; komministern Gunnar Ekström och fröken Elisabet Forslin. För barnavårdsnämnden: barnavårdsnämndens ordförande Smas Anders Andersson, samt för kommunen: undertecknad Perjons Anders Andersson. Översikt över Rättviks barnhems verksamhet. Rättvik i juli 1929. Å Styrelsens vägnar. Elisabeth Forsslin. Ordförande. A1a : 3 Kommunalfullmäktiges handlingar till protokoll. 1900 – 1933.

²⁴⁹ Enligt barnavårdslagens bestämmelser övertog landstinget från och med 1/6 1946 barnhemsverksamheten och fastigheten i Vikarbyn överlämnades utan vederlag till landstinget. Berg 1966, s 335.

²⁵⁰ Samuel Gabrielsson. Född i Mora. Före sin tid i Rättvik, kh från 1932 och kontraktsprost 1940, var han komminister i Älvdalen och kyrkoherde i Söderbärke. Som emeritipräst flyttade han 1950 till Hedemora. Sin ungdom och första präståren, har Gabrielsson skildrat i två memoarvolym. I Rättvik gav han sina medarbetare mycket fria händer och var en genombrottsman i Rättvik, när det gällde ekumeniskt närmande mellan kyrkan och frikyrkorna. Samuelsson har skrivit flera psalmer. Han uppträdde gärna i en av honom själv komponerad, till engelskt kyrkoskick knuten prästdräkt. (knäbyxor). Landberg 1966, 169 – 170.

Bakom denna förändring låg fattade beslut i församlingsstyrelselagen av år 1930. Folkrörelse-liknande arbeten fick i fortsättningen verka på den personliga primärgruppens villkor. Prästens ställning stärktes när partiväsendet inom kyrkans struktur förstärktes och rollen som anställd kommunal expert, blev den förmedlande länken mellan frivilligt och legalt arbete. Pastors ställning kunde härmed motsvara eller överträffa den traditionella patriarkala rollen, som var ett arv från hustavlans tid. När folkrörelsekyrkan trängdes undan, förstärktes åtskillnaden mellan offentlig manlig och privat kvinnlig sfär på den kyrkliga arenan. Detta fick till följd, att syföreningarna, där kvinnorna var mest aktiva, utestängdes från besluten.²⁵¹

I kyrkoherdens skrivelse framkom, att samtliga arbetskreter, utom Stora syföreningen, var underavdelningar till kyrkliga Ungdomskretsen. Det var utifrån denna syföreningarna hade tillkommit den ena efter den andra. Kyrkoherden menade, att varken syftet med mission- eller diakoniverksamhet, som ett viktigt led i församlingsverksamhet, eller arbetskreterdeltagarnas faktiska ålder, berättigade att de var underavdelningar till den kyrkliga ungdomsverksamheten inom församlingen. Detta menade han var ”en abnorm kyrklig situation”. Det var istället han ”som i kraft av sitt ämbete har ansvar för att något göres i en kristen församling för de lidandes hjälp”. Detta skulle gälla både inom hemförsamlingen och för församlingens arbete för missionen. Kyrkoherden menade, att han skulle känna sig kunna stå i detta arbete på ett direkt sätt, utan att därvid taga uppdrag och direktiv från någon särskild central eller organisation vid sidan av sitt ämbete och han betonade, att enligt kyrklig åskådning var prästen Herrens tjänare i kyrkan och i församlingen,

”men han kan aldrig låta någon än så nitisk åk förtjänstfull enskild organisation taga hand om det andliga arbetet på ett sådant sätt, att denna organisation kan tilldela eller fråntaga honom religiösa verksamhetsuppgifter såm han i själva verket har åk bär ansvar för jenåm sitt ämbete”

Avslutningsvis ville kyrkoherden inte framtvinga något beslut, som gick emot Ungdomskretsens vilja. Han hade enbart framlagt synpunkter på vad han ansåg vara ”sund kyrklighet”. Kyrkoherden önskade även i fortsättningen, ha ett gott samarbete med Ungdomskretsen .²⁵²

Förslag på hur syföreningar skulle ledas och användas, hade diskuterats ända sedan denna verksamhet började accepteras, som en del av församlingens liv i början av 1900-talet. Kyrk-

²⁵¹ Thidevall 2000, s 299 – 300.

²⁵² R.K. Utdrag ur en skrivelse från kyrkoherde Samuel Gabrielsson till Styrelsen för Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets, 14 januari 1933. Handlingar rörande ungdomskretsens ställning inom det frivilliga kyrkliga arbetet. PIV Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets Arkiv 1904-1949. Samuel Gabrielsson formulerade sig i en ”*avancerad nystavning*”. Landberg 1966, s 170. Samuel Gabrielsson stavade sina brev ”*djärvt ljudenligt*”, även till myn-

liga företrädare ville använda syföreningen för att bygga församling. Häri ingick att kyrkoherden hade det pastorala ansvaret för församlingen. Synen på kön och makt var också frågor som ingick. För församlingens andliga tillväxt ansvarade kyrkoherden. Härav följde, att han gavs makt att bestämma värdet av församlingens verksamheter, som innebar att han skulle ombesörja, att verksamheterna gav bestående resultat. Kyrkoherden var en man som hade en position, som gav makt i förhållande till syföreningskvinnorna. Han sade sig vara kallad av Gud för sitt uppdrag. Detta kunde ingen säga emot, för då motsade man Guds vilja. Gabrielson hävdade med sin skrivelse endast det ansvar som ålåg honom.²⁵³

Ungdomskretsen befriad från ansvaret för arbetskreterna

Kyrkliga ungdomskretsens styrelse, hade den 23 januari 1933 besvarat kyrkoherdens skrivelse. De delade inte hans synpunkter, utan menade:

”att varje kyrkligt arbete för mission eller diakoni som förefunnes i en församling, vore tacknämligt oavsett vilken, som ledde detsamma, kyrkoherden eller annan präst, enskild lekman eller särskild organisation med eller utan prästens direkta medverkan eller ledning”.

Ungdomsarbetskretsen hade börjat missions- och diakoniarbete för cirka 14 år tidigare. Arbetskreterna hade bildats undan för undan i socknens olika delar och deras verksamhet hade bedrivits med sådan framgång, att det varje år, från dessa kunnat lämnas ”en väsentlig summa, som bidrag till en församlingssystems lön”. Genom att Ungdomsarbetskretsen började sitt arbete för diakoni, så hade:

”denna så slagit igenom i församlingen, att från begynnelsen en frivilligt anställd församlingssystem funnes nu trenne församlingssystem, därav tvenne avlönade av socknen och en på frivillig väg”.

Ungdomskretsens styrelse menade, att missions- och diakoniproblemet kunde ses ur rent praktisk synpunkt. Om bättre arbetsresultat uppnåts på annat sätt, skulle en omläggning varit motiverad, annars såg man ingen anledning till en annan ledning av arbetskreterna. Som förhållandet då var, ansåg styrelsen det motiverat, att kyrkoherden övertog ansvaret. Genom detta skulle Ungdomskretsen i fortsättningen vara befriad från ansvaret både för arbetskret-

digheter. Han var ”ödmjukt oförskräckt och dristig på ett annat sätt än andra trädde han fram, i åldriga ordvändningar, klassiskt uttrycksfulla, med hemvan inlevelse i det fördoldas värld”. Åkerlund 1970, s 138,142.

²⁵³ Enligt kyrkoordningen inom Svenska kyrkan gäller också idag, att kyrkoherden har ett övergripande samordningsansvar för församlingens grundläggande uppgifter. Wejryd 2005, s 141 – 143.

sarnas fortsatta verksamhet och trivsel och även för del till den tredje församlingssystemens lön.²⁵⁴

I och med detta frånsade sig Ungdomskretsens allt ansvar för de 14 arbetskretsarna med 150 syföreningskvinnor, vilket också varit kyrkoherdens önskemål.

Efter Församlingshemmets tillkomst 1928, hade Ungdomskretsen ansvaret för Julmarknaden och fortsatte härmed, till 1945 då kretsen helt lades ner.

150 syföreningskvinnor arbetade i församlingens 14 arbetskretsar

I syföreningsarbetet och auktioner deltog 150 kvinnor i 14 arbetskretsar runt om i församlingens olika byar. Arbetskretsarnas namn hade anknytning till byn eller området.

”1:o Södra kretsen”, omfattande byarna Altsarbyn, Bäck, Söderås, Öster-Västergrav, Utanåker, Västgärde och Utby.

”2:o Västra kretsen”, för Västbyggefjärdingen

”3:o Östbjörkakretsen” för byn Östbjörka

”4:o Gärdsjökretsen” för Nedre- och Övre Gärdsjö, Born och Blecket

”Centralkretsen”, omfattade municipalsamhället samt byarna Lerdal, Gärdebyn och Tina. Men de arbetade inte för vare sig mission eller diakoni, och ingick därför ej i ovan nämnda arbetskretsar.²⁵⁵ Efterforskningen har ej visat, vilket ändamål denna krets arbetade för.

Ungdomskretsen hade haft ansvar för samtliga arbetskretsar, utom ”Centralkretsen”, allteftersom de bildats. Men ansvaret hade endast inneburit, att bestämma datum för försäljningar, auktioner och arbetskretsarnas trivsel. Auktionspengarna hade syföreningskvinnorna lämnat till Diakonikassan, varifrån Ungdomskretsen lämnade pengar till församlingssystemen för utdelning till fattiga. Därutöver hade Ungdomskretsen genom åren ansvarat för enförsamlingssystemens lön och samtliga systrars verksamhet, samt en del av pastorsdiakonens lön.

Rättviks Diakoniråd bildades 1933

1933 bildades ett diakoniråd, för att leda diakonin i församlingen, med kyrkoherden som ordförande.²⁵⁶ Den bästa lösningen att organisera den kyrkliga diakonin var, ”att på frivillighetens grund bilda ett centralorgan”. Det skulle bestå av 12 – 15 personer med ett levande in-

²⁵⁴ R.K. PIV Utdrag ur protokoll vid sammanträde med Rättviks kyrkliga ungdomskrets styrelse 23.1.1933. sekreterare, Nils Johansson. Handlingar rörande ungdomskretsens ställning inom frivilligt kyrkligt arbete. Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets Arkiv. 1904 -1949.

²⁵⁵ R.K. PIV Utdrag ur protokoll vid sammanträde med Rättviks kyrkliga ungdomskrets styrelse 23.1.1933. Sekreterare, Nils Johansson. Handlingar rörande ungdomskretsens ställning inom det frivilliga kyrkliga arbete. Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets Arkiv. 1904 -1949.

trasse för diakonin. Kyrkorådet skulle medverka genom att utse en ledamot och ha en kontrollerande delaktighet genom att utse en revisor, jämte en revisor utsedd av Diakonirådet. Revisorerna ägde att årligen granska räkenskaperna. Diakonirådet skulle i fortsättningen ansvara för, ”den av församlingen icke avlönade församlingssystem”, samt åtaga sig förvaltningen av Diakonikassan och beslutanderätten om hur kassans medel skulle användas.²⁵⁷

När Rättviks Diakoniråd bildats, överfördes även ansvaret för lön till den församlingssystem, som ej erhöll lön av församlingen. Diakonirådet skulle också i fortsättningen ansvara för Diakonikassan och besluta hur kassans medel skulle användas och därmed också utdelningen till fattiga inom församlingen.

Sammanfattning

Hjälpen till fattiga fortsatte att vara en prioriterad verksamhet för syföreningskvinnorna, som under denna period blev alltfler. Från auktionerna i de olika byarna och lämnades totalt 9761,63 kronor till Ungdomskretsens Diakonikassa. Utdelningen till fattiga i form av pengar, matpaket och kläder, främst till konfirmander, utdelades ur denna kassa, alltid via församlingssystemerna och uppgick till summan 10426,67 kronor.

Ungdomskretsen förverkligade en av sina målsättningar, att anställa en församlingssystem. 1918 anställdes syster Gerda. Behovet av sjukvård var stort, varför syster Frida anställdes 1924 och syster Elsa 1928. De tre systerarnas arbete var av stor betydelse för sjuka och fattiga i församlingen. Den sist anställda systemen avlönades av Ungdomskretsen, som därutöver ansvarade för pengar till samtliga tre systrars verksamhet. Från 1927 också med en del av lönen till pastorsdiakonen som anställdes.

Den första syföreningen, kallad Barnhemskretsen fortsatte att hjälpa barnhemsbarnen i Nittsjö. När denna syförening upphörde 1920, fortsatte Ungdomskretsen med hjälp till barnhemmet via kvinnorna i Barnhemsstyrelsen.

Kommunen övertog helt barnhemmet 1929. Under närmare trettio år hade cirka 50 000 kronor, av den totala driftsbudgeten på 123000 kronor, insamlats på frivillig väg. Kvinnorna i Barnhemsstyrelsen hade önskat, att i fortsättningen ta hand om nyfödda barn, vars mödrar

²⁵⁶ Landberg 1966, s 170.

²⁵⁷ R.K. Protokoll vid sammanträde med Rättviks Kyrkoråds Kommitterade för ingivande av förslag angående organisation för ledning av den kyrkliga församlingsdiakonin, hållet i Rättviks Prostgård den 25 januari 1933 och protokoll utlyst vid allmänligen utlyst möte för Diakonisaken i Sakristian i Rättviks, söndagen den 5 februari 1933. Till ledamöter i det beslutande diakonrådet utsågs: Handlaren Karl Söderberg, Söderås, Fru E. Halle, Lerdal, Snis Kerstin Persson, Gärdsjö, Fröken Tekla Landberg, Samhället, Disponent Mårs Erik Eriksson, Stranden, Hem. ägaren Perols Jon Olsson, Vikarbyn, Hem. ägaren. Täpp Jon, Fröken Jonsson, Vikarbyn, Fru Kristina Mårs, Sjurberg, Disponent Skommar Anders Hansson, Kullsberg, Doktor N.G. Bjerner, Fru Jenny Gabrielsson,

levde i ekonomiskt svåra omständigheter, vilket avlogs med motiveringen, att samhällets ansvar ej längre skulle ombesörjas genom enskild välgörenhet. När kommunen övertog barnhemmet, företrädde syföreningskvinnorna av en präst och föreståndarinnan.

Genom Ungdomskretsen erhöll den första församlingssystem ett avlönat arbete. Ett genombrott i syföreningssammanhang var också, att den anställda system på betald arbetstid fick delta i syföreningsarbete. Pastorsdiakonen deltog också i syföreningssammanhang, men målsättningen, att samla unga män lyckades ej. Kvinnorna räknades ännu ej som en resurs inom församlingarna, av prästerna.

Kvinnornas beslutanderätt begränsades även inom kyrkans organisation, då kyrkoherden 1933 övertog ansvaret från Ungdomskretsen, för befintliga 14 syföreningar med 150 syföreningskvinnor, utifrån ämbetssynen att endast han kunde inneha det övergripande ansvaret för församlingens frivilligverksamheter. Samma år bildades ett Diakoniråd, där kyrkoherden var ordförande, med ansvar för och även beslutsrätt avseende utdelning till fattiga, från den kassa dit syföreningskvinnorna fortsatte att lämna sina auktionsintäkter.

KAPITEL IV

1934 – 1948 EN KRAFTKÄLLA I FÖRSAMLINGEN

Syföreningarna sågs ej längre som hotande, sedan de hade etablerats som en naturlig del av det frivilliga församlingsarbetet. I samtliga stift fanns syföreningar runtom i församlingarna. Av det frivilliga församlingsarbetet var nu syföreningarna det överlägset största och mest utbredda. Deras årliga omsättning var i början av 1940-talet 7 – 8 miljoner kronor, vilket översteg insamlade kollektmedel.²⁵⁸ Officiella företrädare för Svenska kyrkan började tala i positiva ordalag om syföreningar strax före och under andra världskriget. I biskoparnas ämbetsberättelser, framkom tydliga exempel på detta. Västerås biskopen Einar Billing (1871 – 1939) konstaterade 1937, ”att syföreningarna var en verklig kraftkälla i församlingarna. Utan dem skulle församlingslivet vara mycket fattigare och torftigare”.²⁵⁹

Västerås biskopen John Cullberg (1895 – 1983) uttryckte 1946 ännu kraftfullare, syföreningarnas stora betydelse för församlingarna:

Syföreningarnas viktigaste uppgift ligger på ett håll, där den kvantitativa måttstocken inte förslår långt. I många församlingar utgör syföreningarna pastors viktigaste stöd i

Fru Ester Ekström och Fru Gertrud Lindberg. PIII:7 Diakonirådets och Diakonikretsens arkiv. Avskrifter av kyrkorådets protokoll rörande organisationen av den kyrkliga församlingsdiakonin. 1933 – 1977.

²⁵⁸ Wejrys 2005, s 215 – 216.

det kyrkliga arbetet inte endast materiellt utan också andligt. Det är ofta här begreppet ”församlingskärna” tar konkret gestalt.²⁶⁰

Trots biskoparnas uppskattande tal om syföreningskvinnorna, ”föll de in i ett mönster där de förminskade deras betydelse”.²⁶¹

I början av andra världskriget förde staten samtal med Svenska kyrkans Diakonistyrelse, att försöka styra över landets ca 4000 syföreningarna, att sy kläder till försvaret, vilket ej lyckades. Statens Priskontrollnämnd startade 1941, auktionen ”Aktiv hushållning”.²⁶² Härifrån framfördes, att syföreningarna ej arbetade på bästa, sparsamma och ekonomiska sätt. Från Diakonistyrelsen angavs vid denna förfrågan, att varje syförening var en självbestämmande enhet, som själva fick besvara utsända enkäter, som utsändes via pastorsämbetena. Det var genom denna undersökning, som både stat, allmänhet och kyrkans företrädare fick upp ögonen för de betydande penningssummor syföreningskvinnorna varje år arbetade ihop. 716 syföreningar hade insänt svar, varvid det framkom:

Det förekommer inget slöseri. [...] Husmödrarna äro duktiga. [...] Plagg användas länge, sys om innan de komma i tras mattorna. [...] Inte ett enda plagg kastas bort utan att vara fullständigt utnött och omsytt tre till fyra gånger. Varje husmor är sin egen sömmerska.²⁶³

I Rättvik har jag vid efterforskningar ej funnit några anteckningar, om detta försök.

För att jämföra skillnaden mellan, hur man från pastoratet värderade kvinnors och mäns engagemang i församlingsarbetet, medtages ”Kyrkobröderna”, som i Rättvik existerade 1937 – 1971. I kyrkoarkivet fanns deras protokoll, medlemsförteckning, aktiviteter m.m. noggrant nedtecknat och arkiverat.²⁶⁴ Detta visade att männen ständigt och överallt fick mer utrymme i församlingarnas ämbetsberättelser, än vad landets alla tusentals syföreningskvinnor fick.

Genomgången av biskoparnas ämbetsberättelser gav samma resultat.²⁶⁵ Vid krigsslutet utkom också en handbok för syföreningar, som förespråkade kvinnans roll, som omsorgsgivare och underordnad.²⁶⁶

²⁵⁹ /Prästmötet i Västerås. Biskopens ämbetsberättelse 1937, s 112./citerat i Wejryd 2005, s 212.

²⁶⁰ /Prästmötet i Västerås. Biskopens ämbetsberättelse 1943, s 123./citerat i Wejryd 2005, s 214.

²⁶¹ Wejryd 2005, s 459.

²⁶² Andersson, Kaj. 1944, s 146.

²⁶³ Wejryd 2005, s 197 – 200. Aktiv hushållnings svarssammanställning i Riksarkivet Sthlm, SE/RA/ 420001/FIII, vol 1, Handlingar angående undersökningar och enkät, sammanställning av enkätsvar 716 syföreningar. /citerat i Wejryd 2005, s 198.

²⁶⁴ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan visitationerna åren 1927-1945. Ämbetsberättelse 1842-1949.

²⁶⁵ Wejryd 2005, s 459.

²⁶⁶ Hassler 1944.

Från åren före 1948, har två kvinnors berättat syföreningsminnen, likaså en son, som mindes moderns syföreningsengagemang.

Folkhemsbygget tog fart och välfärdsstaten växte fram

Situationen avseende befolkningsfrågan, blev i vårt land alltmer akut. Det krävdes ett radikalt nytänkande, för att familjer skulle skaffa barn och kunna ge dem ett drägligt liv. I december 1934 utkom ”Kris i befolkningsfrågan”.²⁶⁷ Ett barnlöst folk var dömt att dö ut. Den myrdalska metoden började därför tillämpas i stor skala.²⁶⁸

Äktenskapsfrekvensen ökade också markant från detta årtionde och några decennier framåt. Kärnfamiljen utgjorde grunden för familjebilden. Hustrun och modern ansvarade för hushålls- och omsorgarbetet. Härigenom blev det möjligt för övriga familjemedlemmar, att förutom inkomstbringande arbete, kunna delta i exempelvis utbildning, fackligt och politiskt engagemang.²⁶⁹

Folkpension blev lika för kvinnor och män i mitten på 1930-talet. Bidragsförskott infördes och preventivmedel tilläts. 1937 infördes en behovsprövad moderskapspenning och lag om förebyggande mödra- och barnavård samt ett behovsprövat barnbidrag. Mot slutet av 1930-talet infördes moderskapspenning till alla mödrar som inte var medlemmar i någon erkänd sjukförsäkring. Ett inkomstprövat bidrag utbetalades. Det var begränsat till faderlösa barn och barn till förtidspensionärer. Från och med år 1939 fick kvinnor inte längre avskedas från yrkesarbete på grund av havandeskap, förlossning eller giftermål.²⁷⁰

²⁶⁷ Boken ”Kris i befolkningsfrågan”, ger en bred sociologisk analys av såväl bakgrunden till det demografiska läget som en konsekvensbeskrivning. Bokens resonemang utgår från nationalekonomins teori om de komparativa fördelarna. Genom en långt driven arbetsfördelning där alla människor i största möjliga utsträckning tillåts utnyttja sina specifika resurser blir den ekonomiska tillväxten maximal och möjlighet skapas för att förbättra de allmänna ekonomiska och sociala villkoren. Svensk Biografiskt Lexikon. Band 26. 1987 – 1989. Alva Myrdals, 162 – 163. Vid Allmänna Kyrkliga Mötet 1935 höll professor Gunnar Myrdal ett föredrag om ”Kris i befolkningsfrågan”. Boken med samma titel, som utkommit året före engagerade starkt kyrkor och samfund. Brohed 2005, s 47.

²⁶⁸ Ekonomins expansion och demokratins intåg på allt fler områden, gjorde att när kvinnor behövdes på arbetsmarknaden, som var uppbyggt av och för män, uppstod problem. Isärhållningen av kön överskreds, den hotades och följden blev, att kvinnorna sågs som problem i en samhällelig maktordning där männen var självklara och kvinnorna avvikande. Kvinnorna fick välja, antingen förbli ogifta och behålla sin fasta anställning, eller gifta sig och avstå. Alva Myrdals förslag, var ”en storbarnkammare”. Samhället skulle på olika sätt hjälpa kvinnor, så de både kunde föda barn och ”friställas” för ett nyttigt, effektivt och fullvärdigt liv i ”den stora världen”. Hirdman 2003, s 203 ff. En vetenskaplig redogörelse för statistiska undersökningar om levnadsomkostnader, bostadsstorlek, lufttryck per konsumtionsenhet, jordbruksproduktion m.m. Boken fick stort genomslag. Hirdman 2006, s 189 ff.

²⁶⁹ Elgán 1997, s 174.

²⁷⁰ Av moderskapspenningen fick modern en summa i handen per barn. Moderskapspenningen riktade sig särskilt till mödrar med särskilda behov och behövande kunde ansöka om hjälp. Behovet var mycket större än politikerna hade väntat sig och det ursprungliga anslaget överskreds flera gånger om. Ahlberg – Kvarnström 2004, s 319 f. Hedenborg – Wikander 2003, s 138, 204.

Staten uppmanade alla kvinnor, även de gifta, att gå ut som beredskapsarbetskraft på arbetsmarknaden under andra världskriget. Kvinnorna ersatte genom detta männen. När kriget var slut, skulle kvinnorna återvända till hemmet. Segregeringen manligt – kvinnligt bibehölls, på så sätt att tidigare mansarbeten ibland omdefinierades som passande för kvinnor, medan en del arbeten förbehölls män också i fortsättningen. Trots vissa framsteg för kvinnor, medförde kriget ej varaktig emancipation.²⁷¹ Upprop från staten till kvinnor och kvinnoorganisationer, att hålla samman hemmen och stärka samhällsmoralen, hade skett samtidigt. Försörjningsmöjligheterna minskade under krigsåren. Avspärning och förhöjd beredskap fick till följd, att tillgången på vissa varor blev begränsad, vilket medförde att särskilt livsmedel och textilier kom på ransoneringskort.²⁷²

Andra världskriget hade inneburit en reformpaus i vårt land. När fred slutits, påbörjades redan 1945 en reform av barnhemmen. 1946 infördes skolmältider, 1947 reformerades ålderdomshemmen och obligatorisk sjukvård infördes.²⁷³

”Beredskapsreligiositet” men avstånd från religiös vård och omsorg

I vårt land fanns en så kallad ”beredskapsreligiositet” under andra världskriget med ökad sammanhållning kring gemensamma traditionella och kristna värden. Svenska kyrkan spelade här en viktig roll och anslöt sig till den neutrala svenska linjen och uttalade sig mot nazisternas judeförjöljelse.²⁷⁴ Ett fåtal, cirka 100, präster sympatiserade dock med nazismen.²⁷⁵ Samhällets ansvar utvidgades, med en till religionen mera avvisande inställning. 1940-talet ökade statens intresse för sjukvårdspolitik. Allt som hörde samman med sjukvård betraktades som en nationell angelägenhet. I denna roll krävdes, att sjuksköterskeyrket omvandlades från ”kristligt kall till borgerligt yrke”.²⁷⁶ Församlingssystemutbildningen som hade introducerats 1906 på Samariterhemmet av Otto Centerwall (1837 - 1958) lades ner 1946. Den statliga sjukvården hade byggts ut på landsbygden, varför det ej längre fanns behov av församlingssystem, med kortare utbildning och lägre löner, än de bättre utbildade och avlönade distriktsköterskorna.²⁷⁷

Efter andra världskriget överfördes genom lagstiftning vård och omsorg, skola och utbildning till statlig eller kommunal förvaltning. Kyrkan som var beroende av staten, ställde sig i

²⁷¹ Wikander 2003, s 200 – 203.

²⁷² Wejryd 2005, s 189.

²⁷³ Nedtecknat under Gustav Möller. Svenskt Biografiskt Lexikon. Band 26, s 236. 1987 – 1989.

²⁷⁴ Wejryd 2005, s 189.

²⁷⁵ Inghammar 2005, s 175. Wejryd 2005, s 189.

²⁷⁶ Evertsson 2002, s 208

²⁷⁷ Leis 2004, s 97-98.

stort solidarisk med sekulariseringen inom dessa områden och accepterade samhällets framgångsrika välfärdspolitik. Inom socialdemokratin stod kristendomen för många, som symbol för det gamla klassamhälle. Religionen var en privatsak, därför skulle kyrkans och statens angelägenheter ej sammanblandas. Religionsfrihetsprincipen och positivistiskt vetenskapsideal var ledande, kyrkans kompetensområde ingick inte här. En känd förespråkare för denna ståndpunkt var Hedenius (1908 – 1982).²⁷⁸ Hans kristendomskritik förenades med socialdemokratin i att sekularisera människovården enligt grundprincipen, att endast metoder som vetenskapligt kunde prövas och argumenteras rationellt, skulle sanktioneras av staten.²⁷⁹

Kvinnors möjligheter i övrigt inom Svenska kyrkan

Diakonissor, församlingssystrar och kvinnliga missionärer fortsatte att vara en möjlighet till anställning för kvinnor, som upplevde en kallelse till tjänst inom Svenska kyrkan.

Ester Lutteman invaldes 1938, till uppdraget att vara ledamot i kyrkomötet. Hon blev därmed en av de första kvinnliga ledamöterna i detta beslutande organ.²⁸⁰

Debatten om kvinnors utsikter till tjänst inom kyrkan utan att prästvigas fortsatte dock. Margit Sahlin(1914 – 2002), hade trots meriter ingen möjlighet till anställning inom Svenska kyrkan. Sahlin hade redan 1938 formulerat tanken på ett kvinnligt kyrkligt vigningsämbete med inriktning på själavård, förkunnelse och undervisning, som var exklusivt och helt skilt från männen. Att leda gudstjänster eller sakramentsförvaltning skulle inte ingå, vilket föranledde starka motreaktioner från svenska kvinnorörelser. I maj samma år uppvaktades både kvinnoorganisationer, enskilda kvinnor, ecklesiastikministern Artur Engberg och ärkebiskop Erling Eidem (1880 – 1972).²⁸¹ Kvinnorörelsen begärde en utredning om kvinnliga präster. Förkunnelse och sakraments - förvaltning hörde samman i en evangelisk luthersk kyrka och allas lika värde skulle respekteras, utan hänsyn till kön, klass, nation eller ras.²⁸² Men motståndet mot kvinnors rätt till prästämbetet fortsatte.²⁸³

²⁷⁸ Ingemar Hedenius. I början av 1940- talet kritiserade Hedenius starkt både nazismen och kommunismen som uttryck för totalitära ideologier. De stred mot den humanistiska och demokratiska etik han företrädde, som han menade syftade till människans välfärd i det privata och offentliga livet. Hedenius ville med förnuftets hjälp slå vakt om mänskliga värden. Enligt Hedenius förhöll det sig likadant med religion och kristendom, vilka innehöll utsagor och påståenden som det inte fanns några förnuftiga skäl att anse som sanna. Kritiken riktades nästan enbart mot svensk luthersk teologi sådan han mötte den hos ledande teologer och biskopar. Brohed 2005, s 207.

²⁷⁹ Christensson 2006, s 140-142.

²⁸⁰ Brohed 2005, s 43.

²⁸¹ Erling Eidem var ärkebiskop 1931 – 1950. Artur Engberg var vårt lands ecklesiastikminister 1932 – 1936. Nationalencyklopedin. Femte bandet. 1991.

²⁸² Margit Sahlin hade 1943 avlagt teologie kandidatexamen och före det disputerat i litteraturvetenskap. Det var på uppdrag av Manfred Björkqvist som hon 1938, formulerade sina tankar i tidskriften "Vår lösen". Vid denna tidpunkt avvisade Sahlin själv tanken på, att kvinnor skulle prästvigas med hänvisning till kommande konflikter

Rättvik före, under och efter andra världskriget

Ungdomskretsen fortsatte att besöka intagna på Utbygården och bjuda på kaffe en gång om året, förutom att församlingssystemen gjorde regelbundna besök här. Ålderdomshemmet kallades i bygden ”Fattiggården”. Här inhystes sedan 1909 gamla och sjuka, när de inte längre kunde klara sig själva. Tack vare jordbruk och trädgårdsskötsel var gården självförsörjande. Två anställda drängar med familjer, samt intagna fick hjälpa till efter förmåga.²⁸⁴

”Sinnessvaga och psykiskt defekta” var också på Utbygården. Dåvarande föreståndare menade ”att Utby skulle vara ett hem för gamla och sjuka”.²⁸⁵ Utifrån egen lång erfarenhet hade han insett det olämpliga med denna sammanblandning av intagna. 1939 hade intagna på Ålderdomshem ännu ej erhållit rösträtt.²⁸⁶ Föreståndarens maka som varit föreståndarinna ända från början, skrev om sina tjänsteår i samband med sin pensionering 1939.²⁸⁷

Utbygården var i behov av upprustning för att uppfylla gällande krav för Ålderdomshem. Länsstyrelsen hade därför i flera år gjort erinringar mot kommunen avseende detta.²⁸⁸ Men det kom ännu att dröja flera år, innan kommunen byggde moderna bostäder för pensionärer.

De kommunala utgifterna blir från mitten av 1940-talet mer reglerade efter lagstiftning på många områden, exempelvis sociallagstiftningen, skolreformen och bostadspolitiken.²⁸⁹ Den

inom församlingarna. Förslaget diskuterades 1938 vid Allmänna Kyrkliga Mötet. Kvinnorörelsen delade ej Sahlins uppfattning och deras skrivelse var främst riktad till regeringen. Brohed 2005, s 158 – 159.

²⁸³ Ann-Sofi Ohlander *Ofullständigt om Svenska kyrkans 1900-talshistoria*. Recension av Ingmar Broheds Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Band 8. 2005. I Svensk kyrkotidning nr 17 2006, s 219 – 220.

²⁸⁴ Till Utby hörde lantbruk och trädgårdsodling. Två anställda skötte egendomen till 1948. Kerstin Stenhols. Född 1922 och bosatt i Utby. Med i Södra Arbetskretsen från 1940-talet. Jan. 2007. Samtal med förf.

²⁸⁵ Det var ”med vemodigt sinne” Föreståndaren Enok Hellström, efterkom Förbundets uppmaning, att göra ett uttalande om den ”gångna tiden”. Hellström var sedan Utby Ålderdomshem byggts 1909, dess föreståndare. När han 1934 fyllde 60 år och varit fattigvårdsföreståndare i 25 år, hade han uppvaktats av kommunen ”med fagert tal och blommor”. Året därpå 1935 ”voro samma personer färdiga att ohört döma mig till avsättning”. Detta för hans uttalande, att ”sinnessvaga och psykiskt defekta” ej skulle bo på Ålderdomshemmet, ”som skulle vara ett hem för gamla och sjuka”. Hellström skrev, ”att arbetet bland de gamla och sjuka har alltid varit mig kärt och har, trots det elände, som understundom möter en fattigvårdsföreståndare, innerst känt tacksamhet för mitt kall”. *Svensk Fattigvårds och Barnavårds Tidning* 1935, s 273.

²⁸⁶ Frågan om fattigvård och rösträtt, hade väckt debattintresse hos läsarna till denna tidskrift. Särskilt irriterande var ”De vackra talen av landshövdingar och präster vid invigningar av Ålderdomshem”. En föreståndarinna hade insänt en debattartikel, där hon bl.a framfört ”Låt nu detta hem bli ett verkligt hem för de gamla och låt dem aldrig få den känslan, att de befinner sig på en anstalt.[...] Men finns förutsättningarna härför? Är det bara den politiska rösträtten som fattas? Är det så, då må den gärna införas. Men vi som arbeta på ålderdomshemmen veta, att det är långt viktigare saker som stå i vägen för att ålderdomshemmen skola bli verkliga hem.[...] Så länge Ålderdomshemmen måste ta emot alla slags hjälpbehövande, vagabonder, sinnessjuka, nervsjuka, de som blivit utskrivna från arbetshem, och de som behöva komma dit m.fl, och så länge fattigvårdsarbetet tynges av det förakt, som trots alla fina tal och vackra fraser, kan inte Ålderdomshemmen bli vad de är ämnade till. [...] Sedan må den politiska rösträtten komma som en alldeles naturlig sak.” *Svensk Fattigvårds och Barnavårds Tidning* . 1939. N: r 4, s 61 - 62.

²⁸⁷ Fru Augusta Matilda Hellström, föreståndarinna på Utbygården sedan 1909. Fru Hellström skriver inför sin pensionering: ”Avskedet från mina skyddslingar känns svårt med de gamlas tårade blickar...” *Svensk Fattigvårds och Barnavårds Tidning* . 1939. N: r 4, s 63 - 64.

²⁸⁸ Berg 1966, s 332.

²⁸⁹ Berg 1966, s 275.

kommunala socialhjälpen var avsedd, ”att träda in i de fall då andra hjälpformer inte står till buds eller inte förslår”.²⁹⁰ Här kom sannolikt syföreningskvinnornas auktionspengar behövande till hjälp.

På 1930 – talet blev det vanligare, att fru och barn följde med dit männen arbetade. Till Stockholm flyttade många. Här arbetade dalkarlarna främst som timmermän, byggnadsarbetare, murare och målare. Åren 1939 – 1942 översteg inflyttningen antalet utflyttade, några år senare ökade utflyttningen igen. Samtidigt fortsatte många att äga sin ärvda jordbruksfastighet, men lät någon släkting eller granne bruka jorden, för att på somrarna resa hem och hjälpa till med framförallt slätterarbete. Men huvudinkomsten kom från hantverksanställningen på annan ort.²⁹¹

I Rättvik hade Röda Korsets socialhygieniska arbete varit omfattande genom åren. Många hem hade fått hjälp exempelvis med förbättringar av bostäder, sänglinne, kläder och matvaror. Ett förråd av förbandsartiklar och sänglinne hade införskaffats och utlånades vid behov. En sjukbår hade anskaffats, långt innan kommunen fick egen ambulans. Kontrakt hade skrivits med två chaufförer med egna bilar. Ekonomi för allt hade skett via frivillighet, genom anordnade fester och underhållning. Röda Korsretsens syförening utförde också ett värdefullt arbete i samband med finska vinterkriget 1940.²⁹² Flera syföreningsdeltagare har berättat, att de lämnade stickade alster till Röda Korset, som sände dem vidare till Finland.²⁹³

1942 framställde dispensärnämnden till kommunalfullmäktige, ”om anställning av hemsystrar med huvudsaklig uppgift att rycka in i husmors ställe i händelse av sjukdom”. En hemsysterstyrelse utsågs, som från och med 1944 ersattes med en hemhjälpsnämnd som fick i uppdrag att utreda verksamheten.²⁹⁴ Samma år började statsbidrag utbetalas för utbildning och verksamhet för hemvårdarinnor.²⁹⁵

En händelse i slutet på andra världskriget, som syföreningsdeltagare flera gånger genom åren berättat om och som då visade dem en ny livsstil med bland annat ”gott om pengar och chewing - gum”. Den påverkade också positivt ett flertal invånare i Rättvik ekonomiskt. År

²⁹⁰ Berg 1966, s 336.

²⁹¹ Rättvikarna bosatte sig främst i Bromma, Brännkyrka, Enskede, Solna, S:t Göran och Högalid. Siffrorna på yrkestillhörighet är tagna ur de olika fackföreningarnas medlemsförteckningar. Lindberg 1961, s 183 – 192.

²⁹² Röda Korsretsens i Rättvik hade bildats 1921. Den första styrelsen bestod av Elias Hans Olsson, ordförande, landsfiskal Jonas Tellander, nämndemannen Werkmäster Hans Hansson, doktorinnan Lousise Hildebrand, fru Frida Johansson och fröken Sanna Johansson. Doktorinnan Carin Bjerner, som i många år var kretsens ordförande, hade också skrivit kretsens 20-årsberättelse. Under finska vinterkriget 1940 insamlades genom kretsen mer än ett ton kläder, massor av stickade vantar, sockor, hjälmskydd m.m. Därtill sändes mer än 2000 kronor i kontanter. Åberg 1959, s 329.

²⁹³ Flera syföreningsdeltagare berättat för mig. Förf. noteringar

²⁹⁴ Berg 1966, s 332.

²⁹⁵ Evertsson, 2002 s 115.

1944 och en period framåt, ”interneras” 21 amerikanska flygare på hotellen i Rättvik. De hade störtat med sitt flygplan utanför Falkenberg, men räddat sig med fallskärm. Amerikanarna hade gott om pengar. För både hotell, cykelhandlare, konditorier och andra affärer, betydde det ett ekonomiskt uppsving. Hela samhället präglades av deras närvaro. Vänskapsband knöts och ”tycke” uppstod i några fall.²⁹⁶

1947 uppförde kommunen ett pensionärshem med 12 lägenheter vid Sveden, Kaplagården, inte långt från kyrkan, för att i någon mån underlätta boende för äldre.²⁹⁷ Gamla kunde ej längre tas om hand av barnen, såsom tidigare varit vanligt. De vuxna barnen arbetade oftast på andra orter och var också bosatta där. Att flera generationer bodde på samma gård, var därför inte längre lika vanligt som det tidigare varit när jordbruket varit en betydande del av livsuppehållet.

Åtta kyrkliga arbetskreter med 150 syföreningskvinnor

När Ungdomskretsen 1933 överlämnade ansvaret för syföreningarna till kyrkoherden, hade 14 arbetskreter angivits, antalet deltagare var detsamma. Några arbetskreter hade gått samman eller upphört, men syföreningskvinnorna hade anslutit sig till befintliga arbetskreter. I det följande redovisas, vad som noterats om syföreningarna och deras verksamhet i ämbetsberättelserna.

Åren 1927 – 1945 fanns det 8 kyrkliga arbetskreter för diakoni och mission. Inte någon av kretsarna hade inskrivna medlemmar. Deltagarantalet var mellan 6 till 60, vanligtvis 15 – 20 personer. I Västbergs Arbetskrets och i Stora Syföreningen, var det i medeltal 30 – 40 deltagare per träff. Genom högläsning, missionsföreläsningar och någon gång missionsföreläsning, upprätthölls intresset för missionen. För sjömansvården hade endast Västra Arbetskretsen engagerat sig. Någon barnsyförening fanns det inte, men i Backa fanns en särskild syförening för yngre flickor som handarbetade.²⁹⁸

År 1937 var antalet arbetskreter sex, som hade auktioner för diakoni(hösten) och missionen(våren) och att diakonihjälpen till de fattiga förmedlades genom församlingssystrarna. En syförening: ”Barnens vänner, arbetar för beklädnad av fattiga barn”. Detta år omnämndes

²⁹⁶ Återberättats av syföreningsdeltagare genom åren. Förf. noteringar. Under andra världskriget kraschade eller nödländade över 300 stridsflygplan i Sverige. Flygarna i B – 17 planen utmärkte sig extra, som ”tuffa och kaxiga”. De som ”interneras” i Rättvik och Falun, hade tillhört ”Red Dog” flottiljen. De unga pojkarna ”talade som filmstjärnor, bjöd på *Chewing Gum* och dansade *Jitter Bug*”. Med sig i bagaget hade de fruktansvärda upplevelser. Utifrån vänskapsband och ibland ”kärleksband” som knutits, återkom flera på äldre dagar. Dala – Demokraten 18 november 2006. Syföreningsdeltagare berättat. Förf. noteringar. Nilsson, Jan – Olov. När amerikanerna kom till Rättvik. Internering av amerikanska bombflygare 1944 – 1945. *Rättvikskrus* 2007.

²⁹⁷ Berg 1966, s 334.

syföreningarnas arbetsmöten för diakoni och mission, som ”andra tillfällen”, där det stundom gavs tillfälle för prästerna till ”kyrklig undervisning och själavård”.²⁹⁹

Åren 1937 – 1943 angavs antalet kyrkliga arbetskretsar åter till åtta. Inga inskrivna medlemmar fanns. Deltagarantalet var vid träffarna mellan 6 till 60 personer, vanligtvis 15 – 20 personer. Intresset för hednamissionen uppehölls genom läsning, missionsföreläsningen och någon gång missionsföreläsning. En diakonissa avlönades av Diakonirådet, genom frivilliga gåvor, auktionsmedel och räntor från en donation.³⁰⁰

Åren 1943 – 1949 hade också 8 arbetskretsar för diakoni och mission antecknats. Vid träffarna var det 3 till 150 deltagare, vanligast 15 till 20 personer. ”Stora Syföreningen”, som träffades i prästgårdarna, hade ofta 60 - 70 deltagare. Syföreningen i Västberg samlade vanligtvis 30 till 40 deltagare vid sina sammankomster. Kyrkoherden hade antecknat, ”lyckligtvis inga inskrivna”, vid frågan om medlemsförteckning.³⁰¹ Om kvinnorna själva tillfrågats och tillåtits, att göra detta, hade det inte blivit något extra arbete för kyrkoherden.

I samband med biskopsvisitationen 1945 hade den kyrkliga verksamheten bland äldre i korthet berörts. Bland annat församlingens åtta kyrkliga arbetskretsar. Därutöver kyrkoböckeråren och Ålderdomshemmet.³⁰²

150 syföreningskvinnor var verksamma denna period i 6 – 8 arbetskretsar med 30 – 70 deltagare. För yngre flickor fanns endast en syförening och den var verksam i Backa.

Syföreningarna i Rättvik fortsatte med stöd till samma ändamål som tidigare, vilket betydde att församlingsdiakonin fortsatte att vara prioriterad. I Rättvik, liksom vad som framkommit i Wejryds undersökning om landet i övrigt, ändrades inriktningen ej under andra världskriget.³⁰³ Missionsintresset och kunskapen om missionen uppehölls genom högläsning och någon gång föreläsning. Det var vanligt vid denna tid bland Svenska kyrkans syföreningar i vårt land.³⁰⁴ För första gången började syföreningsträffarna dessa år medräknas i Rättvik, då det handlade om andra tillfällen där prästen gavs möjlighet till kyrklig undervisning och själavård.

²⁹⁸ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan visitationerna åren 1927 – 1945. Ämbetsberättelse 1842 – 1949.

²⁹⁹ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse rörande Rättviks församling av Västerås stift avgiven till stiftets Biskop den 22 mars 1937. Ämbetsberättelser 1842-1949.

³⁰⁰ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan prästmötena åren 1937-1943. Ämbetsberättelser 1842-1949.

³⁰¹ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan prästmötena åren 1943-1949. Ämbetsberättelser 1842-1949.

³⁰² R.K. NI: 3 Protokoll fört vid biskopsvisitationen i Rättvik och Bingsjö - Dådrans församlingars pastorat den 21-26 augusti 1945. Visitationsprotokoll 1868-1963.

³⁰³ Wejryd 2005, s 192.

³⁰⁴ Wejryd 2005, s 441.

Arbetskretsarnas diakoniauktioner i församlingens olika byar

Syföreningskvinnornas auktioner redovisades på samma sätt som tidigare till Rättviks Diakonikassa, för vilken Diakonirådet från och med februari 1933 ansvarade. Här framkommer vilka år och i vilken by auktion hållits, jämte det belopp som lämnades till Diakonikassan.

År 1934	Auktion i	Ingels	110,88	kronor
"	"	Vikarbyn	930,35	"
"	"	Västgärde	434,55	"
"	"	Backa	167,00	"
1935	"	Vikarbyn	300,81	"
"	"	Backa	225,00	"
"	"	Västgärde	128,85	"
"	"	Ingels	122,62	"
1936	"	Västgärde	293,74	"
"	"	Ingels	167,55	"
"	"	Vikarbyn	195,77	"
"	"	Backa	101,87	"
1937	"	Ingels	191,63	"
"	"	Vikarbyn	152,65	"
"	"	Backa	160,26	"
"	"	Västgärde	127,55	"
1938	"	Gärdsjö	126,65	"
"	"	Vikarbyn	816,65	"
"	"	Backa	144,42	"
"	"	Västgärde	129,20	"
" 10 sept.	"	Lerdal	54,00	"
" 12 dec.	Lotterier	"	198,00	"
" "	Auktion	"	76,50	"
1939	"	Vikarbyn	233,81	"
"	"	Backa	163,20	"
"	"	Ingels	139,40	"
"	Auktion + Lotteri	Lerdal	154,87	"
"	"	Västgärde	274,25	"
1940	"	Vikarbyn	901,50	"
"	"	Västgärde	127,95	"
"	"	Backa	191,00	"
"	"	Lerdal	39,57	"
"	"	Ingels	165,50	"
1941	"	Backa	96,15	"
"	"	Vikarbyn	142,90	"
1942	"	Ingels	390,00	"
"	"	Vikarbyn	709,63	"
"	"	Västgärde	425,45	"
"	"	Lerdal	225,10	"
"	"	Born	50,00	"
1943	"	Vikarbyn	554,25	"
"	"	Lerdal	308,89	"
"	"	Västgärde	618,85	"

	”	”	Ingels	308,80	”
1944	”	”	”	176,80	”
”	”	”	Vikarbyn	138,42	”
”	”	”	Backa	445,68	”
”	”	”	Utby	440,15	”
”	”	”	Lerdal	343,84	”
1945	”	”	Ingels	222,00	”
”	”	”	Vikarbyn	228,55	”
”	”	”	Utanåker	317,43	”
”	”	”	Lerdal	358,31	” ³⁰⁵

Summa: 13 322,98 Kronor

I december 1938 hade Lerdal haft sin första auktion, som noterades i Diakonikassan. Tidigare hade Lerdal hört samman med ”Centralkretsen”, vilken ej stått under Ungdomskretsens ansvar och inte heller 1933 kommit att stå under kyrkoherdens ansvar. Intressant är att lotteri för första gången noterades 1938 i Lerdal i samband med auktion. Lotteritillstånd hade erhållits för 1940 – 1941 till en kostnad av 13,20 kronor. 1941 hade det hållits auktioner endast i Vikarbyn och Backa. 1942 hade Born haft ett lotteri. Utby och Utanåker anordnade auktioner 1944 och 1945. Redovisning till denna kassabok gjordes sista gången 1945.³⁰⁶

Syföreningskvinnornas auktioner 1934 – 1945 hade totalt inbringat 13 322,98 kronor. Ungdomskretsen upphörde helt 1945 år.³⁰⁷ Men auktionsmedlen hade efter 1933 fortsatt att införas i ”Diakonikassan”, fastän kyrkoherden ansvarade för de syföreningar Ungdomskretsen tidigare ansvarat för.

Rättviks Diakonikassa redovisades även i Diakonikretsens och diakonirådets räkenskaper från och med 1931. Men här hade diakoniauktionernas summor sammanslagits för varje år. I vilken by auktionen hållits, hade ej angivits här. 1946 – 1948 hade följande summor redovisats, årsvis sammanställda.³⁰⁸

År	1946	Diakoniauktioner	2 512,21	Kronor
”	1947	”	2 470,15	”
”	1948	”	3 757,18	”

Summa: 6 478,54 Kronor

³⁰⁵ R.K. PIII: 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. Rättviks Diakonikassa 1913 – 1945. (kassaböcker) 1913 - 1965.

³⁰⁶ R.K. PIII: 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. Rättviks Diakonikassa 1913 – 1945. (kassaböcker) 1913 - 1965.

³⁰⁷ R.K. PIV:2 Rättviks kyrkliga ungdomskrets. Årssammanträde på Stiftsgården 29/4 1945. Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. (Matriklar, ämbetsberättelser m.m.) 1913-1945.

³⁰⁸ R.K. PIII: 6. Diakonikretsens och Diakonirådets arkiv. (räkenskaper, insamlingar, diakonissans resor 1961 – 1967). 1931 – 1976.

19 801,52 kronor uppgick den totala summan syföreningskvinnorna genom diakoniauktioner arbetat in till Rättviks Diakoni mellan åren 1934 – 1948.

Gåvor hade därutöver förmedlats till Diakonikassan, mest via församlingssystrarna, dessutom större enskilda gåvor som fondmedel och kollekter.³⁰⁹

Utdelning till fattiga inom församlingen 1934 - 1948

Diakonirådet med kyrkoherden som ordförande, beslutade hur mycket som varje år delades ut från Diakonikassan. Utdelningen förmedlades mestadels via församlingssystrarna. Efter 1945 ändrades benämningen ”Utdelning”, till ”Diakonikassan diverse gåvor”.

22 906,84 kronor utdelades totalt 1934 – 1948 till fattiga och som konfirmandpengar³¹⁰

Summa utdelning, löner, förbrukningsmaterial och apoteksvaror

22 906,84 kronor hade 1934 – 1948 utdelats till fattiga, mestadels i form av kontanter till jul. Diakonikassan hade också fortsatt ansvar för den sist anställda församlingssystemens lön. När Rättviks första diakonissa anställdes 1945, erhöll hon sin lön från denna kassa. Till samtliga anställda systrars verksamhet utbetalades ersättning för apoteksvaror och förbrukningsmaterial från Diakonikassan till och med 1945.

Den totala lönesumman för en syster uppgick under dessa år till 34 705 kronor.

Förbrukningsmaterial och apoteksvaror hade bekostats med 889,85 kronor.³¹¹

Syföreningskvinnornas auktionsintäkter hade under dessa år inbringat totalt 19 801,52 kronor. Detta betydde avseende utdelning till fattiga, att endast 3 095,32 kronor tagits i anspråk av Diakonikassans övriga intäkter.

³⁰⁹ R.K. Gåvor som förmedlats via församlingssystrarna uppgick till 4610,26 kronor. 1936 erhöles som fondgåva från Bergsmans Brita Karlsdotter 75000 kronor. 1942 skänkte Mårs Erik Eriksson 1000 kronor som fondmedel. Kollektor uppgick för perioden 1934 - 1948 till 13277,07 kronor. (Ej återfunnit redovisning för kollektmedel 1934 och 1935.) PIII: 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. Rättviks Diakonikassa 1913 – 1945. (kassaböcker) 1913 - 1965. R.K. PIII: 6. Diakonikretsens och Diakonirådets arkiv. (räkenskaper, insamlingar, diakonissans resor 1961 – 1967). 1931 – 1976.

³¹⁰ R.K. De summor som utdelades var från 1934 till 1948 följande:

950+970+1751,13+1840+1920+1870+1990+1615+2290+1350+600(=konfirmandpengar

1945)+700,43+1310,25+1111,28=22906,84. PIII: 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. Rättviks Diakonikassa 1913 – 1945. (kassaböcker) 1913 - 1965. R.K. PIII: 6. Diakonikretsens och Diakonirådets arkiv. (räkenskaper, insamlingar, diakonissans resor 1961 – 1967). 1931 – 1976.

³¹¹ 1934 Erhöll församlingssystemet Fanny Sundstedt 1562 kronor i årslön och 1947 hade diakonissan Karin Adolfsson 3 557,40 kronor i årslön. Hyra, ved, telefon och lyse betalades också ur Diakonikassan till en syster. F.o.m 1942 även pensionsavgifter. R.K. PIII: 1 Diakonikretsens och diakonirådets arkiv. Rättviks Diakonikassa 1913 – 1945. (kassaböcker) 1913 - 1965. R.K. PIII: 6. Diakonikretsens och Diakonirådets arkiv. (räkenskaper, insamlingar, diakonissans resor 1961 – 1967). 1931 – 1976.

Ungdomskretsens fortsättning och upphörande 1945

Ungdomskretsen hade bildats 1913 och fortsatt sin verksamhet genom åren. Kassör och sekreterare hade kvinnor oftast varit. 1935 hade Syster Fanny invalts till husmor. Men som ordförande och vice ordförande stod alltid komministrarna.³¹²

Rättviks Scoutkår ingick från och med den 27 april 1936 i Ungdomskretsen.³¹³ Gunnel Larsén, född 1924, var som ung med i Ungdomskretsen några år och sedan i scouterna, som hon mindes, först ingick i Ungdomskretsen. Gunnel minns också, att de hjälpte till med Julmarknaden som hölls i Församlingshemmets ”Lilla Sal”.³¹⁴

1927 – 1945 var 32 medlemmar (13 män och 19 kvinnor) anslutna. Den verksamhet som bedrivits var bibelstudium, ”utan nämnvärd anslutning”. För manlig ungdom hade det ej anordnats några särskilda möten.³¹⁵

1937 – 1943 uppgavs, att Rättviks Kyrkliga Ungdomskrets hade månadsmöten, men inga särskilda möten för manliga ungdomar. Bibelstudium hade förekommit sporadiskt. Nu noterades inte längre, hur många kvinnliga respektive manliga medlemmar som ingått.³¹⁶

Ungdomskretsen hade sitt sista årssammanträde den 29 april 1945 på Stiftsgården.³¹⁷ Därvid reorganiserades också Blomsterfonden, då Ungdomskretsen tidigare ”stått för” denna fond. Dess uppgift skulle vara av sådan art, att den var värd stöd från samtliga sockenbor, varför dess organisation några månader tidigare diskuterats i ortspressen, under ”Ordet fritt”.³¹⁸

Vid biskopsvisitationen 21 –26 augusti 1945 framkom, att ”ungdomen höll på att glida undan kyrkans inflytande”. Det betonades, att ett helt nytt ungdomsarbete måste byggas upp från grunden. Scoutarbetet som diakonissan var ledare för sågs, ”som hoppingivande”.³¹⁹

³¹² R.K. Några som varit sekreterare i Ungdomskretsen var: Snis Kerstin Persson, Tapp Gunhild Jonsson (var mycket med Syster Gerda, senare Ersta diakonissa med tjänstgöring i Kalmar alla arbetsår) Elsa Wilkenson m.fl. PIV:2 Rättviks Ungdomskrets arkiv 1913 - 1945. (matriklar, ämbetsberättelser m.m.)

³¹³ R.K. Utdrag från protokoll till styrelsen för Rättvik Församlingshem. Skrivelse, där det bestämdes, att Rättviks Scoutkår skulle ingå i Ungdomskretsen och kontrakt upprättades som rörde hyran av kårlokalen. PIV Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Diverse skrivelser 1936. !904-1949.

³¹⁴ Larsén, Gunnel. Född 1924. Samtal med förf. okt. 2004. Förf. noteringar.

³¹⁵ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan visitationerna åren 1927 – 1945. Ämbetsberättelse 1842 – 1949.

³¹⁶ R.K. Här rapporteras därutöver under ”Ungdomsverksamhet”, att det finns en scoutkår i anslutning till Sveriges scoutkår, med ca 40 medlemmar. Kaplanen är kårchef och Syster Karin är medhjälpare. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan prästmötena åren 1937-1943.

³¹⁷ R.K. Rättviks kyrkliga ungdomskrets. Årssammanträde på Stiftsgården 29/4 1945. PIV:2. Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. (Matriklar, ämbetsberättelser m.m.) 1913-1945.

³¹⁸ R.K. PIV Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. 1904 – 1945. Blomsterfondens ändamål var varken ideologiskt, religiöst eller politiskt, utan allmänt socialt. Den gagnade alla sockenbor. Falu – Kuriren 10 januari 1945 ”Ordet fritt”. Blomsterfonden i Rättvik. Blomsterfonden. Dess stiftande och ombildning till en stiftelse. 1929 - 1945

³¹⁹ R.K. Protokoll fört vid biskopsvisitationen i Rättviks och Bingsjö - Dådrans församlingars pastorat 21-26 augusti 1945. NI:3 Visitationsprotokoll 1868 - 1963.

Tillståndet för kyrkans ungdomsverksamhet i vårt land var likadant överallt. Redan på 1930-talet hade barn- och ungdomsarbetet börjat gå tillbaka och söndagsskolan var nästan halverad. Samtidigt hade ett nytt ungdomsarbete börjat växa fram, scoutrörelsen, som tilltalade ungdomar.³²⁰

Anställda inom diakonin i Rättviks församling 1934 - 1948

Den lokala hjälpen fortsatte att till största delen, förmedlas genom de anställda församlings-systrarna, som under denna period var de personer som i det följande framkommer och vad som i källorna fanns dokumenterat om deras syföreningsdeltagande. En syster fortsatte, att erhålla lön ur Diakonirådskassan. Pastorsdiakonen som hade anställts föregående period, var involverad i att leda arbetskretsträffarna. Önskemålet att samla unga män hade ej infriats, trots att detta varit ett ständigt önskemål från ledningen inom församlingen.

Syster Gerda fortsatte att tjänstgöra i Rättvik till sin pensionering vid 55 års ålder 1939. Efter pensioneringen, bodde hon kvar i Rättvik och vikarierade periodvis. Syster Gerda avled 1958, 74 år gammal.³²¹

Täpp Gunhild Jonsson berättade, att hon i ungdomen hade nära kontakt med Syster Gerda. Gunhilds far, Täpp Jon, hade tidigt gått med i Ungdomskretsen och hjälpte genom åren Syster Gerda bland annat vid syföreningsauktioner. Till försäljningarna i Vikarbyns IOGT-lokal, kom alla som Syster Gerda hjälpt. På auktionerna kunde alla möta upp. I byarna ordnades också auktioner, när skolorna var lediga. Syster Gerda var med i arbetskretsarna och i varje krets fanns det hjälpsamma syföreningsdeltagare.³²²

Att syster Gerda varit mycket engagerad i syföreningssammanhang och julutdelning till fattiga, framkom i ett av hennes brev hem till sin syster i Småland. Den 22 november 1936, skrev hon helt kort: ”Jag står i för brinnande livet med auktioner och inköp för julutdelning”.³²³

I samband med systemens pensionering, vid avskedssamkvämet den 13 juli 1939, läste kyrkoherde Samuel Gabrielsson följande strofer ur den långa hyllningsdikt han författat:

³²⁰ Brohed 2005, s 92.

³²¹ Syster Gerda föddes i Lofta församling i Småland. Planerna var, att hon skulle komma efter sin pojkvän till Amerika, hon hade t.o.m lärt sig en del engelska. Men Gerda förbjöds av sin mor. Som en följd härav avlade G.L. ett löfte, att viga sitt liv till hjälp åt andra. Syster Gerda ligger begravd i Västra Ed, Småland, i familjegraven. Föräldrarna hade flyttat från Lofta till Västra Ed. Borum - Halvars 1995.

³²² Täpp Gunhild Jonsson (1911-2003), född i Vikarbyn. Det var Syster Gerda som inspirerade Täpp Gunhild, att bli diakonissa. Hon började på Ersta 1937 och missiverades till Kalmar, där hon verkade i hela sitt liv. Täpp Gunhild Jonsson. 1994 nedtecknade minnesbilder, hos förf. Sina sista år tillbringade Syster Gunhild på servicehus i Boda, Rättviks kommun. Tillägg förf.

”Och våra syföreningar hon ordnat och lett, och när det blev försäljningar, vem har ej henne sett, hur glad och varm hon räckte sin arm med gåvor till Täpp Jons hand.”³²⁴

I ett tal på Samariterhemmet 1940, för blivande församlingssystrar och diakonissor, berättade Syster Gerda om sina tjänsteår i Rättvik. I församlingssystemens arbete ingick inte enbart att sköta sjuka och besöka gamla. Hon hade att ordna, så att behövande konfirmander skulle få kläder. Inom församlingen fanns 8 sykretsar, vilka samlades en eller två gånger i månaden. Symötesträffarna ambulerade från hem till hem i den aktuella byn. ”Den som kunde och ville inbjöd till symöte och svarade för det materiella. Oftast gjordes planen upp för månader framåt. ”För den andliga underhållningen svarade i regel någon präst. Endast vid kafferasten, hade deltagarna tillfälle att tala med varandra.” Arbetskretsarnas arbete pågick i regel från november till slutet av maj. Försäljningar hölls för diakoni i december och för missionen i maj. Det ingick i hennes arbete, att planera för symöten och försäljningar. Att ordna för och vara med om försäljningar upplevde hon, som ”trosprövande”. Detta för att det inte i förväg gavs garantier för att det skulle lyckas. Hon tyckte, att var det ”trosstärkande”, när människor kom med gåvor av allehanda slag och som såldes med gott resultat. Diakoniauktionerna var spännande och stämningen var god. När diakoniauktionerna var avklarade, tog julutdelningen med gåvor till behövande vid. Systemen hade i förväg gjort upp listor med namn på de församlingsbor, som skulle ihågkommas. De flesta varor hade inköpts i parti för det blev billigare. Hon visste vad var och en mest behövde. Skor, lakan att byta med, filter, ibland ett förkläde och matpaket var inte ovanligt.³²⁵

Församlingssystem Frida Karlsson anställdes 1924 och avlönades av diakonikassan. Från 1938 utbetalades lönen av kyrkorådet. Härvid återgick Syster Gerda till att avlönas av diakonirådet under sitt sista tjänstgöringsår. Förändringarna var en följd av omläggningen inom distriktssjukvården.³²⁶ Församlingssystem Fanny Sundstedt, som anställdes 1933, övergick till distriktsskötersketjänst 1938.³²⁷ Församlingssystem Märta Abrahamsson anställdes 1939 av Rättviks Diakoniråd. Från 1942 och resten av perioden, avlönades systemen av kyrkorådet. I

³²³ Gerda Larsson till sin syster Ester den 22/11 1936. Kopia hos förf.

³²⁴ Gabrielsson, Samuel. ”Bordsvisa” vid avskedssamkväm den 13 juli 1939 för syster Gerda Larsson. Erhållet av Skol-Hanna i Vikarbyn 1994. I pärm hos förf.

³²⁵ Gerda Larsson. *Hälsningar från Samariterhemmet*. Nr. 4 1940.

³²⁶ R.K. Den nya organisationen innebar även, att församlingssystrarnas löner höjdes till samma nivå som distriktssköterskornas, 2 200 kronor/år. KIIIa:4 Kyrkorådsprotokoll 13/2 1938 § 5, 6. Kyrkorådsprotokoll 1929 – 1939.

³²⁷ R.K. PIII:7 Diakonirådssammanträde 13/2 1938 1§ Protokollsbok för Rättviks Diakoniråd. 1933 – 1967. Syster Fanny, som första åren tjänstgjort i Rättvik, sedan i Vikarbyn, avflyttade från Rättvik till Särna 1946. ”Syster Fannys kaffevisa”, vid ett avskedssamkväm för Syster Fanny 27/1 1946. R.K. PIV: 1Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. Diverse skrivelser. 1941 – 1946. 1904 – 1949.

kontraktet från Samariterhemmet stod bland annat, att ”Systemen skulle föra kassabok och anteckningar över gåvor i kontanter och natura, som mottagits av henne och förmedlats till hjälpbehövande”.³²⁸

Pastorsdiakon Fredrik Wiklund var åren 1934 – 1937 anställd som församlingsdiakon och från 1937 som kontraktsassistent.³²⁹ Hans deltagande i syföreningar var inskrivet i arbetsinstruktionerna, men det har inte någonstans i källorna framkommit, att han förmedlade gåvor eller annan hjälp direkt till behövande församlingsbor. Inte heller lyckades han samla unga män, vilket hade fortsatt vara en ständig förhoppning från ledningen, då man härifrån ännu ej insett vilken resurs de 150 syföreningskvinnorna var.

1938 tillsades församlingssystrarna, att prioritera syföreningsarbete före sjukvårdsinsatser

Landstingets övertagande av ansvaret för sjukvården, avspeglades också i Rättvik. Vid omläggningen till landstingsanställda distriktssköterskor 1938, minskades antalet församlingssystrar från tre till två i Rättviks församling.³³⁰

För kvarvarande anställda systrar innebar detta en avgörande förändring, beträffande prioritering av arbetsuppgifter. I ett brev till Samariterhemmets föreståndare Otto Centerwall, i början av år 1938, tog komministern i Rättvik upp den förestående omorganisationen och därtill hörande instruktioner för Församlingssystrarna. Tillsammans med syster Gerda, diskuterade han vid ett möte förändringarna. Syster Frida hade varit bortrest vid tillfället. Det nya förslaget innebar, att systrarna helt skulle ställas under Diakonirådet. Att doktorn skulle vara deras förman hade strukits, liksom att de skulle arbeta enligt för sjukvårdsarbetet gällande regler. Detta för att de, ”illoljalt, utnyttjades av mindre välsinnade läkare och distriktssköterskor, som inte skulle kunna lasta av sig besvärliga och tröttande sjukvårdsuppgifter på systrarna, hur mycket som helst”. Komministern framhöll, att Systemen med gott samvete skulle kunna säga: ”Nej, nu har jag en syförening” eller till och med, ”att hon behövde vila”.³³¹

Kyrkligt scoutarbete växte fram, med diakonissan som ledare

Efter det att landstinget övertagit ansvaret för landsbygdens behov av sjukvård genom sina distriktssköterskor, efterfrågades från församlingen en diakonissa med utbildning för socialt

³²⁸ R.K. Kontrakt mellan Diakonissanstalten Samariterhemmet och Rättviks församling. OIV 1/ Kontrakt för församlingssystrar i Rättvik 1917-1946. Liggare över församlingssystrar i Rättvik.

³²⁹ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan visitationerna åren 1927-1945 angående Rättviks församling. Ämbetsberättelser 1842-1949.

³³⁰ R.K. PIII:7Diakonirådssammanträde 13/2 1938 1§. Protokollsbok för Rättviks Diakoniråd. 1933 – 1967.

³³¹ R.K. Brev från Tuus till Samariterhemmets Föreståndare Dr. O Centerwall. Rättvik den 4 jan. 1938. OIV2/ Instruktioner för församlingssystrar och diakoniarbetare 1928, 1933 och 1963.

arbete, främst bland barn- och ungdomar, utöver sjukvårdsutbildning. 1942 anställdes därför Rättviks första diakonissa, Karin Adolfsson,³³² som vid Samariterhemmet genomgått den nya utbildningen, vilken motsvarade församlingens nya behov.³³³

Diakonissan var i sin tjänst medarbetare i Svenska scoutförbundets ungdomsarbete och ledare för vargungarna.³³⁴ Anslutna till scoutverksamheten var 32 ungdomar.³³⁵ Under sina sju år i Rättvik arbetade diakonissan i socialt - diakonalt ungdomsarbete och söndagsskoleverksamhet, utöver hembesök med sjukvårdsuppgifter. De instruktioner som utfärdades 1943, befäste i § 1, att ”diakonissan skall [...] i mån av tid och krafter deltaga i det mer interna församlingsarbetet”..³³⁶ Syster Karin var Rättviks församlings första församlingsdiakonissa.³³⁷ I hennes arbetsuppgifter ingick ”kristligt sociala och församlingsmässiga uppgifter” och endast när behov påkallades och mera tillfälligt skulle sjukvårdsuppgifter ingå”.³³⁸ Samhällsförändringarna hade medfört, att systrarnas sjukvårdsarbete minskade till förmån för socialt – diakonalt arbete, vari ingick både syföreningsarbete och scoutverksamhet.

Församlingssystrarna och diakonissan som tjänstgjorde i Rättvik, hade samtliga utbildats vid Samariterhemmet i Uppsala.³³⁹

Handbok för syföreningarna utkom 1945

Vid andra världskrigets slut utkom en handbok för syföreningar. Denna handbok ger belägg för, hur man från kyrkan centralt såg på och uttryckte rådande kvinnoyn, samt syföreningskvinnornas roll inom kyrkans struktur. Här uppmärksammades syföreningarnas tysta och tålmodiga arbete i vårt land. Boken innehöll både saklig upplysning och vägledning. Centralt var

³³² Karin Adolfsson (1913 - 2001). Utbildad och invigd vid Samariterhemmets Diakonissanstalt, Uppsala. Efter sin vigning, kom hon till Rättvik 1942. Karin tjänstgjorde i Rättvik till 1949, då hon föreslogs till tjänst i Paris och begärde tjänstledigt i två år. Borum - Halvars 1993.

³³³ Leis 2004, s 98.

³³⁴ Då Syster Karin fick bostad i Backa, kallades hon även för ”Backa - Karin”. Hon var, förutom alla sina arbetsuppgifter som diakonissa, också en mycket omtyckt ledare, ”Akela”, för vargungarna. Harry Lissollas, fd vargunge. Falu - Kuriren 20 april 2001.

³³⁵ R.K. Nu efterfrågas under ”Ungdomsverksamhet, kyrklig scoutverksamhet”. En scoutkår som är ansluten till Sveriges Scoutförbund finns. 12 vargungdomar ledda av Syster Karin i Backa. 32 scouter finns. Kårchef är Pastor Ekström, vice kårchef Pastor Forsgren. Avdelningschef är Stiftsgårdens vaktmästare, idrottsledare Wennmark. NII:1 Ämbetsberättelser 1842-1949.

³³⁶ R.K. OIV2/ Instruktioner för församlingssystrar och diakoniarbetare 1928, 1933 och 1963.

³³⁷ Den 3 dec. 1898 innebar en vändpunkt i svensk pastoralhistoria. Församlingar i Svenska kyrkan kunde nu anställa icke prästvigda personer i pastoral verksamhet. Kyrkoförsamlingar behövde icke längre gå administrativa omvägar via privaträttsliga diakoniföreningar eller andra konstruktioner. Bexell 2003, s 220 –221. Wejryd 2005, s 132.

³³⁸ R.K. OIV 2 Uttalanden inom diakonirådet angående diakonissans (församlingssystemens) sjukvårdsåtaganden. Utdrag ur protokoll vid diakonirådets sammanträde 8 februari 1942. § 9. Instruktioner för församlingssystrar och diakoniarbetare. 1928, 1933 och 1963.

³³⁹ Borum – Halvars 1993.

här syföreningarnas inre och yttre organisation, uppgifter och arbetsmetoder, rekryteringsproblemen, insats för församlingen, diakonien, missionen och sjömansvården.³⁴⁰

I ett avsnitt hävdade biskop Tor Andrae bland annat som utmärkande för kvinnan, att vägen mellan hjärta och hand var kortare för henne, än vad det var för mannen, belyst av berättelsen om ”lärjunginnan” Tabita, Dorkas i Apg. 9:36-39.³⁴¹

Det framkom i Wejryds undersökning, att denna berättelse hade inspirerat många kvinnor, att ge sin syförening detta namn.³⁴² Vid efterforskningar i Rättvik, fann jag endast en Dorkasförening och den existerade omkring år 1900, inom sjundedagsadventisterna.³⁴³

Genom att lyfta fram Tabita som förebild för syföreningskvinnor, uttryckte biskop Andrae ett stöd för särartstänkande. Likt Tabita skulle kyrkans kvinnor styras av hjärtat, tjäna och göra frikostiga kärleksgärningar medan männen styrdes av hjärnan och stod för det intellektuella.³⁴⁴

Handboken framhöll även syföreningarnas uthålliga insatser, för anställandet av församlingsdiakonissor, vilka med syföreningarnas hjälp kunde dela ut till fattiga, julgåvor, anordna julfester för gamla m.m. Betydande summor insändes även till anstalterna där diakonissor och församlingssystrar utbildades.³⁴⁵

Förhållandet män – kvinnor vid denna tid

Under denna period uppgavs, att det fanns en kyrkobrödrakår sedan 1937. Antalet medlemmar var 15, med köpmannen Sven Jakobsson som ledare. Härutöver var samtliga deltagare namngivna. Kårens arbetsformer var: Bibelsamtal, föredrag, samkväm och på sistone församlingsaftnar. Någon gång gav man stöd till sjömansvården.³⁴⁶

Detta illustrerar vad som framkommit överallt inom Svenska kyrkan enligt Wejryds undersökning. Vissa år samlade syföreningarna in mera pengar än vad kyrkofolket gav i kollekt.

³⁴⁰ Hassler 1944.

³⁴¹ Andrae 1944, s 9.

³⁴² Vid insändandet av svar till Syföreningsprojektet, hade många uppgivit detta som namn på sin syförening. Wejryd 2005.

³⁴³ R.K. NII:1 Att det fanns sjundedagsadventister omnämndes under 7) Sektbildningar. Berättelse af pastor i Rättviks församling, afgiven till 1900 års prestmöte i Vesterås Stifts presterskap. Ämbetsberättelser 1842 –1949. År 1910 var 70 personer anslutna till sjundedagsadventisterna. Under flera år utövade de välgörenhet genom att sy kläder till behövande, hjälpa sjuka och andra nödställda. Selim – Åberg 1959, s 287, 300.

Borum – Halvars 2004.

³⁴⁴ Wejryd 2005, 460 – 461.

³⁴⁵ Ersta erhöll 1937 – 1940 omkring 55 000 kronor, Samariterhemmet i Uppsala fick 1940 i bidrag från 226 syföreningar 11 310 kronor. Rosenberg 1944, s 55 – 63.

³⁴⁶ R.K. NII:1 Ämbetsberättelse för tiden mellan visitationerna åren 1927-1945. Ämbetsberättelse 1842-1949.

Trots detta omnämndes syföreningarna i ämbetsberättelserna med färre rader, än de fåtaliga kyrkobröderna, vilket visade skillnaden, hur män och kvinnor värderades.³⁴⁷

Några församlingsbors syföreningsminnen från dessa år

Syföreningen i Västberg uppgavs ha bildats 1905, med syfte att stödja ”hednamissionen”.³⁴⁸ Västra kretsen, som syföreningen benämndes, övergick 1933 från Ungdomsarbetskretsens ansvar till kyrkoherdens.³⁴⁹

Sven Snis, född 1922 och bosatt i föräldrahemmet i Västberg till 1946, minns syföreningsträffarna, som hans Mor inbjöd till i barndomshemmet. ”Det var högtidsstunder för tanterna, att få träffas och handarbete, prata och dricka kaffe. Prästen var med och sjöng.” Sven minns också hur syföreningskvinnorna arbetade. I början på hösten insamlades pengar i byn, för att köpa material till ett täcke, vilket sedan förfärdigades i deras kök. Snis Anna och Lilly Mor sydde på det flera dagar i rad, tills det blev klart. Täcket blev fint och tog stor plats. Pengar fick man in, genom att sälja lottlistor i byns olika gårdar. Dragning förrättades sedan av prästen, vid någon av kretsens träffar i något hem i byn. Handarbeten med mera försålles vid julauktionerna, som hölls i någon skola.³⁵⁰

Södra Arbetskretsens tillkom någon gång efter 1926. Detta hade varit ett önskemål från kvinnorna i ”Sörbygge”, då det tidigare fanns en syförening i den norra delen. Prästerna hade ansett, att det blev för betungande för dem och hade därför inte velat gå kvinnorna till mötes. Men om en assistent, pastorsdiakon anställdes, för att avlasta prästerna, skulle det bli möjligt, att starta en arbetskrets i Södra delen. Vidare menade prästerna, att syföreningsträffarna inte kunde hållas på en kvantitativt hög nivå, utan deras närvaro. De ansåg också, ”att vinsterna blev 200 % större vid auktionerna, om de var med, samtidigt som ett större antal människor kom i kontakt med dem”.³⁵¹

Kerstin Stenhols, född 1920, bosatt i Utby i alla år, berättade att hon redan som tjuugoåring kom med i Södra Arbetskretsen. Hennes mor, liksom grannfrun hade flitigt deltagit i syföreningsträffarna. För Kerstin betydde gemenskapen i Arbetskretsen, att hon fick större bekant-

³⁴⁷ Wejryd Sy för livet. Svenska kyrkans syföreningar 1844-2004. Nyhetsbrev Nr 2 1.12 2003.

³⁴⁸ R.K. Berättelse af pastor i Rättviks församling afgiven till Biskopens visitation 17 och 18 juni 1905. Här efterfrågades också, om något understöd lämnades till mission bland lapparna, diakonissanstalten, diakonanstalten eller Fjellstedtska skolan. Inget understöd hade lämnats till någondera. NII:1 Ämbetsberättelser 1842 – 1949.

³⁴⁹ R.K. Utdrag ur protokoll vid sammanträde med Rättviks kyrkliga Ungdomskrets 23 januari 1933. Handlingar rörande Ungdomskretsens ställning inom frivilligt kyrkligt arbete. PIV Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. 1904 – 1949.

³⁵⁰ Snis, Sven. Minnesanteckningar 2004. I pärm hos förf.

³⁵¹ R.K. Utdrag ur protokoll vid sammanträde med Rättviks kyrkliga Ungdomskrets 23 januari 1933. Handlingar rörande Ungdomskretsens ställning inom frivilligt kyrkligt arbete. PIV Rättviks kyrkliga Ungdomskrets arkiv. 1904 – 1949.

skapskrets och ta del av arbetet på missionsfälten. Deltagandet hade också stor betydelse för kvinnornas egen tro och livsåskådning. Kretsen anordnade försäljningar, mestadels före jul, vilket var en trevlig tillställning för bygdens folk. Inkomsterna från försäljningarna skänktes till olika hjälporganisationer.³⁵²

Ingrid Åkerlund, född 1913, har i olika källor dokumenterat minnesbilder kring Diakonins Julmarknad och Rättviks kyrkliga Arbetskretsar.³⁵³ År 1946 tillträdde Glen Åkerlund, Ingrids make, tjänsten som kaplan i Rättvik. Ingrid berättar, att de kom från Leksand, där hon hade fått vara delaktig i inspirerande julförsäljningar, som satte hela socknen i auktion. Med glädje tog Ingrid därför hand om, att organisera Julmarknaden. För att bredda ansvaret och deltagandet, kom hon på idén att engagera olika föreningar för olika marknadsstånd. ”Denna idé sprack emellertid redan första året, då två föreningar blev osams om ett sockerpaket och inte mer ville medverka.” Föreningarna ville däremot gärna fortsätta som enskilda föreningar. Härav kom det sig, att Gunnel Larsén, som varit med i både Ungdomskretsen och scouterna, tog upp engagemanget i Diakonins Julmarknad, med ansvar för ”Mattombolan”. ”En mindre löst sammansatt grupp”, ansvarade för Julmarknaden under några år, fram till 1948, då Syster Inga kom till Rättvik.³⁵⁴

Sammanfattning

Syföreningsverksamheten fortsatte med lokal hjälp i samma omfattning som tidigare. Syföreningskvinnorna hade anordnat auktioner som totalt inbringat 19 801,52 kronor. Till fattiga utdelades 22 906, 84 kronor. Hjälpen var densamma som föregående period och förmedlades alltid av de anställda församlingssystrarna, främst till jularna.

Under krigsåren utdelades högre summor än efter kriget, trots att färre auktioner då anordnades några år. De tre anställda församlingssystrarnas sjukvårdsarbete och sociala hjälpinsatser var av stor betydelse för församlingborna, främst för fattiga. Den sist anställda systemen avlöndades ännu av Diakonirådskassan.

³⁵² Stenhols, Kerstin. Minnesanteckningar 2004. I pärm hos förf. I Södra Arbetskretsen finns nu bara Kerstin Stenhols och Anna Sparv, tidigare Utby, nu Knekten, Rättvik. Den 28 november 2006, anordnade de tillsammans med barn och bekanta auktion i Utanåkers Bystuga, varvid vi blev 27 personer som slöt upp. Em. prost Sune Garmo var auktionist. Duktiga medhjälpare var pojken Karis Patrik Olsson. Behållningen blev 3445 kronor, som fördelades till Rättviks diakoni och andra hjälporganisationer inom och utom landet. Förf. noteringar.

³⁵³ Åkerlund, Ingrid. ”Några återblickar på Daikonins Julmarknad i Rättvik.” 1994. Kyhlberg Engvall, K. 1999, s 270. ”Herren behöver den.”

³⁵⁴ Ingrid Åkerlund minnesanteckningar. Kopior av minnesanteckningar hos förf. Samtal genom åren. Förf. not.

Gunnel Larsén och lottorna fortsatte att ansvara för ”Mattombolan”, så även år 2006. Behållningen skänker de till Rättviks diakoni.

1938 övertog landstinget ansvaret för sjukvårdsarbete, som omvandlades från ”kristligt kall till borgerligt yrke”. Behovet av församlingssystrar minskade härigenom och en syster övergick till distriktsskötersketjänst. De två kvarvarande systrarna uppmanades av kyrkoherden, att prioritera syföreningsarbete och till och med vila, före sjukvårdsinsatser.

Förändringarna inom samhällets välfärdsinstitutioner medförde, att nya former av församlingsarbete med social inriktning efterfrågades inom kyrkan. Den första diakonissan anställdes 1942 och hon hade, förutom sjukvårdsutbildning, social utbildning och kom även att ansvara för scouterna, till vilka även unga pojkar anslöt sig. Diakonissan involverade också scouterna i Församlingshemmets Julmarknadsförsäljning.

Stiftets biskopar hade dessa decennier försökt, att lyfta fram syföreningskvinnornas stora betydelse. Ändå hade det endast i en ämbetsberättelse medgivits, att det ibland gavs tillfälle till undervisning och själavård i samband med arbetskretsträffar. När antalet deltagare i syföreningarna efterfrågades i ämbetsberättelsen, hade det setts som en extra arbetsbelastning att föra medlemsförteckning, varför svaret ”lyckligtvis inga inskrivna”, antecknats om de 150 syföreningskvinnorna.

Förhoppningen att med den anställde pastorsdiakonen locka unga män till kyrkligt engagemang hade inte rönt någon framgång dessa år heller och Ungdomskretsen upphörde 1945. Först med kyrklig scoutverksamhet, vilket diakonissan ansvarade för, hade unga pojkar anslutit sig.

Som jämförelse för att belysa skillnaden mellan män och kvinnor, anges de 15 kyrkobrodererna som existerade några decennier i Rättvik. Männens namn fanns nedtecknade, därtill deras verksamhet. Av de cirka 150 syföreningskvinnorna fanns ingen kvinna namngiven i någon ämbetsberättelse, under perioden 1892 – 1948.

I kontrast mot samhället i övrigt denna period, minskade syföreningskvinnornas inflytande ytterligare och utdelningen till behövande ombesörjdes alltid av de anställda församlingssystemerna. Men det var nu kyrkoherden, i egenskap av ansvarig för all församlingsverksamhet och ordförande i Diakonirådet, som fattade beslut om utdelningen av syföreningskvinnornas till Diakonikassan inlämnade auktionsmedel.

KAPITEL V

SLUTSATSER

Vilken hjälp hade Rättviks kyrkliga syföreningskvinnor på olika sätt förmedlat inom lokalförsamlingen och vad hade hjälpen bestått av från 1880-talet till 1948? Detta var den övergripande frågeställningen jag önskade besvara, vilket ej tidigare utforskats. En delfråga var, hur samhällsutvecklingen påverkat syföreningskvinnornas möjligheter till hjälpinsatser och hjälpmottagarnas behov av hjälp, liksom hur syföreningarnas funktion i samhället förändrats som en följd av välfärdssamhällets framväxt och om de också spelat en roll som pionjärer för välfärdsinsatser? Slutligen har jag också velat besvara, hur syföreningarna förhållit sig till samtidens genuskonstruktion och vilken roll har genusaspekter spelat för syföreningarnas roll inom kyrkans struktur? Frågorna har varit möjliga att besvara, i första hand genom arkivforskning, med belägg från flera samtida källor, vilket medfört att validiteten stärkts.

Från 1880-talet verkade den första lilla syföreningen helt utanför kyrkans struktur och kvinnorna beslutade själva, om den hjälp på 260 - 300 kronor per år, som de vid jul utdelade till fattiga familjer. Syföreningen noterades för första gången i en ämbetsberättelse 1892. Den hade ej tidigare angivits, för att dåvarande kyrkoherde såg syföreningsverksamhet som nyevangelism, en utomkyrklig verksamhet som hörde till väckelsen, som då växte fram också i Rättviksbygden.

Kvinnorna i den första syföreningen fortsatte sitt självbestämmande då de beslutat, att starta ett barnhem i Nittsjö år 1900. Detta efter att ha framlagt sitt förslag till kommunalnämnden året före. Genom att starta ett barnhem, kunde de ta hand om några av de fattiga och föräldralösa barn som annars utackorderades av kommunen till lägstbjudande, oavsett vårdnadshavarens lämplighet eller inte. Kommunen gav syföreningskvinnorna officiellt erkännande och stöd, genom att 1905 ha inköpt gården för fortsatt barnhemsverksamhet. 1920 upphörde

Barnhemssyföreningen, men stödet till barnhemmet i Nittsjö fortsatte via Barnhemsstyrelsen med frivilligas arbete och insamlandet av pengar. När kommunen helt övertog barnhemmet 1929, företrädde syföreningskvinnorna av en präst och föreståndarinnan. Kvinnorna i Barnhemsstyrelsen fick ej heller fortsätta med stöd till nyfödda barn, som mödrar ej kunde ta hand om. Samhällets ansvar hade utvidgats och skulle ej längre ombesörjas via frivillig välgörenhet, menade dåvarande kommunalfullmäktige.

En Ungdomskrets hade bildats 1913, som vid sitt första sammanträde beslutat, att genom auktioner och syföreningsverksamhet, samla in pengar i en diakonikassa, få till stånd ett församlingshem, anställa en församlingssystemer och bistå hennes verksamhet, anordna auktioner

på syföreningsarbeten och livsmedel till hjälp för fattiga, främst barn. Ungdomskretsen kom att ansvara för syföreningsdeltagarnas trivsel, samt bestämde auktionsdatum. Syföreningskvinnorna i de många arbetskretsarna lämnade sedan sina auktionspengar till Ungdomskretsens diakonikassa.

29 563,15 kronor var det belopp syföreningskvinnorna via redovisade auktionsintäkter inarbetade mellan åren 1918 – 1948. Den summa som under dessa år utdelades till lokal hjälp, uppgick till 32 949,51 kronor. Under trettio år utdelades endast 3 386,36 kronor mer till fattiga inom församlingen, än vad syföreningskvinnorna inarbetat för detta ändamål. Hjälpen till fattiga såg likadan ut hela perioden, avseende utdelning av pengar, matpaket, kläder och skor och bestod av högre belopp några år under andra världskriget, trots att färre auktioner anordnades under samtliga krigsår.

1918 hade Ungdomskretsen infriat ett av sin mål, då den första församlingssystem anställdes och erhöll lön, hyra, ved och lyse, jämte erforderliga pengar till apoteksvaror för sin verksamhet via diakonikassan. I syföreningssammanhang innebar det en brytpunkt, att en anställd, avlönad kvinna i sin tjänst fick utöva syföreningsarbete, förutom huvuduppgiften sjukvårdsarbete. Syföreningsdeltagande angavs ej explicit i systemens arbetsinstruktion, men det framkom i hennes dagbok, brev hem och föreläsning för blivande diakonissor, att hon alltid varit starkt engagerad i församlingens olika arbetskretsar. För att system skulle kunna fullgöra sin tjänst församlingens många byar, insamlades pengar och inköptes en cykel, en Wauksal med Engelska däck för 260 kronor, redan i april 1918.

Församlingshemmets tillkomst 1929, hade också varit en av Ungdomskretsens målsättningar, vilket kom att få positiv utveckling för syföreningsverksamheten, inte minst julauktioner som här började anordnas.

Behovet av församlingssystrar för sjukvårdsarbete var stort och i slutet av 1930-talet var tre systrar anställda för en befolkning på 7900 invånare i församlingen. Systrarnas arbete var av stor betydelse för främst fattiga. Ungdomskretsens diakonikassa utbetalde den sist anställda systemens lön. Övriga systrar erhöll lön av kyrkokassan, det vill säga kyrkoskatten.

Välfärdssamhällets framväxt och ansvarstagande medförde, att kommunen helt övertog ansvaret för barnhemmet 1929. Den största förändringen avseende sjukvårdshjälp till fattiga, inträffade 1938, då landstinget övertog ansvaret för allt sjukvårdsarbete, i samband med att kravet på ”kristligt kall” togs bort i sjuksköterskeutbildningen. Därvid övergick en församlingssystem i Rättvik, till distriktsskötersketjänst. Församlingens två kvarvarande systrar tillsades därefter, att prioritera både syföreningsdeltagande och till och med vila, före sjukvårdsarbete. Syföreningskvinnorna hade i alla år, ansvarat för samtliga anställda församlingssystrars

verksamhet, vilket inneburit pengar till inköp av apoteksvaror och förbrukningsmaterial. Den totala redovisade summa jag härvid funnit, uppgick till 1 574,21 kronor, men det framkom också, att systrarna därutöver bekostat en del utlägg själva, samt att församlingsbor lämnat exempelvis lakan, som systrarna tog hem och tvättade och lappade, för att ta med dem till ombyte i hem där linne saknades.

Syföreningskvinnornas antal ökade och var 1933 omkring 150 deltagare i 14 olika arbets-kretsar. Trots detta räknades kvinnors arbete och engagemang ej på samma sätt som mäns. Prästerna sökte ständigt nya vägar att samla unga män till kyrklig verksamhet och anställde härför en pastorsdiakon 1927. I hans arbetsuppgifter ingick, enligt arbetsinstruktionen, att leda syföreningsverksamhet. Männens antal i Ungdomskretsen ökade ändå inte, utan minskade kontinuerligt. Först när kyrklig scoutverksamhet igångsatts inom församlingen anslöt sig unga män. Scoutarbetet leddes av den först anställda diakonissan som kom till Rättvik 1942. Hon hade, utöver sjukvård en social utbildning, som motsvarade kyrkans syn på ny inriktning för att nå ungdomen och Ungdomskretsen upphörde helt 1945.

Kvinnorna i den första syföreningen, som stod utanför kyrkans organisation, var helt självständiga i beslut och åtaganden, hur deras inarbetade pengar skulle användas. Vid denna tid hade kvinnor medgivits rättigheter, att själva förfoga över egna medel. I Rättvik fanns också vid förra sekelskiftet en driftig förebild för kvinnors möjligheter. Med Ungdomkretsens tillkomst, med flertalet arbetskretsar här underställda och med en präst som ordförande, flyttades syföreningskvinnornas beslutanderätt över inarbetade auktionsmedel hit. När Diakonirådet 1933 hade bildats, samlades beslutanderätten över all syföreningsverksamhet hos kyrkoherden, som i kraft av sitt ämbete hade ansvar för all församlingsverksamhet.

Under slutet av 1930 - talet och början av 1940 – talet, försökte stiftets biskopar, lyfta fram syföreningskvinnornas stora betydelse, inte minst som den verkliga församlingskärnan och att kvinnorna vissa år inarbetade mer pengar än kyrkokollekten inbringade. Trots detta hade församlingens kyrkoherde, ansett det som en extra arbetsbelastning, om de 150 syföreningsdeltagarna antecknats som medlemmar, vilket de själva skulle kunnat ombesörja och dokumentation för eftervärlden förefunnits.

I synen på kvinnans plats vid denna tid ingick, att hon inte fick ta plats i det offentliga rummet ens med namns nämnande. Exempelvis hade syster Gerda endast tillåtits ange initialerna på sitt namn, vid referat av sitt föredrag på Samariterhemmet 1940.

En syföreningshandbok som utgavs 1945, framhävde kvinnornas underordnade roll inom kyrkans struktur som föredömlig och genom några församlingsbors berättelser har en del uppgifter kring traditionellt syföreningsarbete och engagemang i denna anda framkommit. Ett

försök till nytänkande initierades i slutet av den utforskade perioden, då ansvarig kvinnlig syföreningsarrangör inbjöd andra frivilliga föreningar i samhället till samarbete med Julmarknaden i Församlingshemmet.

I samhället ökade under hela den undersökta perioden kvinnors roll och möjligheter, men inom kyrkans ram, var bilden den motsatta. Syföreningskvinnorna hade själva mera att säga till om vid sin tillblivelse, än vad de efter att ha inorganiserats inom kyrkan mansdominerade struktur framgent kom att få.

En dokumenterad fortsättning på syföreningarnas storhetstid i Rättvik med syster Inga, som ledde och organiserade syföreningarna, skulle vara en värdefull fortsättning. Syster Inga var sjuksköterskeutbildad diakonissa i Rättvik 1949 - 1984, och utförde främst sjukvård, men under hennes ledning fick bland annat Julmarknaden ett stort uppsving.

Förkortningar

F. H - bibl.	Falu Huvudbiblotek
R. k. C.	Rättviks kommuns Centralarkiv
R. K. Försh. Diakoniexp.	Rättviks Församlingshem. Diakoniexpedition – södra distriktet
R. K- bibl.	Rättviks Kommunbiblotek
R. K.	Rättviks Kyrkoarkiv.
R.B-H.	Rosita Borum-Halvars
S-H	Diakonistiftelsen Samariterhemmet, Uppsala
U.L.A	Uppsala Landsarkiv

KÄLL - OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Hos författaren

- Adolfsson, Karin. Rättviks första diakonissa (anställd 1945 – 1949. Bosatte sig i Vikarbyn och Rättvik som pensionär. Nedtecknat minnesanteckningar om Syster Gerda 1984.
- Ehlin, Johanna. Församlingssystemer i Leksand 1911 – 1940. Johannas odaterade minnesanteckningar i original, från sin församlingssystemtjänst i Leksand i förvar hos förf.
- Gabrielsson, Samuel. ”Bordsvisa” vid avskedssamkväm 13 juli 1939 för
Syster Gerda Larsson. Erhållit kopia av Skol-Hanna i Vikarbyn 1994.
- Garmo, Sune. Berättat om ”Fattigstocken”, vid Rättviks kyrka. Nov. 2006.
- Jonsson, Tjapp Gunhild. Diakonissa. Minnesanteckningar till förf. 1994.
- Larsén, Gunnel. Samtal med förf. okt. 2004, samt andra tillfällen tidigare och senare.
- Larsson, Gerda. Brev till Ester Larsson. 22 nov. 1936. Erhållit kopia av Karin
Andersson, Skaftekulla, Småland. 1995.
- Snis, Sven. Egen berättelse om sin Mors engagemang i Västra Arbetskretsen.
Nedtecknat 2004. Kopia hos förf.
- Stenhols, Kerstin. Intervju 2004 och 2006. Minnesanteckningar hos förf.
- Åkerlund, Ingrid. ”Några återblickar på kyrkans Julmarknad i Rättvik” 1994. Kopia hos förf.
Samtal från 1986 och framåt. Intervju 2006. Minnesanteckningar hos förf.
- Nyhetsbrev nummer 2. 1.12 2003. ”Sy för livet.”
- Udd, Mait. Samtal med förf. från 1986 och framåt.
- Svenska kyrkans syföreningar 1844 – 2004. ”Sy för livet”.
- Kvinna, född 1914, som några år på 1920-talet bodde på Nittsjö Barnhem.
Intervju 2006. Minnesanteckningar hos förf.

Otryckta källor

Diakonistiftelsen Samariterhemmet, Uppsala S-H

D 1b Liggare och register över systrarna

Rättviks kommuns Centralarkiv: R.k.C.

A 1: 2 Kommunalnämndens protokoll 1880 – 1899.

A 1a: 3 Kommunalfullmäktiges handlingar till protokoll 1900 – 1933.

G I – II : 1 Rättviks kommuns fattigkassa. Räkenskapsbok. 1848 – 1904.

Rättviks Kyrkoarkiv: R.K

KIII a : 4 Kyrkorådsprotokoll 1929 – 1939.

KV 4/5 Handlingar rörande Församlingshemmet 1978. 50 årsjubileum.

N I:2 Visitationsprotokoll 1980.

N I:3 Biskopsvisitationer. 1868 – 1963.

N II:1 Ämbetsberättelser. 1842 – 1949.

OIV Liggare över församlingssystrar i Rättvik. 1917 – 1955.

OIV 1/ Kontrakt för församlingssystrar i Rättvik 1917 – 1946.

OIV 2/ Instruktioner för församlingssystem och diakoniarbetare. 1928, 1933 och 1963.

OIV : 2 Övriga Handlingar rörande prästerskap och betjäning. 1917 – 1968.

PI: 41 Övriga handlingar. Julia Sundells Dagboks- och minnesanteckningar 1891-1920.

P III : 1 Diakonikretsens och diakonrådets arkiv. (kassaböcker) 1913 – 1965.

P III : 2 Rättviks Diakonikrets. 1913 – 1945. Teckningslista och bidrag till församlingssystemens underhåll 1918.

Verifikationer. 1915 – 1918.

PIII : 4 Diakonikretsens och diakonrådets arkiv. (Diakoniauktioner) 1922 – 1967.

P III : 5 Dagböcker gällande diakoniverksamheten. 1924 – 1937.

P III : 6 Diakonikretsen och diakonrådets arkiv. (ränskaper, insaml.m.m.)1931-1976

P III : 7 Diakonikretsen och diakonrådets arkiv. Avskrift av kyrkorådets protokoll rörande organisationen av den kyrkliga församlingsdiakonin. 1933 – 1977.

P IV Rättviks kyrkliga ungdomskrets arkiv. 1904 – 1949.

P IV:1 Ungdomskretsens tillkomst.

P IV:2 Matrikel över medlemmar i ungdomskretsen. 1913 – 1937.

Ungdomskretsens protokoll och årsredogörelser 1920 – 1925, 1929.

Matriklar, ämbetsberättelser m.m. 1913 –1945.

Uppsala Landsarkiv

S.H.A. FIII:a I. Samariterhemmet's Församlingssystemersak. Handlingar angående diakoniverksamheten, 1882 – 1970 + odaterat.

Uppsatser, tidskrifter, tidningar, julbrev, års- och minnesskrifter

Borg, Barbro. *Syföreningar som diakonala aktörer och miljöer i Gävle från 1916 – idag.*

2003 Diakonivetenskap. Diakoni och genus. Uppsats 5p.Handledare: Cecilia Wejryd. Teologiska Institutionen, Uppsala Universitet.

Borum – Halvars, Rosita. *Församlingstjänst – Vad innebar detta för Rättviks första*

1993 *Församlingssystrar och Diakonissa?* Diakonik I. PM-arbete 5p.

Handledare: Oloph Bexell. Teologiska Institutionen, Kyrko- och samfundsvetenskap. Uppsala Universitet.

1995 *Trofast är den som kallat eder, han skall också göra det. Gerda Larsson, 1884-1958.*

Livsval, kallelse och församlingssystemer i tjänandets gärning. Diakonik II Uppsats 5p. Handledare: Oloph Bexell. Kyrko- och samfundsvetenskap. Teologiska Institutionen. Uppsala Universitet.

2004 *Kvinnornas roll i Rättviks kyrkliga Syföreningar, Ungdomskrets och Arbetskretsar.*

Från 1860-talet till 1984. Diakonivetenskap. Diakoni och genus 10p. Och projektet ”Sy för livet”. Handledare: Cecilia Wejryd och Oloph Bexell. Teologiska Institutionen. Diakonivetenskapliga Institutionen DVI. Uppsala Universitet.

Enroth, Gustaf. *Leksand Diakonikrets.* D 2 Uppsats 10p. Kyrkohistoria.

1989 Handledare Ragnar Norrman. Teologiska Institutionen. Uppsala Universitet.

Dala Bladet. N:o 71 1908. Nyhets- och annonstidning för Kopparbergs län med omnejd. Utkom måndagar, onsdag och fredagar. Tryckt i Falun.

Dala Bladet. N:1 1919. Länsorgan för Bondeförbundet.

Dala Demokraten. 2006 04 22, 2006 11 18.

Falu Kuriren. 10 januari 1945, 5 december 2005, 21 april 2006, 4 maj 2006, 7 februari 2007.

Kvällsstunden Hemmet och familjens veckotidning. Nr 33 onsdagen den 16 augusti 2006.

Ejebys, Emil, pastor. *Rättviks Missionsförsamling 50 år. 1906 – 1956. En Minnesskrift.*

8 dec. 1956.

Hallman, Jörgen. Rättviks marknad. Och Åberg, Selim. Marknadsminnen från 1920-talet.

1990 I *Rättvikskrus. Rättviks hembygdsförenings årsskrift*.

Kullgrens Tryckeri. Rättvik.

Hammar, Inger. "Några reflexioner kring "religionsblind" kvinnoforskning".

I *Historisk Tidskrift*. 1998:1.

"Den svårerövrade offentligheten. Kön och religion i emancipationsprocessen". I *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*. 1998:2.

Ohlander, Ann-Sofi. "Ofullständigt om Svenska kyrkans 1900-talshistoria." Recension av

Ingmar Broheds. Religionsfrihetens och ekumenikens tid. Sveriges kyrkohistoria,

band 8, Verbum 2005. I *Svensk Kyrkotidning*. Nr 17 2006.

Kyrkstöten. Ges ut av Stora Tuna och Torsångs församlingar. Nr 4. 2003

Larsson, Gerda. "Diakoni i en landsortsförsamling." (Föredrag vid diakonikurs på

Samariterhemmet.) I *Hälsningar från Samariterhemmet*. 27:e årg. Nr 4. Juli

Lindenor, Rune. "Rättvik får järnväg – ett hundraårsminne (1890 – 1990)." I *Rättvikskrus*.

1990 Rättviks hembygd-förenings årsskrift. Redaktionskommitté:

Sune Garmo och Gudrun Kellner. Kullgrens Tryckeri. Rättvik.

Lissollas, Harry. "Till Karin Adolfssons minne." *Falu – Kuriren*. 20 april 2001.

Nilsson, Jan-Olof. "När amerikanerna" kom till Rättvik. Internering av amerikanska bomb-

flygare 1944 – 1945. I *Rättvikskrus. Rättviks hembygdsförenings årsskrift 2007*.

Redaktionskommitté: Sune Garmo och Gudrun Kellner. Bokstaven Rättvik.

Populär Historia. Sveriges ledande historiska Magasin. Nr 2/2007. Wallin & Dalholm. Lund.

Artiklar av: Bolmstedt, Åsa. "Hungersnöden väckte protester".

Björk, Gunnela. "De oroliga åren 1917 – 1918. Sverige i uppror.

Hagerman, Marja. "Säg ett annat ämne där publiken skulle hålla tillgodo med

böcker från 1960-talet"

SFBR *Svensk Fattigvårds och Barnavårds Tidning*. 1935. Juni. Årgång XIV N:r 8.

” ” ” ” ” 1939. April. ” XVIII N:r 4.

Stadgar för Leksand diakonikrets (stiftad den 18 oktober 1908) med däri den 20 augusti 1911
1912 beslutade ändringar. Nyléns Tryckeri. Leksand.

Von Knorring, Elisabeth. ”En församlingssystems arbete.” I *Hälsningar från Samariterhemmet*
1932 Nr 4 juli och nr 5 sept.

Åkerlund. Glen. ”Till Syster Ingas minne” I *Falu – Kuriren*. 21 nov. 1984.

Litteratur:

Alvesson, Mats – Sköldberg, Kaj. *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ*
1994 *metod*. Studentlitteratur. Lund.

Andrae, Tor. ”Hon som började.” I *Våra syföreningar*. Redaktör
1991 Ove Hassler. Svenska Kyrkans Diakonistyrelse Bokförlag. Stockholm.

Andersson, Kaj. ”Svenskt kvalitetsarbete i syföreningarna.” I *Våra syföreningar*. Redaktör
1992 Ove Hassler. Svenska Kyrkans Diakonistyrelse Bokförlag. Stockholm.

Aglert, Perols Greta. *Rättviksfolk i rörelse. Om baptismen i Rättvik 1870 – 1981*.
1985 Grafax Tryckeri AB, Uppsala.

Ahlberger, Christer. Kvarnström, Lars. *Det svenska samhället 1720 – 2000. Böndernas*
1993 *och arbetarnas tid*. Studentlitteratur. Lund.

Aldén, Lars. *Stiftskyrkans förnyelse. Framväxten av stiftsmöten och stiftsråd i Svenska*
1994 *kyrkan till omkr 1920*. Studentlitteratur, Lund.

Andrén, Bertel. ”Kyrkoherden Carl Hjalmar Valter Westling.” I *Julbok för Västerås stift*.
1940 Falu Nya Boktryckeri AB. Falun.

Andrén, Bertel. ”Kontraktsposten Anders Erik Lefrin.” I *Julbok för Västerås stift*.

- 1995 Falu Nya Boktryckeri AB. Falun.
- Bergquist, Rudolf. "Bertel Andrén." I *Västerås Stiftsbok*.
1996 Falu Nya Boktryckeri AB. Falun.
- Bexell, Oloph. *Sveriges Kyrkohistoria. 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*.
1997 Verbum Förlag AB. Stockholm.
- Berg, Erik. M. "Indelning och befolkning och Den kommunala utvecklingen." I *Rättvik Del*
1998 *I:1 Socken och kommun*. Vestmanlands Läns Tidnings AB Tryckeri. Västerås.
- Bergman, Erik. "Dalhalla – Från kalkbrott till musikteater." I *Rättvik 100 år som turistort*.
1998. Redaktör: Rolf Christerson. Utgivare: Rättviks kommun.
Tryck: ScandBook AB, Falun
- Biografisk matrikel över Svenska Läkarkåren. N.J Welinder. Stockholm.
1924.
- Bladh, Christine. "Kvinna med eget företag – från 1700-talets mitt till 1800-talets slut."
SOU 1997:13 I *Mot halva makten elva historiska essäer om kvinnors strategier och
mäns motstånd*. Redaktör: Ingrid Hagman Gotab, Stockholm.
- Borg, Erik. "Politiska och fackliga organisationer." I *Rättvik. Del III Folkligt Kulturliv*
1959 *Organisationer*. Vestmanlands läns Tidnings AB Tryckeri. Västerås.
- Brohed, Ingmar. *Sveriges kyrkohistoria Religionsfrihetens och ekumenikens tid*.
2005 Verbum förlag. Stockholm.
- Christiansson, Elisabeth. "Först och framförallt själen". *Diakonins tankevärld omkring*
1999 *år 1850*. Sköndalsinstitutets rapportserie 32. Stockholm.
2003 *Kyrklig och social reform. Motiveringar till diakoni 1845 – 1965*.
Artos & Norma Bokförlag. Skellefteå.
- Dahlbäck, Cecilia, redaktör. *På vidsträckt fält. Svenska kyrkans syföreningar. 1844 – 2004*.

2006 Verbum förlag AB. Stockholm.

Ekstrand, Thomas-Gustafsson, Gabriella - Janus, Petra. *Religionsvetenskap. En inledning.*
2001 Studentlitteratur. Lund

Elgán, Elisabeth. "Prostitutionens vålnad – om sexualitet och ekonomisk ojämlikhet." I
SOU 1997:13 Redaktör Ingrid Hagman. I *Mot halva makten elva historiska essäer om
kvinnors strategier och mäns motstånd.* Gotab, Stockholm.

Ekström, Gunnar – Landberg, Georg. "Prästerna i Rättvik" I *Rättvik. Del I: I Socken och*
2000 *Kommunen.* Vestmanlands Läns Tidnings AB Tryckeri. Västerås.

Enocchsson, Runa *Från småskolan vid Stenläggargatan till Kyrkbacksgården.*
2001 *Frivillig kyrklig verksamhet i Västerås under 1900-talets första årtionden.*
Västerås stifts information.

1997 *Prästfrun i Västerås. Om livet i domprostgården med make, barn, gäster;
om kyrkan, staden, stiftet på 1940-talet.* Vincent förlag. Boda Kyrkby.

Evertsson, Lars. *Välfärdspolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärdsstat och*
2002 *professionaliseringens villkor.* Akademiska avhandlingar vid Sociologiska
institutionen. Umeå Universitet.

Fjellander, Sture. *Korset och ringen. Det kyrkliga ungdomsarbetets organisationshistoria.*
1972 1905 – 1945. AB Egnellska Boktryckeriet, Stockholm.

Franzén, Rut. "Kvinnoperspektiv på kyrkohistorisk forskning". I *Kirkko ja politikka.*
2001 Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25/11 1990.
Soumen kirkkohistoriallinen seura. Helsingfors.

Hagerman, Maja. *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder.*
2006 Tryckt hos WS Bookwell, Borgå 2006.

Hamrin, Örjan. "Om "turisteriet" – turismens baksida" I *Rättvik 100 år som turistort.*
1998 Redaktör Rolf Christerson. Utgivare: Rättviks kommun. Scand Book AB. Falun.

- Hammar, Inger. *Emanicipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860 – 1900*. Carlssons Bokförlag. TA-tryck. Bjärnum.
1999
- 2005 ”Kvinnor kräver tillträde till teologiska samtalet – Lydia Wahlström och Emilia Fogelklou.” I *Sveriges kyrkohistoria Religionsfrihetens och ekumenikens tid*. Ingmar Brohed. Verbum förlag. Stockholm.
- Hassler, Ove. *Våra syföreningar. En handbok*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelse.
1944 Carlsson Press Boktryckeri, Stockholm.
- Hedenborg, Susanna – Wikander, Ulla. *Makt och försörjning*. Studentlitteratur. Lund
2003
- Hellsten, Stig. *Kyrkans ungdom. Från den kyrkliga ungdomsrörelsens historia*
1944 Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag, Stockholm.
- Henriks, Maj och Nittsjö Bystugeförening. *Nittsjö – Människorna och deras verksamheter*.
2004 Valdres Tryckeri, Norge.
- Hirdman, Yvonne. ”Kvinnorna i välfärdsstaten. Sverige 1930 – 1990.” I *Kvinnohistoria*
2003 *Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*.
Tryckt av Risbergs, Oskarshamn.
- 2004 *Genus – om det stabila föränderliga former*. Liber, Malmö.
- 2006 *Det tänkande hjärtat. Boken om Alva Myrdal*. Ordfront. Stockholm.
Ordfront, Stockholm. Scand Book, Falun.
- Inghammar, Helena. *Från Moderhuset till domkyrkan. Upptagning, invigning och vigning av diakoner och diakonissor i Svenska kyrkan 1855 – 1999*.
2005 Artos & Norma bokförlag. Skellefteå.
- Ihrmark, Axel. ”Biskop Nils Lövgren” I *Julbok för Västerås stift*. Femtonde årgången.
1920 Dalarnas Tidnings & Boktryckeri AB. Hedemora.
- Jeppsson Grassman, Eva. *Socialt arbete i församlingens hägn*.

Natur&Kultur. Falköping.

- Munck, Lotten och Weman, Anna. *Andra delen. Ur den kvinnliga diakonins historia.*
1919 A – B. Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag, Stockholm.
- 2000 ”Nittsjö Bystugeförening.” I *Nittsjö*. Valdres Tryckeri, Norge.
- 1991 Nationalencklopedin. Femte bandet. Bokförlaget Bra Böcker AB. Höganäs.
- 1957 Nilsson, John. ”Tordönsmannen.” I *Präster i stift och storstad. II*. Stockholm
- Ohlander, Ann-Sofie. ”Ekonomisk makt och ekonomiskt ansvar – två skilda storheter” I
SOU 1997:13 Redaktör Ingrid Hagman I *Mot halva makten elva historiska essäer
om kvinnors strategier och mäns motstånd*. Gotab Stockholm
- Qvarsell, Roger. ”Välgörenhet, filantropi och frivilligt socialt arbete – en historisk översikt.”
1993:82 I *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt. Rapport
av socialtjänstkommittén*. Norstedts Tryckeri. Stockholm.
- Repstad, Pål. *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap.*
1999 Tredje upplagan. Studentlitteratur. Lund.
- Rosander, Göran. *Herrarbete. Dalfolkets säsongsvisa arbetsvandringar.*
1967 *I jämförande belysning*. Almqvist & Wiksell Aktiebolag. Uppsala.
- Rosenberg, Sven-Åke. ”Syföreningarna och diakonien.” I *Våra syföreningar*. Redaktör
1944 Ove Hassler. Svenska Kyrkans Diakonistyrelse Bokförlag. Stockholm.
- Sjöqvist, Kerstin – Askmark, Eivor – Beijbom, Anders. *Ingen förspild kvinnokraft.*
1973 *En bok om våra syföreningar*. Ljungbergs Boktryckeri AB.
- Sjöqvist, Kerstin. *Deras händers arbete. Om syföreningarnas arbete*. En SKS bok. Verbum.
1977 Aktiebolaget Tryckmans, Stockholm.
- Svenskt Biografiskt lexikon. Norstedts Tryckeri. Stockholm.

- 1969 –1971 Band 18. Under redaktion av Erik Grill.
- 1984 Band 24. Under redaktion av Birgitta Lager – Kromnow.
- 1987 – 1989 Band 26. Under redaktion av Göran Nilzén.
- 1998 – 2000 Band 30. Under redaktion av Göran Nilzén.
- 2006 Band 32. Under redaktion av Åsa Karlsson. Edita. Stockholm.

Svenskt Författarlexikon. 1900 – 1940. Bibliografisk handbok till Sveriges moderna litteratur.

- 1942 Utarbetad av Bengt Åhlén under medverkan av Carl Thore Fries, Paul Harnesk,
Agneta Lönborg. Svenskt författarlexikons förlag. Raben & Sjögren. Esselte. Sthlm.

Svenska Män och Kvinnor. Biografisk uppslagsbok. Albert Bonniers förlag. Stockholm.

1944

Södling, Maria. ”Hemmet vårt kall! – en kyrklig kvinnokongress 1920”

- SOU:1997:13 Redaktör Ingrid Hagman I *Mot halva makten elva historiska essäer om kvinnors strategier och mäns motstånd.* Gotab. Stockholm.

Thidevall, Sven. *Kampen om folkkyrkan. Ett folkkyrkligt reformprograms öden 1928 – 1932.*

- 2000 Verbum Förlag. AB. Stockholm.

Thurén, Britt-Marie. *Genusforskning – Frågor, villkor och utmaningar.*

- 2003 Vetenskapsrådet. Ord & Form AB, Uppsala.

Urby, Kerstin. *Den verksamma kärleken. En Arbetskrets historia. Viksängs församling.*

- 1997 Västerås. LT-tryck Civil AB.

Wejryd, Cecilia. *Svenska kyrkans syföreningar. 1844 – 2003.*

- 2002 Verbum förlag AB. Stockholm.

Wikander, Ulla. ”Kvinnor, krig och industriell rationalisering.”

- 2003 I *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar.*
Tryckt av Risbergs, Oskarshamn.

Ytterberg, Claes-Bertil. ”Gunnar Ekström.” I *Västerås Stiftsbok* Utgiven av Västerås

1990/91

stiftsstyrelse. Malungs Boktryckeri AB. Malung

Åberg, Selim A i samarbete med Landberg, Georg. "Folkrörelser. Ideella och ekonomiska

1959 föreningar" I *Rättvik. Del III Folkligt kulturliv Organisationer.*

Vestmanlands Läns Tidnings AB Tryckeri. Västerås.

1966 "Fattigvården" I *Rättvik. Del I:2 Socken och kommun.*

Vestmanlands läns Tidnings Tryckeri AB. Västerås.

Åkerlund, Glen.

1970 "Samuel Gabrielsson." I *Julbok för Västerås stift.* Falu Nya Boktryckeri AB. Falun.

1991 "Jan Ekblom." I *Västerås Stiftsbok.* Malungs Boktryckeri AB. Malung.

